KAZIM KARABEKİR ANLATIYOR

TEKİN YAYINEVİ

YAYINA HAZIRLAYAN:

UĞUR MUMCU

17. BASIM

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız

Levent Şahverdi Arşivi

[«Kâzım Karabekir Anlatıyor» başlıklı yazı dizisi 10-29 Haziran 1990 günleri arasında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmıştır.]

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7
BİR 11
Paşalar Bolşevizmi 16
Bolşeviklik İlânı 19
İKİ 20
Tartışma Sertleşiyor 23
ÜÇ 28
DÖRT 37
Yol Ayrımı 38
Tehlikeli Bir Cumhuriyete Doğru 40
BEŞ 44
ALTI 52
Meclisteki Görüşme 53
Kulis ve Görüşme 58
YEDİ 60
Saltanat Kaldırılıyor 63
Halk Fırkası 65
SEKİZ 67
Asla Camilerle Değil 76
DOKUZ 77
Yeni Seçime Doğru 79
ON 86
İkinci Meclis Toplanıyor 91
ONBİR 95
Hocaları Toptan Kaldıralım 97
Eser Kimin? 99

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Ordu Müfettişliği 101
ONİKİ 103
M. Suphi Olayı 105
Cumhuriyetin İlânı 108
ONÜÇ 110
Erzurum'dan Ayrılış 112
Karabekir, Halife İle Görüşüyor 115
ONDÖRT 118
İstanbul'a İstiklâl Mahkemesi Gönderiliyor 120
ONBEŞ 126
Harp Oyunu 129
ONALTI 135
Karabekir Görev Kabul Etmiyor 138
ONYEDİ 144
Komplo 146
Müfettiş Paşa 149
ONSEKİZ 152
İzmir Suikastı 154
İnönü Ağlıyor 155
O M. Kemal, Çağırılınca Gidilir 157
Harp Akademisi'nde Tolstoy 160
ONDOKUZ 161
Nutuk'a Yanıt 163
Prof. Karal «Karabekir'in İddiaları Dayanıksız» 165
YİRMİ 169
NOTLAR 187
Ad Dizini 201

Levent Şahverdi Arşivi

SUNUŞ

Kâzım Karabekir, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın en önemli komutanlardan birisidir.

1882 yılında İstanbul'da doğan Karabekir, 1902'de Harp Okulu'nu, 1905 yılında da Harp Akademisi'ni birincilikle bitirdikten sonra Manastır'a atanmış; Enver Bey ile sonradan «İttihat ve Terakki» adını alan «Osmanlı Hürriyet Cemiyeti»ni Manastır merkezini kurmuş; bölgede Rum ve Bulgar çetelerine karşı savaşmış; 1907'de de İttihat ve Terakki Derneği'nin İstanbul'daki örgütlenmelerinde görev almıştır.

Meşrutiyet'in ilânı ve 31 Mart gerici ayaklanmasının bastırılmasında etkin görevler almıştır.

1. Dünya Savaşı'nda İran ve Irak cephelerinde savaşmış; 1918 yılında Erzincan ve Erzurum'u, Rus ve Ermeni ordularından kurtaran birliklere kumanda etmiş; İngilizlere karşı Azerbeycan seferini düzenlemiştir.

1919 yılında da Erzurum'daki 15. kolordu komutanlığına atanan Karabekir, Erzurum Kongresi'nin toplanmasına öncülük etmiş ve kolordusu ile birlikte hakkında İstanbul hükümetine tutuklama kararı çıkartılan M. Kemal Paşa'nın emrine girmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa, Sarıkamış, Kars ve Gümrü kalelerini Ermenilerden geri almış; Ermeni Taşnak hükümeti ile yapılan barış görüşmeleriyle Sovyetler'le yapılan Kars Muahedesi'nde «Murahhas Heyeti Reisi» olarak görev yapmıştır.

Doğu'da savaş yıllarında ana ve babalarını yitiren 4000 kimsesiz çocuk için okullar kurmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, Kurtuluş Savaşı ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında Edirne ve İstanbul milletvekilliği yapmıştır.

1926 yılında Atatürk'e karşı düzenlenen «İzmir suikastı» nedeniyle İstiklâl Mahkemesi'nce tutuklanmış; yapılan yargılama sonunda aklanmıştır.

Cumhuriyet'in ilânından sonra «Birinci Ordu Müfettişliğine» atanan Karabekir, 1927 yılında emekliye ayrılmış ve «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» adıyla kurulan partinin de liderliğine getirilmişti.

1938 yılında yeniden TBMM'ne giren Karabekir, 1946 yılında TBMM başkanlığına seçilmiş; 1948 yılında da ölmüştür.

Her ihtilâl, çatışmalar ve çalkantılar içinde oluşur. Bu çalkantı ve çatışmalar, ihtilâlcileri karşı karşıya da getirir.

Mustafa Kemal ve Karabekir Paşa, Ulusal Kurtuluş Savaşımızı kesin utkuya ulaştıran iki eski dost, iki eski arkadaş, iki eski asker ve iki eski ihtilâlcidir.

Yollar, hilâfetin kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte ayrılmıştır.

Karabekir, Atatürk'e neden karşı çıkmıştı?

Bu iki eski dost, bu iki kahraman asker niçin karşı karşıya gelmişlerdi?

Bu çatışmanın nedenlerini, Karabekir'in günü gününe yazdığı «İnkılâp Hareketleri neden oldu, nasıl oldu?» adlı anılarından öğreneceğiz.

Bu anıları, Kâzım Karabekir'in kızları sayın Hayat Karabekir Feyzioğlu ile sayın Timsal Karabekir ile Karabekir'in bir süre önce ölen kızı Emel Özerengin'in eşi sayın Prof. Faruk Özerengin'den aldım.

Kendilerine teşekkür ediyorum.

Atatürk ile Karabekir arasında kamuoyu önündeki ilk tartışma 1933 yılı mayıs ayında Milliyet Gazetesi'nde olmuş. Tartışma sırasında «Millici» takma adıyla yazılar yazan yazar, Karabekir'e şu çağrıyı yapmış :

— Herhalde muhterem Paşa neşrettikleri (Şarkı-

Levent Şahverdi Arşivi

lı ibret) eseri yerine İstiklâl Harbi'nin birkaç safhasına varan çocuklarına öğretecek başka eser hediye etseydi, tarih ve hakikat namına daha büyük hizmet görmüş, efkâr-ı umumiyenin kendi haklarında, millî mücadeledeki hizmet ve tesirleri hakkında kafalarda yarattığı müphem hükümlere kendi dilleriyle, kendi yazıları ile hakiki istikametlerini vermiş olurlardı!

Karabekir, bu açık çağrı üzerine Milliyet Gazetesi'ne 7 mektup göndermiş, bu mektupların altısı yayınlanmış; yedincisi ise yayınlanmamış.

Tartışmanın kesilmesi üzerine Karabekir, «İstiklâl Harbimizin Esasları» *adlı kitabı yazmış; bu kitap, daha baskıdayken toplatılıp yakılmış; Paşa'nın İstanbul Erenköy'deki köşkü basılarak kitabın kaynağı olan belgelere el konmuş.*

1933'de yakılan bu kitap, 1951 yılında yeniden yayınlanmış.

Atatürk, yakılan bu kitabı inceleyerek Kâzım Karabekir'e 9 sayfa tutan yanıtlar vermiş.

Atatürk'ün el yazısı ile yazdığı bu notları Türk millî eğitiminin unutulmaz adı eski Millî Eğitim bakanlarından Hasan Ali Yücel'in kızı sayın Canan Eronat'dan aldım.

Sayın Eronat'a teşekkür borçluyum; kamuoyu önünde kendisine teşekkür ediyorum.

Karabekir, yaşarken anılarının serbestçe okunmasına tanık olamamış.

Gazeteci Hikmet Münir, Kâzım Karabekir ile 1939 yılı Şubat ayında Yedigün *adlı dergisinde röportaj yapmış; ancak bu yayın da devrin hükümetinden geldiği ileri sürülen baskı ile kesilmiş.*

Karabekir, daha sonra «İstiklâl Harbimizin Esasları» *adlı kitabını genişleterek* «İstiklâl Harbimiz» *adlı kitabı hazırlamış. Bu kitap ancak 1960 yılında yayınlanabilmiş!*

Bu kitap hakkında da dava açılmış; ancak yapı-

Levent Şahverdi Arşivi

lan yargılama sonunda davanın düşmesine karar verilmiş.

Karabekir'in anılarını yayına hazırlarken o dönemlerin Meclis tutanaklarının ve gazete kolleksiyonlarının da incelenmesinde bana yardımcı olan TBMM Kitaplığı müdür yardımcısı sayın Ali Rıza Cihan ve kitaplık görevlilerine teşekkür ediyorum.

Enver Paşa'nın mektuplarını özel arşivini açarak inceleme olanağı sağlayan tarih araştırmacısı sayın Arı İnan'a da teşekkür borçluyum.

Karabekir'in anıları Devrim Tarihimizin bir boşluğunu dolduruyor. Amacımız yakın tarihin karanlıkta kalan bir bölümünün aydınlatılmasına yardımcı olmaktır.

Bu anılarda Anadolu ihtilâlini başlatanların yol ayrımlarını ve Devrim yıllarının dalgalanmalarını göreceksiniz.

«İhtilâl evlâtlarını yer»!

Bu bir değişmez kuraldır. Anadolu ihtilâli, Türkiye'de bir yeni dönem açmış; bir çağ değiştirmiştir. Böylesine bir olayda ihtilâlcilerin yollarının ayrılmaları doğaldır. Doğal olmayan bu olaylar üzerindeki yasakların şu ya da bu nedenle bugün bile sürmesi ve sürdürülmesidir!

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başkomutanı ve devrimlerin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile açıksözlü asker ve yurtsever komutan Kâzım Karabekir'i bugün bir kez daha saygıyla anıyoruz.

Uğur Mumcu

Levent Şahverdi Arşivi

BİR

«Çünkü her gittiğiniz yerde aleyhte bulundunuz. Yazık değil mi? Tarihe geçecek O'nun yaptığı şeyler.»

Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nındı.

Mustafa Kemal'in TBMM'deki gizli oturumda savunduğu komutan da Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ydı.

Günlerden cumartesiydi.

Tarih de 22 Ocak 1921.

«Kâzım Paşa'yı içinizde tanıyanlar ve tanımayanlar vardır. Karabekir Paşa, gayet zeki, üstün ahlâklı, namuslu, fevkalâde iyi huylu, namuskâr, tedbirli bir adamdır.»

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa'yı **«komünistlikle»** suçlayan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'e karşı bu sözlerle savunuyordu.

Bursa milletvekili ve Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi üyesi Şeyh Servet Efendi'nin **«komünizm propagandası yaptığına dair şifreli telgraf»**ın Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi Paşa'nın yazısı üzerine ihbar üzerine o gün TBMM'de gizli görüşme başlamıştı.

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Kâzım Karabekir Paşa'yı o günkü moda ve yaygın deyişle **«bolşevikliklе»** suçluyordu.

Hüseyin Avni Bey, Karabekir Paşa'nın bolşevik olduğundan kuşkulanmış; bu kuşkusunu da gizli oturumda şöyle dile getirmişti:

«Erzurum'a girdiğimiz zaman çeşitli akımlar vardı. İçlerine girdim. Birtakım subaylar arasında (bolşevikliğin)

Levent Şahverdi Arşivi

..askere de yansıyacağından korkuyorlardı. ..Ordunun başındaki Kâzım Paşa Hazretlerine başvurduk. Orduda bir düzen olabilir mi?.. dedik.

Mamafih dedi.. kanıma gelince :

Belki efendiler, garip gelecektir sözüm, benim kanıma kalırsa, islâmiyetle bolşeviklik arasında pek az fark vardır.. dedi.

Bunda miras, zekât yoktur Paşam.. dedim. Bizim ilkelerimize uymaz. Beni mi kandırıyorsunuz? Yoksa ne buyuruyorsunuz?

Kâzım Paşa dedi ki :

Bugün iki siyaset vardır: Batı ve Doğu siyaseti. Bizim, Batı ile İngilizlerle anlaşmamız olasılığı var mıdır?

Yoktur.. dedim.

O halde bizim Doğu ile anlaşmamız zorunludur. Doğu siyasetini izlemek zorundayız... dediler. (..) Bizim için başka kurtuluş yolu yoktur. Ve bana bolşevikler söz verdi. Ben askeri delege olarak atandım. Bu örgütü ülke içinde kuracağım.. buyurdular.»

Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, Türkiye Komünist Partisi kurucusu Mustafa Suphi'nin «yüksek zevat ile temas ettiğini öğrendiğini» ve Mustafa Suphi ile Kâzım Karabekir Paşa'nın ilişkileri olduğunu söylüyor ve Paşa'yı açıkça komünistlik ile suçluyordu.

Hüseyin Avni Bey, sözlerini «Doğu Cephesi'ne bir heyet gönderin.. ben gerçeği söylüyorum. Söylediklerimin tersi çıkarsa namussuzum» diyerek noktalıyordu.

Hüseyin Avni Bey'in bu ağır suçlamalarına kim yanıt verecekti?

Mustafa Kemal!

Mustafa Kemal Paşa, kürsüye geliyor ve amaçlarının «milli sınırlar içinde bağımsızlık» olduğunu anlattıktan sonra şöyle konuşuyordu :

Efendiler,

Bu esas üzerinde yürüyen insanlar, düşünen beyinler, doğal olarak, komünizmin geniş ve kayıt tanımayan esasları ile uyuşmazlar. Bu nedenle yüksek kurulunuzun izlediği siyaset, hiçbir zaman komünistlik esasına dayalı

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Bu böyledir, bunu tekrar ediyorum, bir defa daha. Fakat yine bilmektesiniz ki ve bütün dünya bilmektedir ki, bu millî esaslara derin bağlar bulunan Meclisiniz ve Hükümetiniz, bağımsız bir devlet olarak Rusya Bolşevik devletle ilişkilerinde hiçbir zaman komünistlik ve bolşeviklik esaslarını ağzına bile almamıştır.»

Mustafa Kemal Paşa, daha sonra «Rusya içinde bu milletin soysuz, herhalde sersem birtakım evlâtları oralarda serseriliklerine devam etmişlerdir» diyor ve sözü Türkiye Komünist Partisi'ne ve Mustafa Suphi'ye getiriyordu.

«İşte bu serseriler, bir iş yapmak hülyasına kapılarak görünüşte memleketimize ve milletimize yararlı olmak amacıyla TKP diye bir parti kurmuşlar; bu partinin başında da Mustafa Suphi ve benzerleri var. Bunlar, doğrudan doğruya vatanseverlik duyguları ile gerçek milli duygular ile değil, benim kanımca, belki kendilerine para veren, kendilerini koruyan ve bunları koruyan Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için birtakım serserice girişimde bulunmuşlardır. Bunların yaptıkları girişim, Rus Bolşevizmini çeşitli kanallardan memleket içine sokmak olmuştur.»

Mustafa Kemal, daha sonra «Efendiler» diyordu, «iki önlem olabilirdi.»

«Birisi, doğrudan doğruya komünizm diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal, denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak; karadan gelmiş ise sınırın dışına çıkarmak gibi şiddet önlemlerine başvurmak.

Bu önlemlere başvurmakta iki noktadan sakınca gördük :

Birincisi, siyaseten iyi ilişkilerde bulunmayı gerekli gördüğünüz Rusya cumhuriyeti tümüyle komünisttir. Eğer böyle şiddet önlemlerine başvurursak, Ruslarla ilişkide bulunmamak gerekir. Oysa biz, birçok siyasal düşünce ve nedenle Ruslarla temas etmeyi, ilişki kurmayı istedik ve istiyoruz, isteyeceğiz. O halde uygulayacağımız önlemler de dostluğunu istediğimiz bir milletin, bir hükümetin prensiplerini aşağılamamak zorundayız.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci görüş açısından da şiddet önlemlerine başvurmayı yararlı görmedik :

Bildiğiniz gibi düşünce akımlarına karşı düşünceye dayanmayan güçle karşılık vermek o düşünceyi ortadan kaldırmadıktan başka, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir fikrini kuvvet zoru ile reddederseniz o ısrar eder. Israr ettikçe kendi kendini aldatmakta çok daha ileri gidebilir.. Bu nedenle düşünce akımları cebir ve şiddetle yokedilmez, tersine güçlendirilir.»

Mustafa Kemal, niçin komünist partisi kurdurduğunu da gizli görüşmede şöyle açıklıyordu :

«..Komünizmin memleketimiz için, milletimiz için, din gerekleri için uygulama olanağı olmadığını anlatmak, kamuoyunu aydınlatmak en yararlı çare görülmüştür. İşte hükümet, böyle bir çözüm yoluna başvurmakla beraber, şüphe yok ki, gelen akımları zamanından önce, zararlı hale gelmeden, bir taraftan da gerekli önlemleri almıştır. Hükümet, aydınlatma yoluyla bu akımın önüne geçmeyi düşündüğü sırada aynı biçimde düşünen birtakım kıymetli ahlâklı ve her bakımdan güvenilir arkadaşlar bana başvurdular. Bunlar, bu açıdan bu memleket ve milletin yararına en çok ne yolla hizmet edebileceklerini düşünüyorlardı. İşte bu düşüncenin ürünü olarak Ankara'da Komünist Fırkası adı altında bir fırka (parti) oluştu.»

Gizli görüşmede Mustafa Kemal **«komünizm»** diyordu **«sosyal bir sorundur. Bu nedenle komünizmin dayandığı ilkeleri anlatmakta sakınca yoktur.»**

«Yalnız» diyordu;

«Yalnız amaçları belli olmayan, yerleri bile bilinmeyen bir takım kimseler komünizm adı altında, bolşevizm adı altında örgüt kurmalarını menetmek istedik. Bu görüş açısından İçişleri Bakanı bütün yüksek memurlara dedi ki :

(Komünistim diyen hükümetin resmen programı görülmüş ve varlığı resmen tanınan örgüte girebilir. Fakat kendi kendine kurulan fırkanın hükümete verdiği bir güvence vardı ki, o, önüne geleni örgüte almayıp, belki aklı başında, genel koşulları, din gereklerini, kutsal millî da-

Levent Şahverdi Arşivi

vayı, millet ve devlete inanmış insanlar ancak bu ulusal davaya bağlı kalma koşulu ile kamuoyunu aydınlatabilirlerdi. Ve ben eminim ki, arkadaşlar, Rus bolşevizminin yapmış olduğu yıkıntıyı birçoklarımızdan daha iyi bilmektedirler.)»

Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yapıp yapmadığı konusu **«Komünist Fırkası»** ile **«Halk İştirakiyyun Fırkası»**nın niçin kuruldukları konuların da konuşulmasına yol açar.

Mustafa Kemal, Bakü'de **«Komünist Fırkası»** adıyla bir başka parti daha kurulduğunu anlatır ve Ankara'da Türkiye Komünist Partisi adıyla bir parti kurulmasıyla **«talimatı dışarıdan alan bir fırka da reddedilmiş oldu»** der.

Hükümet izniyle kurulan **«Türkiye Komünist Fırkası»** ile **«Halk İştirakiyyun Fırkası»** arasında ne gibi farklar vardı?

Mustafa Kemal, gizli görüşmede bu ayrımı şu yargısıyla birlikte açıklar:

«Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye için Türkiye içinde çalışan bir parti biçimindedir. Halk İştirakiyyun Fırkası, doğrudan doğruya komünizm niteliği gösterir bir partidir, kanıtlanmış bilgilere göre burada bulunan Rus Büyükelçiliği ile bile temas halindeler. Bu konuda fazla birşey söylemek istemiyorum.»

Mustafa Kemal, bunları açıkladıktan sonra sözü Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in Kâzım Karabekir Paşa'yı suçlayan konuşmasına getirir.

«..Ufak bir tereddütü olanlar, Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin bir buçuk yıldır Doğu'nun durumu hakkında her gün vermiş oldukları raporların tümünü okuduktan sonra bir karara varmaları ve ondan sonra konuşmaları gerekir. O zaman bu görüşü ileri süren kimse, bu güçteki bir kimse hakkındaki, Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin kıymetlerini takdirde ne dereceye kadar hata etmiş olduklarını anlayacaklardır.»

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Suphi olayında oynadığı rolü de açıklar; der ki:

Levent Şahverdi Arşivi

«Mustafa Suphi'yi Doğu'da Hüseyin Avni Bey'den önce ortaya çıkartan Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bu adamın memlekete girmesinin sakıncalı olduğunu takdir eden Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bunun memleket dışına, sınır dışına çıkarılması gerekeceğini bilen de Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bunun planını yapan da Kâzım Karabekir Paşa'dır; yoksa Erzurum valiliğiniz değildir. Biz değiliz efendiler. Akıllıca yaptığı planla, herkesten önce gerekenleri harekete geçiren Kâzım Karabekir Paşa'dır. Bilmem, bolşevikiere eğilimliymiş. Mustafa Suphi'nin bilmem nesiymiş. Herkesten önce güçlü önlemler alan Kâzım Karabekir Paşa'dır[1].

(..) Kâzım Paşa'nın komünistlerle temasta olanlara karşı komünist görünmesi doğru olabilir; memleket ve millet için yararlı bir siyasal amacı sağlamak içindir; gerçekte komünist ve bolşevik olduğu için değildir»[2].

Paşalar Bolşevizmi

Enver Paşa, o günlerde Moskova ve Bakü'dedir. Rus marksisti Karl Radek ile ilişki kuran Enver Paşa ve İttihatçılar, Leninin öncülüğünde toplanan Bakü Kurultayına katılırlar.

Enver Paşa, bir de 3. Enternasyonal'in ideolojik doğrultusunda komünist partisi kurar. Bu komünist partisinin adı **«Halk Şûralar Fırkası»**dır.

Fırka programının birinci maddesinde **«hâkimiyet-i milliyeyi doğrudan doğruya kendi sa'y ve amelleriyle iktisab-ı hayat eden sınıf ahalinin elinde»** bulunması gereği yazılıdır.

Bugünkü Türkçe ile Halk Şûralar Fırkası'nın amacı **«ulusal egemenliğin kendi emek ve eylemleri ile yaşamlarını kazanan sınıfların elinde olması»**dır.

Enver Paşa Halk Şûralar Fırkası'nı niçin kurmuştu?

Bu soruyu Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, **«Büyük Millet Meclisi Riyaseti»** ile **«Erkân-ı Harbi-**

Levent Şahverdi Arşivi

ye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri»ne gönderdiği 5 Mayıs 1922 tarihli telgrafta şöyle yanıtlıyor:

«Tamamiyle bolşevizm ve komünizm esaslarını ihtiva eden seksen beş maddelik programın ismine (Halk Şûralar Fırkası) namı verilerek Anadolu'ya gönderilmeye başlanmıştır. (..). İngilizlerin barış olasılığına karşı Çiçerin bile Enver'in Anadolu'da devrim yapması için yardımda bulunuyormuş. (..) Bolşevikler, Mustafa Suphi ve benzerleri ile yapamadıklarını Anadolu kızıl devrimini Enver Paşa ve arkadaşları aracılığı ile yaptırmaya çalışacaklar; doğal olarak hemen egemenliği ellerine alarak devrimi yapanları da ortadan kaldıracaklardır, nitekim Ermenistan'da olay aynen böyle olmuştur.»

Fevzi Paşa, Karabekir'in bu telgrafına 29 Mayıs 1922 günü gizli şifre ile şu yanıtı verir:

«İngilizlerin bu kez de komünistliğin yayılması gibi bir maske altında Anadolu'ya özellikle yer yer ayaklanmalar düzenlemeye çalışacakları bazı kimseleri yurda soktukları haber alınmıştır.

Aynı zamanda Enver Paşa'nın da komünistlik lehine bazı girişimlerde bulunduğu ve kendisinin şu anda Moskova'dan bilinmeyen bir yere gittiği tahakkuk etmiştir. Gerek kendi adına sahillerimize ve kara sınırlarımıza gelecek kimselerin ve gerekse kendisinin tutuklanarak sıkı güvenlik önlemleri altında Ankara'ya getirilmesi gereğini ilgili memurlara çok gizli kaydıyla bildirilmesini rica ederim»[3].

Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, Enver Paşa'nın komünist olduğu kanısındadır. Enver Paşa da Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Paşa'nın **«komünist esaslarını kabul eder gibi»** görünmelerinden yakınır!

Enver Paşa'nın 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Moskova'dan gönderdiği **«Muhterem Paşam»** diye başlayan mektubunda Mustafa Kemal Paşa'nın, Enver Paşa ve arkadaşlarının **«Anadolu hesabıma birşey yapmamalarını»** istediğinden yakınırken önce şu gelişmeleri anlatır:

«Ben (Moskova'ya) geldiğim zaman Bekir Sami Bey

Levent Şahverdi Arşivi

ve arkadaşlarını buldum[4]. İki aydan beri Moskova'da bulunuyorlardı. Ben bu arzunuzu haber alınca Çiçerin'in[5] sualine karşı resmen vazifem olmadığını, yalnız bugün her surette Anadolu'ya yardım edilmesine taraftar olduğumu söyledim. Bekir Sami Bey'in arzusu üzerine bir kerre Çiçerin'e Anadolu hükümeti taraftarı olduğunu göstermek için beraberce gittim. (..). Ruslar henüz müzakereye bile başlamamışlardı. Çünkü Yusuf Kemal Bey biraderimiz (bunlar Anadolu'nun komünist olmasını isteyecekler, biz de olmaya karar verdik. Binaenaleyh, yine bizden müzakere olunmuyor) **diyorlar ve sabırsızlanıyorlardı.. (..) Ben hususi olarak Berlin'de hapishanede çalıştığımız Radek ve diğer liderlerle işin biran evvel halline çalıştım. Ve nihayet müzakere başladı. Ve Yusuf Kemal Bey'in zannı gibi bolşeviklik teklif edildi.»**

Enver Paşa, daha sonra, Sovyetler'den yardım gelirse bunun gerektiğini, böylece **«Avrupa, Anadolu Sovyetler'le anlaştı»** diye Anadolu hükümetini daha güçlü göreceğini anlatır ve gerek Mustafa Kemal'i, gerek Karabekir'i komünistlikle suçlar.

«..Sonra Bakü'ye geldiğimde değil yalnız Türkiye'de fakat bütün islâm memleketlerinde derhal aksi tesiri görüleceğine ve böylece İngilizlere yardım edileceğine (kâni) olduğumdan Türkiye ve Şark bolşevizmi taraftarı olmadığımı alenen kongrede söylediğim gibi, Anadolu halkının menfaatına daha uygun ve cidden ezilen halkı düşünür idare esasına dayanan bir program ile Talât Bey'i ve diğer iki arkadaşı Anadolu'ya göndermeye karar verdik.

O zaman, Kâzım Karabekir Paşa ve zat-ı samileri (yüksek şahsınız) komünist esasını kabul eder gibi görünmüş olduğunuzdan tabii bu hususta yaptığımızı değil yalnız size fikrimi yazmakla yetinmiştim. Bilâhare, Ankara'dan aldığım mektupta ve buraya 3. Enternasyonal'e gelen delegelerden zatıâliniz diktatörleri olmak üzere Çerkes Ethem ve diğer bazı arkadaşların Ankara Komünist Fırkası'nı teşkil buyurduğunuzu anladım»[6].

Levent Şahverdi Arşivi

Bolşeviklik İlânı

Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir iki eski arkadaşdılar; arkadaşlıkları, dostlukları, gizli örgütlerde, ihtilâllerde, savaşlarda pekişmişti.

31 Mart gerici ayaklanmasının bastırılmasında Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir beraberdirler; Mustafa Kemal, kolağası rütbesi ile Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki Redif Fırkası kurmay başkanıdır; Mürettep İkinci Fırka Komutanı Şevket Turgut Paşa'nın kurmay başkanı da Kâzım Karabekir'dir.

Mustafa Kemal, ordudaki görevinden çekilip **«ferd-i millet»** olarak Anadolu'da örgütlenme çalışmalarına başladığında Erzurum'daki Şark Ordusu Komutanı olarak **«emrinizdeyim Paşam»** diye yardıma koşan da Kâzım Karabekir Paşa'dır.

Her devrimde ve her toplumsal olayda yaşandığı gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ulusal kurtuluş liderlerinin yolları ayrılacak ve Kâzım Karabekir, 1933 yılında yazdığı ve yayınlamak istediği **«İstiklâl Harbimizin Esasları»** adlı kitapta arkadaşı Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında **«bolşeviklik ilân etmeyi düşündüğünü»** yazacaktı.

Karabekir Paşa'nın 1933 yılında yazdığı kitap yayınlanamaz; kitap matbaadayken toplanır ve yakılır.

1933 yılında yayınına izin verilmeyen **«İstiklâl Harbimizin Esasları»** adlı kitabın 54. sayfasındaki şu satırlarını birlikte okuyalım :

«..Bolşeviklik fikrinde olanları ikaz ettim. (Bolşeviklik fikrinin tekrar alevlenerek Amasya içtimaında dahi münakaşa ve kabul edildiğini ve fakat ikazımla tekrar millî hükümet esasına rücu edildiği görülecektir.)

Mustafa Kemal'in, Karabekir'in bu satırlarına karşı yanıtı çok serttir.

Mustafa Kemal, kitabın ilk formalarını okuyup, el yazısı ile 9 sayfalık tutan notlar alır. Bu notların 14. sırasında yer alan bölümü şöyledir :

Levent Şahverdi Arşivi

«S. 54.. Bolşeviklik.. çok alçakça uydurmak istediği bir hikâye (bana yapıştırmak istiyor).»

İKİ

İki arkadaşın yolları Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ayrılmıştı.

Kamuoyu önündeki açık tartışmada Siirt Milletvekili Mahmut Bey'in sahibi olduğu Milliyet Gazetesi'nin 27 Nisan 1933 günlü sayısında **«Ankaralı'nın defteri»** köşesinde **«Millici»** imzasıyla yayınlanan **«Tek cepheli sadakat böyle mi olur?»** başlıklı yazıyla başlamıştı.

«Millici» imzalı yazıları yazan Atatürk'ün kendisi miydi?

Belki kendisiydi; kendisi olmasa bile bu yazılar kendisinin bilgisi altında ve kendisine çok yakın kimselerce yazılıyordu.

Belki Mazhar Bey, belki de Falih Rıfkı (Atay).

«Tek cepheye sadakat böyle mi olur?» başlıklı yazıda Celâlettin Arif Bey ile Hüseyin Avni Bey'in 1920 yılı Kasım ayında Erzurum'a giderek Erzurum'da **«ordu ambarlarında suistimal yapıldığını»** ileri sürdüğü ve Vali Kâzım Paşa'nın (Kâzım Dirik) görevden alınmasını istediği, Kâzım Karabekir Paşa'nın önce Celâlettin Arif Bey'in önerisi doğrultusunda hareket ettiği, sonra da bu önerilere karşı çıktığı yazılıyordu.

«Millici» ertesi gün de Karabekir Paşa'nın, bu olaylar sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği şifrede **«Celâlettin Arif Bey'i, daha Ankara'dayken külâh kapmak isteyen bazı adamlarla anlaşarak bu tertibi yapmış; Hüseyin Avni Bey, Erzurum Valisi olacak, o da Şark Vilâyetlerinin Umumi Valisi.. Herhalde Celâlettin Arif Bey ya bir oyuncak olarak oynatılıyor ya kendisi birşey yapmak istiyor»** dediğini de yazar.

Levent Şahverdi Arşivi

«Millici» Kâzım Karabekir Paşa'nın «tek cephede birlik» stratejisine pek atak uydurmadığını üstü kapalı biçimde de olsa ileri sürmekteydi.

Mustafa Kemal - Karabekir tartışması bu noktadan sonra alevlenir.

Karabekir Paşa'nın bu yazılara karşı gönderdiği yanıt 5 Mayıs 1933 günkü Milliyet Gazetesi'nde yayınlanır.

Tartışmanın can alıcı noktalarından biri Anadolu'ya geçme düşüncesinin nasıl oluştuğuydu.

Karabekir, bu konuyu yanıtlarında şöyle anlatıyordu:

«Ben, daha mütarekenin başlangıcında milli istiklâlimizin ancak milli bir kuvvetle kurtarılabileceğini, bunun da Erzurum'da yapılacak milli bir teşekkülle mümkün olabileceğini, birçok zatlara ve bu meyanda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine de Şişli'deki evinde bizzat söylemiş ve kendilerini Şark'a davet etmiştim.»

Karabekir Paşa, ilk mektubunda şunları yazar:

«..Mustafa Kemal Paşa Hazretleri henüz İstanbul'da iken ben Şark'ta işe başlamış ve Erzurum Kongresi'yle milli nüveyi hazırlamıştım.

İki buçuk ay sonra Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile tekliflerimle tekiden (sağlamlaştırarak) mutabık kalmış ve bu suretle ben Şark'ta, kendileri de Garp'taki siyaset ve hareketi idare etmeyi milli planımız olarak tesbit etmiştik.»

(..) Ankara'da Millet Meclisi açılıncaya kadar bu fikirde bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bundan sonra nedense bu fikirlerinden sarfınazar ettiler.

Celâlettin Arif Bey'in getirdiği malûmata göre Şark'taki kurtarıcı vazifemden mahrum edilecektim. Bunun, milli felâketin başlangıcı olacağı hakkındaki kanaatim ise değişmemişti. Bunu Celâlettin Arif Bey'e anlattım. Tasavvur olunan Umumi Valiliğe benim değil kendisinin tayininin muvaffak olacağı fikrini o da kabul etti.

Teklifimden sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden aldığım şifrede Celâlettin Arif Bey'in (Kolordu ambarlarında suistimal var) diye Kolordu Komutan Vekili Manas-

Levent Şahverdi Arşivi

tırlı Kâzım Bey'e hücumunu öğrendim, Celâlettin Arif Beye silâh ambarlarını gezdirdim ve hatasını gösterdim.»

Kâzım Karabekir, yanıtında M. Kemal ile Celâlettin Arif Bey'in aralarının iyi olmadığını TBMM ikinci başkanı Celâlettin Arif Bey'in, Meclis aracılığı ile önce kendisinin, sonra da Erzurum halkı aracılığı ile de Mustafa Kemal'in düşürüleceğini öğrendiğini, buna göre önlemler aldığını da bildiriyor.

Karabekir, 5 Mayıs 1933 günlü yanıtını şöyle noktalar:

«Milli istiklâlimizi kurtarmak için canla başla uğraşanların bu hizmetlerini yazmayabilirsiniz; fakat bari bunları borçlu çıkarmayınız.»

Bu tarihten sonra **«Millici»** ile Kâzım Karabekir Paşa arasında sert tartışmalar sürer.

6 Mayıs 1933 tarihli **«Ankaralının Defteri»**nde şu satırlar yazılır:

«Hayatta en kolay şey, insanın büyük iddialarda bulunmasıdır; kendi nefsine ve işlerine olduğundan fazla kıymet vermesidir; her müsbet rolünün, tesirin mühim olduğunu söylemesidir. Fakat bunlar kadar kolay olmayan birşey var ki bunların şahitlerle, vesikalarla teyit edilmesidir.»

«Millici» bu savını kanıtlamak için belge de sunar. Belge sunmadan önce de şu açıklamayı yapar:

«Herkes bilir ki, Gazi Mustafa Kemal Hazretleri; Anadolu'ya geçmeden evvel İstanbul'da aylarca uğraştı; pek çok temaslar yaptı. Yerli ve yabancı birçok adamla görüştü; halkın, halk içinde yaşayanların, iş başında olanların temayüllerini araştırdı, taşıdığı emniyet ve itimada göre herkese derece derece açıldı. Anadolu'da açacağı mücadelede kendilerine kimlerin yardım edebileceğini, İstanbul'da kalabilenlerden hangilerine bel bağlayabileceğini anlamaya çalıştı. Bütün bu zevat arasında hatta hepsinden evvel, Anadolu'da bir kolordunun başında bulunan Kâzım Karabekir Hazretleri gibi aynı zamanda yakından tanıdığı bir kumandanla görüşmesinden, anlaşmasından tabii birşey olur mu?»

Levent Şahverdi Arşivi

«Millici», şu kanıdaydı :

«(Anadolu'da millî kuvvetlerin nüvesini hazırladım) diyen Kâzım Karabekir Paşa, pekalâ bilirler ki, kurtuluş gayesiyle teşekkül eden her cemiyet, hatta bu gaye için savaşmayı göze alan her vatandaş millî davanın müdafaası için ihmal edilmez bir kuvvetti. Bu bakımdan Erzurum'da kurulan (Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)'nden istifade etmek tabii idi. Fakat, daha ziyade mahallî ihtiyaç ve sebeplerle kurulmuş olan bu teşkilât - Karabekir Paşa'nın sandığı gibi - memleketi kurtarmaya kâfi gelemezdi.»

«Millici», daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yurdu kapsayan örgütler kurmaya başladığını; Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bu amaçla toplandığını yazıyor ve Karabekir'i şöyle eleştiriyordu :

«(Şark Vilâyetlerinde mutlaka ben kalmalı idim; burada başkası muvaffak olamazdı. Halkın bana itimadı vardı,) diyen muhterem Karabekir Paşa, hatırlarlar ki, Gazi Mustafa Kemal'in Sivas ve ondan sonra da Ankara'ya gitmeye karar vermesi, kendilerini fazla telâşa düşürmüş, ciddi endişelerini mucip olmuştu. Karabekir Paşa'nın o vakitki görüşüne ve düşünüşüne nazaran Mustafa Kemal Paşa'nın Şark havalisinden uzaklaşması, buradaki teşkilâtın zayıflamasına sebep olabilirdi.»

«Ankaralının Defteri» yazarı, yazdıklarını kanıtlamak için bir de belge sunuyordu. Belge, Karabekir'in Mustafa Kemal'e çektiği şu telgraftı :

«Kuvayı Milliye'yi temsil eden yüksek heyetin değil Ankara'ya, hatta Sivas'ın batısına bile geçmemesi düşüncesindeyim.»

Tartışma Sertleşiyor

Kâzım Karabekir, bu yayınları 11 Mayıs 1933 tarihinde yanıtlar.

Karabekir Paşa, ulusal dava için «tek cephenin kurulmasına ve yaşamasına» nasıl hizmet ettiğini anlatırken belgeler de sunar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu belgelerden biri Mustafa Kemal'in **«3. Ordu Müfettişi Fahr-i Yaveri Hazret-i Şehriyâr-ı Mirliva»** imzasıyla 15. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa'ya çektiği 11 Haziran 1919 tarihli şifredir.

Mustafa Kemal, bu şifrede şunları söyler:

«Vermiş olduğum kararın milletin hukuk ve istiklâlini tayin uğrunda millet ile çalışmaktan ibret bulunduğunu zat-ı biraderlerine evvel ve ahar arzetmiştim. Bu gaye, milletin sinesine iltica ederek vazife-i namus ve vicdanı ifaya fedakâraneye devam etmeyi amirdir. Emsalimiz vechile, İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum. Vaziyet-i vataniyeme devam edebilmekliğim bittabi zat-ı âliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de herhalde yardımlarına bağlıdır.»

Karabekir Paşa'nın sunduğu bir başka belge Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in (Orbay) tutuklanmalarını isteyen İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği 1 Ağustos 1919 gün ve 2733 sayılı şifredir.

Bu şifrede Kâzım Karabekir Paşa, **«Hükümetin karar ve siyasetini bilemiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hareket ve davranışlarında vatan ve milletin varlığı ve çıkarlarına hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum»** der ve tutuklama emrini yerine getirmeyeceğini bildirir.

Karabekir Paşa, aynı yanıtında 5 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir başka şifrede de **«yegâne çare ancak Meclis-i Milli'nin»** toplanmasının olduğunu yazdığını da açıklar.

Kâzım Karabekir, mektubunu şöyle bitirir:

«İstiklâl Harbi'nin esrarına vakıf olmayanların işi kolayca kavraması mümkün değildir. Bunun için hadiselerin tahlilinde yanlış görüşlerle hakkımda şu veya bu iltifatlarda acele buyurulmasın. Bunların cevabından sonra ibzal (bol bol harcamak) buyurulsun efendim.»

Tartışma sert polemiklere dönüşmüştü.

9 Mayıs 1933 günkü **«Ankaralının Defteri»** şu manşetle çıkar:

«Kâzım Karabekir Paşa, en karanlık günde dervişha-

Levent Şahverdi Arşivi

ne bir tevekkülle vatan davasını yarıda bırakmayı bile düşünmüştü.»

Yazıda, Karabekir'in Mustafa Kemal'e Erzurum'dan gönderdiği bir telgrafından söz edilir.

Telgraf şöyledir:

«İstanbul'da Meclis-i Milli'de tahasul eden (sonuçlanan) **cereyana karşı Heyet-i Milliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin makus** (ters) **ve mütehakim bir vaziyet almasını doğru bulmuyorum. (..) Yalnız Heyet-i Temsiliye bu işin içinden kârlı çıkmak ve işin mesuliyetini takdir keyfiyetini Meclis-i Milli'nin uhde-yi namus ve hamiyetine bırakmayı mütalâa ediyorum. (..) Heyet-i Temsiliye'nin artık Meclis-i Milli'ye tevdi-i mukadderat ederek dağılmasını ve mevki-i faaliyetten çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder..»**

«Millici», bu telgrafı şöyle yorumlar:

«Muhterem Karabekir Paşa'nın en buhranlı, en nazik vaziyetler karşısında karar ve tedbir namına neler düşündüğünü bu yazısından anlayanlar.. iddiaları hakkında da kolay kolay hükümlerini verebilirler. Paşa Hazretlerinin o kadar emekle, ölümlerle göz göze gelerek vücude getirilmiş buyurduğu tedbirler:

(Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'daki Meclis-i Milli'ye tevdi-i mukadderat ederek dağılması),

(Vaziyet ve hareket-i müstakbelemiz için zuhurata tâbi kılınması) gibi dervişane bir teşekkülden ibaret oluyor.»

Ankara Defteri'nde 13 Mayıs günü Karabekir'in Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarında bulunmadığını, kongrenin toplanmasında güçlük çıkardığını ileri sürüyordu.

Tartışmalar devam ediyor; gerek Millî'ci, gerek Karabekir, ard arda sundukları belgeler ile birbirlerini suçluyorlardı.

Karabekir Paşa, 3. mektubunda Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde niçin ziyaret ettiğini şöyle açıklıyordu:

«..Yıldırım ordularının grubunun lâğvı üzerine açıkta kalmış olan Mirliva Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Bu ziyaret sebeplerinden biri de müşarünileyh (anılan kişiyi) İstanbul'da kalıp Kabineye girmek hu-

Levent Şahverdi Arşivi

susundaki arzularından sarfınazar ettirmek gayesine matuftu..»

(...) Millî dava hakkındaki fikrimi anlattım.

Paşa Hazretleri'nin bilâhare, tekliflerimi kabulden sarfınazar ettiklerini ve bir ay sonra da İstanbul'dan uzaklaştırıldıklarını şu yazılarından öğrendim.

1 — Gazi'nin Nutku, sahife 7:

(Beni İstanbul'dan nefy ve ted'ib maksadıyla Anadolu'ya gönderdiler.)

2 — Gazi'nin Hayatı isimli eserin 79. sahifesi:

(Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya kendisini uzaklaştırmak isteyen hasımları tarafından gönderilmiştir.)

13 Mayıs günkü Milliyet gazetesinde Mazhar Müfit (Kansu)'in tartışmalara katıldığı görülüyordu. Mazhar Müfit Bey, Erzurum Kongresi hazırlıklarını şöyle anlatıyordu:

«..3 Temmuz'da Paşa Hazretleri geldiler. Kâzım Paşa'nın hazırladım dediği kongreden eser olmadığı görüldü. Onüç gün teahhurla (gecikmeyle) kongrenin kürşat olabilmesine ancak Gazi Hazretleri muvaffak oldular. Şu halde Gazi gelmeden evvel Kâzım Paşa'nın hazırladığı milli nüve ve kongre nerede idi?

(..) Kâzım Karabekir Paşa için bir milli nüveyi, kongreyi, hazırladığını kabul etmek bile mesele müsbet neticelenirse (ben de beraberdim, ben yaptım), menfi zuhur ederse (ben kumandandım, karışmadım) diyerek ortadan sıyrılmak gibi iki cepheli hareket eden Paşa'nın bir milli nüvesi ve kongresinden bir fayda bekleyenleri ve (Paşa bugün ben, hep ben yaptım) demek şeyhin kerameti kendinden menkul demek olmaktan başka birşey değildir.»

14 Mayıs 1933 tarihli **«Ankaralının Defteri»** Karabekir'i **«tarihe ve hakikata karşı saygısızlık»** ile suçluyordu.

Tartışma iyice sertleşmişti, **«Millici»** soruyordu:

«Acaba Kâzım Karabekir Paşa ne sanıyor? Mektubu okuyacak olanlar aynı zamanda büyük nutkun yedinci sayfasındaki o yazının altını ve üstünü okumayacaklar mı? Onu bulup okuduktan sonra tarihi hakikat namına aldatıl-

Levent Şahverdi Arşivi

mak istenen efkâr-ı umumiyenin takdirine arzetmeyecek midir?»

«Millici» Karabekir Paşa'nın **«mugalata»** yaptığını, **«Türkiye'nin kurtuluş yolunu Gazi Mustafa Kemal gibi doğru göremediğini»** ileri sürüyordu.

Karabekir Paşa **«Millici»**yi 4., 5. ve 6. mektupları ile yanıtlıyor ve 1919 Nisan'ında Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk Cemiyetleri'nin birleştirilmelerine çalıştığını, bu görüşmeler sırasında direniş kararının **«halkın ruhundan kopacak milli gaye ve millet iradesiyle»** kendisine **«emir verilmiş şeklinde»** yorumlandığını, işgal kuvvetlerine karşı savaşma kararının Erzurum'da bulunan İngiliz kontrol heyetinin haberi olmaması için kongre hazırlıklarını gizli yürüttüklerini anlatıyor ve çeşitli yazışmalardan örnekler veriyordu.

Milliyet Gazetesi, Karabekir Paşa'nın **«Millici»**nin sorduğu sorulara verdiği yanıtları kapsayan 7. mektubunu da yayınlamadı.

Gazete, bu mektubun bazı bölümlerinin **«beynelmilel siyasetimize taalluk»** ettiğini ileri sürüyordu[8].

Kâzım Karabekir Paşa'nın en son mektubu 15 Mayıs 1933 günü yayınlanmıştı. Milliyet Gazetesi, Karabekir Paşa'nın 7. mektubunu **«devletin beynelmilel menfaatlerine»** aykırı bularak yayınlamamıştı ama bu mektupta yer alan konuları 21 Mayıs tarihli gazetede **«Ermenistan'a taarruz emrini veren bizzat Mustafa Kemal'dir»** diye yanıtlamakta bir sakınca görmüyordu.

Milliyet'de aynı günlerde Kâzım Paşa (Dirik), Gaziantep Milletvekili Nuri Bey (Conker) ve Falih Rıfkı Bey (Atay)'in de yanıtları yayınlanıyordu.

Bu yanıtlar arasında en serti de Mustafa Kemal'indi:

«Bu mektubu yazan üzerinde akıl doktorlarının dikkat nazarını celbederim.»

Tartışmanın kesilmesi üzerine Kâzım Karabekir Paşa, hazırlamakta olduğu **«İstiklâl Harbimizin Esasları»** adlı kitabı bitirir. Kitap, yayıncı Sinan Omur'a verilir. Sinan Omur, Milliyet Gazetesi'ndeki tartışmalar sırasında kitapta yer alan belgelerin hangisinin **«devletin beynelmilel**

Levent Şahverdi Arşivi

menfaatine» aykırı» olduğunu öğrenmek ister. Ancak yanıt alamaz. Yayıncı Sinan Omur, kitap basılırken bir gün zorla Kılıç Ali Bey götürülür[9].

Sonrasını kestirmek hiç de güç değildir. Kitabın basılan formaları Topkapı dışındaki çukurlarda yakılır. 4 Haziranı 5 Hazirana bağlayan gece de Karabekir'in İstanbul Erenköy'deki köşkü Emniyet Müdürü Fehmi Bey başkanlığındaki bir grup polis tarafından basılır. Karabekir Paşa ve o gece köşkte kalan Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez) polise ne aradıklarını sorarlar. Polis köşkte **«İstiklâl Harbimizin Esasları»** kitabının yakılmaktan kurtulan baskılarını aramaktadır[10].

Karabekir Paşa, savcılığa ve en yakın arkadaşı Başbakan İsmet Paşa'ya başvurursa da bir sonuç alamaz. Yollar bir büyük yol ayrımında artık iyice ayrılmıştır!

ÜÇ

Kâzım Karabekir'in 1933 yılında yazdığı «İstiklâl Harbimizin Esasları» başlıklı kitabı yayınlanmadan toplatılmış ve yakılmıştı.

Kitabın bir baskısı da Atatürk'ün eline ulaştırılmıştı.

Atatürk, Karabekir'in yazdıklarına el yazısı ile 9 sayfa tutan yanıtlarını «NOT» başlığı altında toplar ve bu notları büyük olasılıkla Başbakan İsmet Paşa'ya verir.

Bu notlar, eski Millî Eğitim Bakanlarından Hasan Ali Yücel'in ölümü üzerine Yücel'in evinde yatağın yanındaki çekmecesinde bulunur.

Atatürk'ün notlarını okuyoruz :

1) **K.K. Paşa'nın eserleri başlığı altında (10) numarada** «İktisadî Esaslarımız 1923'de İzmir'de basıldı» **eseri kendisinin değildir. Benimsemeye hakkı var mıdır?**

2) **(13) numaradaki de böyle. «Sanayi projeleri».**

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir'in kitabında «Bir ihtiyaç, **eserimden iki parça**» başlığı altında yayınladığı **«Hakikat Bir Nurdur»** şiirinde şu satırlar yer alıyordu :

Cihana feyz saçan varlık hakikat nurudur her dem
Ancak, bu nurla kurtuldu beşer zulüm ve esaretten
Hakikat olmayan yerde seciye ve ilim kalmaz
Çünkü bunlar hakikatten başka şeyden gıda almaz.

Bunun için;

Terakki eyleyen millet neme lâzım diye yatmaz
Arar, sorar, söyler, yazar, hakikat kaybolup batmaz.
Hakikat nuruna bir nur eklemek için bütün millet
Birbiriyle yarış yapar, bunun adı büyük hizmet

İşte böyle bir diyarda
riya, yalan
propagandalar falan

Avutmaz, uyutmaz, düşünceyi daraltmaz, hakikatı karartmaz
O halde;
Sen de şarkın evlâdı! Bu yoldan dönme, döndürme!
Hakikat nurunu parlat! Onu gafletle söndürme!
Onu söndüren âfet: Riya, yalan, korku, susmak
Gibi tesirlerle yalnız boşa giden şeyi basmaktır ki felâkettir; fakat
Bugün sesin çıkmıyorsa yaz ve yazdır hakikatı unutma ki zaman onun sadık ve müttefiki ve kuvvetli muhafızı.

Karabekir kitabına «Uyandı mı Beşer» adlı bir şiirini daha almış.
Bu şiirinde de şu satırlar var :

Neden uyandığı halde beşer :
Neden yıkar, yakar, asar, keser?
Aynı milletin fertleri bile

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluşun çaresi diye!
Binlerce nurlu ırkını boğdu?
Çoluk çocuğu bir şeysiz kovdu?
Maksat yıkmak mı yoksa yapmak mı?
Hakkı bırakıp güce tapmak mı?

Atatürk soruyor:

3) «Bir ihtiyaç, eserinden iki parça» **başlığı altındaki manzumeler neyi istihdaf ediyor?**

Atatürk, Karabekir'in kitabının **«başlangıç»** bölümündeki satırlara da karşı çıkıyor.

4) **«Başlangıç (sayfa 21 son iki satır ve 22'deki notlar».**

Sayfa 21 ve 22'de şunlar yazılmış: Okuyoruz:

«Milletin ve tarihin hakkı olan hakikatı beraber gömmek feci bir cinayettir.

Ve çünkü:

Bu hakikatler, yani tarihî haklar, bilhassa medeniyet çağının henüz ilk yaşlarında bulunan bizim gibi millet için can verici birer gıdadır.

Vatandaş!

Yanlış bilgi felâket kaynağıdır. Her işin evvelâ hakikatini ara ve öğren! Sonra münakaşasını istediğin gibi yap! Birincisi vicdanına, ikincisi seciye ve irfanına dayanır.

«İstiklâl Harbimizin Esasları» adlı kitabında 1918'de komutanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı 7. Ordu'nun İngilizler karşısında yenildiği ve geri çekilmek zorunda kaldığı yazılıyor.

Atatürk, Karabekir'e bu konuda da karşı çıkıyor ve şunları yazıyor:

6) **«S: 37'de 7. Ordu hakkındaki sözleri yalandır. Katma sırtlarındaki muharebeyi yapan 7. Ordu'dur. 2. Ordu Adana havalisine nakil olunmuştur.»**

7) «S: 38. «21 Eylül'de taarruz edecek düşman bulunmayan İngilizler».. **Yalan!. İngilizler 7. Ordu tarafından muhasara edildikleri için durduruldular; aksi takdirde niçin Adana'ya kadar yürümeyeceklerdi?!»**

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, kitabının 42. sayfasında İsmet Paşa ile görüşmesini şöyle yazar:

«29 Teşrinisani 334 (918) Zeyrek'de Klise camii karşısındaki ağabeyimin evinin bahçesinde ziyaretime gelen Harbiye Nezareti müsteşarı en yakın aziz arkadaşım Miralay İsmet Bey'e milletin istiklâlini kurtarmak için düşüncelerimi şöylece izah ettim:

(Genç kumandanların İstanbul'da toplanmasına ve hususu ile beni Şark'tan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal Şark'a iadeye çalış. Ben orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilâline (yok olmasına) karşı Şark'ta yeni bir millî Türk hükümeti vücuda getirerek Şark'ı tehlikeden kurtardıktan sonra Garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu surette mütareke hududu dahilinde kalan anavatanımız kurtulabilir. İtilâf devletlerinin harekâtı idame ettirmeyip bizimle mütarekeyi kabul etmelerinden itilâfın bu hudud dahilinde yeni bir cidale kalkışacağını tahmin etmiyorum).»

Atatürk, Karabekir'in bu satırlarına şu sert yanıtı verir:

8) **«42 nci s: İsmet Paşa'ya söylediğini iddia ettiği düşünceleri baştan aşağı beyinsizcedir. «..» içine alınacak..»**

Karabekir, 6 Kanunuevvel 334'de (1918) Padişah ile görüştüklerini ve Padişah'a **«genç kumandanların iş başından ayrılmamaları»** ve **«Anadolu'ya ordularına iade»** edilmeleri önerisinde bulunduğunu yazıyor..

Atatürk'ün bu konudaki yorumu şöyle; el yazısından okuyalım:

10) **«S: 44. 6 Kanunuevvel 334'te Padişah'la görüşmüş; genç kumandanları Anadolu'ya ordularının başına gönder demiş... Zaten genç komutanlar Anadolu'da idi.»**

Karabekir, yakılan kitabının 45. sayfasında Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı hükümetine nazır olmayı planladığını ileri sürüyor.

Önce Karabekir'in kitabını okuyalım:

«23 Mart 1935. Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ahmet Rıza Bey'le görüşerek müşarileyhin riyasetin-

Levent Şahverdi Arşivi

de İstanbul'da bir kabine teşkili ve kendilerinin Harbiye Nazırlığına geçmesi ve benim de kabinede bir mevki almaklığımı arzu ettiklerini öğrendim. Ve İsmet Bey vasıtasıyla bu yolda bir teklif aldım. Bunun felâketi milliyeyi tacilden başka bir işe yaramayacağını, bir an evvel genç komutanların Anadolu'ya atılmasından başka çare olmadığı hakkındaki nokta-i nazarımı te'kiden İsmet Bey'e söyledim.»

Kâzım Karabekir, yakılan kitaptan bir tanesini saklayabilmiştir. Karabekir, 45. sayfadan aldığımız bu paragrafın yanında sonradan eski yazı ile şu notu eklemiştir:

«Ingilizlerin mandasını kabul. Bunu kabul eden Hürriyet ve İtilâf erkânı İngilizler işlerine daha elverişli buldular ve bu kombinezonu yaptırmadılar.

M. Kemal Anadolu'ya çıkarılıncaya kadar Harbiye Nazırlığında ısrar etti.»

Sayfa 44'de bir başka not var, bu notu da okuyalım:

«Mülâkattan sonra M. Kemal sordu:

— Uzun zaman ne görüştünüz?

Mütalâamı söyledim, dudak büktü.»

Atatürk bu bölümler için şu notu yazıyor:

12) «Benim Ahmet Rıza B. Har. Naz. onu da kabinede vazı.. İsmet Paşa söylemiş.

Fevzi Paşa'ya açmış. Şakir Paşa'yı ikna etmiş (Kâzım Paşa'dan tahkik)..»

Kâzım Karabekir, «İstiklâl Harbimizin Esasları» adlı kitabında, Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret ettiği ve aralarında şöyle konuşmalar geçtiği yazılıdır:

Karabekir:

«Evvelâ Şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir millî taarruz hazırlamayı düşünüyorum. Yeni bir Türk hükümeti esası. Eğer istiklâlimize dokunulmaz, yalnız Şark vilâyetleri tehlikeye düşerse derhal Erzurum'da bir milli hükümet faaliyete başlar ve ben de milli hükümetin emrinde bir ordu komutanı olarak Şark'ın müdafaasını deruhte ederim. Eğer tah-

Levent Şahverdi Arşivi

minim vechile tehlike bütün vatan için görülürse çıkacak hükümet yeni bir Türk milli devleti olur ve bizler de bütün vatanın müdafaa vazifesini deruhte ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabii daha güçtür ve bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da kıtalarının başında bulunmaları lâzımdır. Derhal ilk fırsatta tehlikeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler Garp'a tevcih olunabilir. Ben bu vaziyette Şark'taki rolümü muvaffakiyetle yapabilirim. Garp meselesi açık kalmıyor. Zat-ı samilerinden ricam da biran evvel sizin de Anadolu'ya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu genç siması kumandanların Anadolu'ya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa hususi bir tarzda da gelebilirsiniz. Evvelâ Erzurum'da toplanalım ve milli hükümet esasını kuralım.

Ben Trabzon ve Erzurum'da siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.»

Mustafa Kemal :

«Evet bu da bir fikirdir.»

Karabekir :

«Paşam, fikir değil karardır.. Ben, işe başlayacağım ve ikmal-i namus için uğraşacağım. Eğer, iş tasavvur ettiğim gibi basit çıkmaz da İtilâf kuvvetleri işgalleri başlasa bile Şark'taki Milli Türk Hükümeti kolay kolay mahvolmaz. Ve bu surette Türklüğün ölümü, mukadderse pek pahalıya mal edilir. Erzurum dağlarında duramazsak Ermenistan dağlarında bu yeni Türk hükümeti yine yaşar.

Paşam; İstanbul'da çok kalmayınız. Ve buradaki diğer komutanlar üzerinde de müessir olarak bir an evvel Anadolu'yu kuvvetlendirelim. Birçok batmış milletler İstiklâllerine kavuşurken asırlar doldurucu muazzam tarihi olan Türk milletini kurtaralım.»

Mustafa Kemal :

«Vaziyet size hak verdiriyor. İyi olayım gelmeye çalışırım.»

Karabekir :

«Paşam, o halde tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleyi şahsi ve milli namusumuzu ikmal için (ya is-

Levent Şahverdi Arşivi

tiklâl, ya ölüm) andında birleştik değil mi?. dedim ve sarılıp öpüşerek veda ile ayrıldım. En son ziyaretimde İsmet Bey ile hasbihal oldu.

(Anadolu'da bir vazife almasını, mümkün olmadığı taktirde İstanbul'da hiçbir sıyasi cereyana karışmayarak Şark'daki neticeye intizar etmesini ve hale göre Anadolu'ya atlamasını) **kendisinden rica ettim ve iki kardeş gibi sarılarak veda ile ayrıldım.»**

Atatürk, Kâzım Karabekir'in bu satırları için neler yazmıştı?

Atatürk'ün el yazısı ile hazırladığı notun 3. sayfasını okuyoruz :

13) «S: 46-49.. (11 Nisan cuma günü) beni ziyareti baştan yalan, sonradan uydurma bir tiyatro parçası.. İsmet Paşa'ya söylediğini tahkik (12 Nisan 335'te İstanbul'dan çıkmış.. 19 Nisan 335 Trabzon).»

Karabekir, kitabında 19 Nisan 1919 günü Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile görüştüğünü, Trabzon heyetinin batı dünyasından **«merhamet ve adalet»** istemek üzere girişimlerde bulunduğunu, kendisinin bu sözlere **«Vatanımızı ancak silâh kuvvetiyle kurtarabileceği»** biçiminde yanıt verdiğini açıklıyor. Ayrıca, Erzurum'daki Fransız Konsolosu ile yaptığı görüşmeyi aktarıyor.

Atatürk, kitabın bu bölümüne de şöyle karşı çıkıyor:

16) «60. s. Trabzon heyetine.... sözlerindeki mantıksızlıktır. 61. s. Fransız hikâyesi çocukça.»

Karabekir, İzmir'in işgalini şöyle anlatıyor :

«15 Mayıs 1335'de milli iktisadımızın can evi olan sevgili İzmir'imizi Yunanlıların işgal ettiğini 16 Mayıs 335'de haber aldık. Her tarafta halk ve ordu mensupları müthiş bir galeyanla hamiyetle çırpındılar. Günlerce halkın feryatları, mitingleri devam etti. Erzurum'da binlerce halk karargâhta toplandı.. (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadeleye) **tekrar ant verildi.»**

Atatürk'ün 20 numaralı notu da İzmir'in işgali ile ilgili :

20) «İzmir'in işgali (15 Mayıs 335) için mitingler ben emir verdikten sonradır. O zamana kadar hatta ondan sonra da Trab... yaptırmadı..»

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, kitabında **«benim planım etrafında ilk kimler toplandı ve bu planın tatbiki esnasında fikirler daima mutabık mı kaldı?»** bölümünde Erzurum ve Sivas kongrelerini ve kendi hazırlıklarını anlatıyor.

Karabekir'in kendi hazırlıkları ile ilgili 3. maddeye Atatürk karşı çıkıyor. 3. madde şöyle:

«Millî taarruzun her sahada inkişafı için orduca muavenet..»

Atatürk'ün bu konuyla ilgili notu da şöyle:

21) **«Üçüncü esas) «Benim planım etrafında ilk evvel kimler toplandı?».. Anlaşılamadı.»**

Karabekir, kitabının 76. sayfasında İsmet Bey'in (İnönü) kendisine yazdığı mektupta **«Vaziyet-i hariciye karanlıktır. Büsbütün imha ve İstanbul'dan ihraç olunmaklığımızın ihtimalâtı zail olmamıştır»** diye endişelerini belirttiğini anlatıyor ve şu yorumu yapıyor:

«Bizi nasıl mahvedebilirlerdi?»

Atatürk, Karabekir'in bu sözlerini de yanıtlıyor:

25) «S: 76. İsmet Paşa'nın ona mektubunda söylediği çok doğru; ama hâlâ onu anlayamamış.»

Karabekir, işgal kuvvetlerinin İstanbul'a **«zaten hâkim»** olduklarını, dünya kamuoyu önünde **«hakkımızdaki hüsnüniyetin iflâs etmesi»**ni beklediklerini, bunun için de **«bolşeviklik ilânını»** körüklediklerini yazıyor.

Karabekir şu kanıdadır:

İngilizler, Anadolu'da **«selâhiyet sahibi görülen bir simanın bolşeviklik ilânı»** ile amaçlarına ulaşacak ve dünya kamuoyunu böylece arkalarına alacaklardır.

Atatürk, Karabekir'in bu düşüncesini saçma bulur ve şöyle yanıtlar:

26) «Bu da Anadolu'da selâhiyet sahibi gibi görülen bir simanın bolşeviklik ilânı ne ile mümkün olur....»

Herzesi ile beni murad ediyor.

Rauf Bey'in dikkatini çekmiş..»

Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi sırasında kendisine çektiği 23 Haziran 1935 (1919) tarihli şifreden de söz eder.

Şifrenin 3. maddesi şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

«Bolşevizmin suret-i telâkki ve tecellisi dahi müzakere edilerek esasen Kazan, Orenburg, Kırım vesaire gibi ahali-i islâmiye bunu kabul ederek an'ane gibi işlerle zaten alâkadar olmadığından bunun memleket **için bir** mahsuru olmadığı düşünüldü. Yalnız 17 Haziran 335 ve bilâ numaralı şifreli mütalâa-ı âliyeleri etrafında düşünülerek hakikaten bolşeviklerin daha müessir bir vaziyete girmeleri halinde bitaraf görünmek azmiyle İtilâf kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırmaya icbar ve aksi takdirde vatanımızın bolşeviklik payı istilâsında kalmak tehlikesine sebebiyet vereceklerini iddia etmek ve ona göre icabat-ı fiiliyesine kalkışmak muvaffık olacaktır.»

Atatürk, bu şifreye dayalı bolşeviklik savını ve Kâzım Karabekir'in Erzurum Kongresi hazırlıkları ile ilgili bölümlerini şöyle yanıtlıyor:

27) «S: 77, 21-22'de Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi'ne karar veriyor. Burada seri bir karara giderek millî varlığımızı tehlikeye düşürebilecek bir karar verebilir mi? İşte bu endişeler içinde iken aldığım 23 Haziran 335 tarihli şifrenin üçüncü maddesi dava-yı milliyemizi hezimetten kurtarmış olduğumu gösterdi...!»

Diyerek malûm bolşeviklik meselesi..

Halbuki bu 3. maddenin Sivas Kongresi ile bir alâkası yok, bir başka birşey.

Onun mütalâası aranacak.

30) **S: 82. Son yazısı Rafet Paşa'nın şifresi tetkik olunacak.**

31) **S: 85, 86, 87'de çok yalan var.**

9 Temmuz'da beni reis intihap ettiler, 9 T. bildirdiler.

32) **S: 88. Yalan ve ayıp...**

33) **S: 89, 90. Saçma ve şantaj!**

Levent Şahverdi Arşivi

DÖRT

«Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeme devam imkânım kalmadı. Müsaadenizle Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan askeri bir vazife isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emrediyorsunuz?»

«Ya öyle mi efendim? Peki efendim. Evrakı Hüsrev Bey'e devir edin efendim...»

Bu konuşma, Erzurum'da bugün **«Atatürk Evi»** olarak bilinen evde 10 Temmuz 1919 günü Mustafa Kemal Paşa ile Miralay Kâzım Bey arasında geçiyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan 3. Ordu Kurmay Başkanı Miralay Kâzım Bey (Dirik) Erzurum'da askerlikten çekilen Mustafa Kemal Paşa'ya artık kendisi ile çalışamayacağını bildirmekteydi[12].

Kâzım Bey, selâm verip odadan çıkar. Mustafa Kemal üzgündür, Rauf Bey'e (Orbay) dönerek **«Rauf gördün, ben haklı değil mi idim? Devlet makam ve mesnedini gördün mü? Dün benimle en yüksek gayret ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın hareketi beni teyid etmedi mi?»** der,

Yaveri Cevat Abbas, telâşla odaya girer ve Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in geldiğini haber verir.

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmalarını isteyen emri Karabekir'e ulaşmıştır. Mustafa Kemal, bu yüzden tedirgindir. Rauf Bey'e **«dediklerim doğru değil miymiş»** dercesine bakar ve yaveri Cevat Abbas'a **«Buyursunlar»** der.

Mustafa Kemal, tutuklanmayı beklemektedir.

Karabekir, odaya girerek Mustafa Kemal Paşa'yı saygıyla selâmlar ve şunları söyler:

«Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de muhterem kumandanımsınız. Kolordu komu-

Levent Şahverdi Arşivi

tanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz»[13].

Mustafa Kemal, Karabekir'in üstüne atlayarak bu eski arkadaşının boynuna sarılır ve birkaç kez öper.

Yazgı değişmiştir.

Aynı günlerde Ali Fuat Paşa (Cebesoy) da ordudan istifa eden M. Kemal Paşa'ya bağlılıklarını bildiriyor, Rauf Bey de yayınladığı bildiride şu sözü veriyordu:

«Vatan ve milletin halâs ve istiklâli ve makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti bilfiil temin edilinceye kadar Mustafa Kemal Paşa ile ulaşacağıma mukaddesadı namına ahd ü peyman eylediğimi arz ve ilân ederim»[14].

Birbirlerine bu kadar bağlı insanlar neden sonra karşı karşıya gelmişlerdi?

Bu sorunun yanıtını Atatürk Söylev'de şöyle veriyor:

«Başarı için uygun ve güvenilir yol her evreyi vakti geldikçe uygulamaktı. Ulusun gelişmesi ve yükselmesi için esenlik yolu buydu. Ben de böyle yaptım. Ancak tuttuğum bu uygun ve güvenilir yolu; yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kişilerden kimileriyle aramızda zaman zaman görüşlerde, davranışlarda, yapılan işlerde beliren temelli ve ikinci derecedeki birtakım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların, ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Ulusal savaşımıza birlikte başlayan yolculardan kimileri giderek ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyet yasalarına dek uzayan gelişmelerinde kendi düşün ve ruh yeteneklerinin kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşıt olmaya başlamışlardı»[15].

Yol Ayrımı

Kurtuluş Savaşı'nı birlikte yapanlar bir yol ayrımında başka başka yollara sapmışlardır. Atatürk'ün tuttuğu yol, laik Cumhuriyetti. Devleti biçimlendiren siyasal çerçeve ve ideoloji de buydu.

Peki Karabekir, ne düşünüyor ve ne istiyordu?

Şimdi Karabekir'in yazdığı bugüne kadar hiç yayın-

Levent Şahverdi Arşivi

lanmayan **«İnkılâp Hareketleri neden oldu, nasıl oldu, nasıl idare olundu»** adını verdiği anılarını okuyarak bu soruları yanıtlayacağız.

Karabekir, anılarında 31 Mart olayı ile ilgili kısa değerlendirmelerini yaparak başlıyor[16].

İttihat ve Terakki örgütünün Manastır merkezini **«Osmanlı Hürriyet Cemiyeti»** adıyla kurup, bu gizli derneğin İstanbul örgütünde oluşturduğunu, 2. Meşrutiyet'den sonra Selânik Kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katıldığını, 31 Mart ayaklanmasını bastıran harekât ordusunda mürettep fırkanın kurmay başkanı olarak görev yaptığını, Atatürk'ün **«Osmanlı Hürriyet Cemiyeti»** adındaki örgütün kurulmasına hiçbir etkisi olmadığını, 31 Mart ayaklanmasının bastırılması sırasında kendisinin 2. Fırka Komutanı Şevket Turgut Paşa'nın Mustafa Kemal'in de 1. Fırka Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay başkanı olduğunu anlattıktan sonra şu değerlendirmeyi yapıyor:

«Meşrutiyetle Cumhuriyet inkılâpları arasında hamleler ve bu hamleleri yapmak için teşkilât bakımından büyük farklar vardır. Bunları kısaca belirttikten sonra Cumhuriyet inkılâbımızın hakkındaki bilgileri İSTİKLÂL HARBİMİZ hakkında olduğu gibi vesikalarımla ve şahitlerimle arz ediyorum.

Bizde Meşrutiyet, Hilâfet ve saltanat makamının zulüm ve istibdadına, Cumhuriyet ise o makamın aciz ve meskenetine karşı yapılmış bir inkılâptır. Meşrutiyetin alınması, her müterekki (ilerleyen) millete olduğu gibi zulme karşı intikam ve istibdada karşı nefret duyguları herhangi hadiselerle ve o hadiseleri daha kuvvetli canlandırarak aksettiren sözler ve yazılarla halk arasında kök saldıktan sonra başlayan teşekküllerin vakit vakit andıkları veya atmak istedikleri hamlelerin istibdat kuvvetiyle çarpışması, boğuşması ve en son aşağıdan yukarı yapılan kuvvetli bir teşekkülün hürriyeti zorla almasıdır. Bir irticai da bastırıp müstebit padişahla hal edilince artık Meşrutiyet memlekette kökleşmiş oldu.

Hürriyet aşkına verilen kurbanlar ve ızdırap çeken vatandaşlar hürriyetin ebedi olarak manevî kurucusudur, ko-

Levent Şahverdi Arşivi

ruyucusudur. Zulmün, istibdadın, Türk milletinin ilerlemesine ve medeniyet camiasında hakiki olan yeri almasına ne derece engel olduğunu ve netice değerli vatandaşlarımızın mahv ve perişan ettiği hakkındaki yazılarda yine hürriyetimizin en kuvvetli muhafızlarıdır. En kahir (ezici, üstün) olan muhafızın da Türk ordusu olduğu eserleriyle ortadadır. İşte bu kuvvetlerin sahibi olan Türk milleti artık eline aldığı hürriyeti Meşrutiyet idaresi ile korumak kudretinde bulunduğundan zaten kısa süren Meşrutiyet devrinde Cumhuriyet hamlesine hiç ihtiyaç duymadı. Ve tabii de böyle bir hamle için aşağıdan yukarısı teşkilât da yapmadı. Cumhuriyet hamlesi, istiklâlimizin dış darbelerle tehlikeye düşmesi karşısında müstevlilere karşı yapılan milli teşkilâtın aciz ve meskenet içinde teslimiyeti kabul eden ve sulhten sonra da teceddüt (yenileşme) hareketlerimize engel olacağı anlaşılan padişahlığın devrilmesinden ibarettir.»

Tehlikeli Bir Cumhuriyete Doğru

Kâzım Karabekir, Mütareke'nin memleketin «gayrı Türk kısmı» işgal altındayken imzalandığını, işgalcilerin Türk yurdundan parçalar koparmak amacında oldukları anlaşılınca bir takım kuruluşların oluştuğunu; bu kuruluşların saldırganlar tarafından hoş görüldükleri ve belki de işgalcilerin bu kuruluşlara hız verdiklerini; Anavatanın parçalanma tehlikesi büsbütün belirince yurt parçalarının bir yönetim altında toplanması gerektiğinin duyulduğunu anlattıktan sonra şunları yazıyor:

«Hilâfet ve saltanat makamı, Türk milletini, Türk vatanını etrafında toplayamamıştı. Bu işi başaracak mucize lâzımdı. Bu da kendiliğinden ortaya yayıldı.

Bolşeviklik ilânı.

Böyle bir Cumhuriyet derhal Sovyet Rusya'dan da her türlü yardımı gördüğü halde «dinini ve milliyetini kaybetmeyecek ve istiklâline sahip olunacaktır» denildi.

Bu öyle cezbedici (çekici) ve ikna edici bir şekilde iti-

Levent Şahverdi Arşivi

mada değer kaynaklardan gelmiştir ki, Mustafa Kemal Paşa bile bunu kurtarıcı bir formül olarak İstanbul'da ele alarak gelmiş ve Amasya'da bazı arkadaşlarımızla müzekkere ve karar vermişti.. (..) Düşmanlarımızın bizi birleştirmek değil tam bir inhilâle (dağılmaya) sürüklemek ve bu surette istiklâlimizi şöyle dursun milli mevcudiyetimizi dahi tehlikeye düşürmek için kurdukları bu pusudan tam zamanında bir müdahalemle kurtuldu.

Burada Sivas Kongresi'nin, bir taraftan da Amerikan mandasını kurtarıcı bir çare gibi kabulleri ve tehlikeyi de nasıl atlattığımız üzerinde yeniden durmayarak sırf hadiselerin akışını takip için kaydettikten sonra asıl konumuza geçiyorum.»

Bayburt civarındaki Mehdi'yi[17] tenkil (cezalandırma) ettiğimizin ertesi günü İngiliz Kaymakamı Rawlinson İstanbul'dan Erzurum'a geldi. Ve beni hemen makamımda ziyaret etti (27.11.1919). Tam bir saat görüştük[18].

Anlattıklarının hülâsası şunlardır, Lord Curzon diyor ki :

«a) Şimdiye kadar sulh yapmadığımızın sebebi Türkiye'de şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet görmediğimizdendir. Hakiki İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa sulh konferansında bulunsun veyahut sulh mukarreratına (kararlar) mutabık kalsın.

b) Endişemiz Türkiye'nin yine bir gün İngiltere'nin düşmanları tarafına geçivermesidir. Padişah hükümeti bunu yapabilir. Artık krallık ve imparatorluk modası geçmiştir. Birçok debdebe ve masraf yerine millet kendi işini kendi gören cumhuriyette taraftardır. Bizim de padişahı hükümet ve siyasete karıştırmayıp halife olarak istediği yerde oturmasına taraftar olmaklığımız.

c) Gerçi İstanbul bir Türk şehri olarak kabul olunmuştur. Ancak Çanakkale İtilâf Devletleri tarafından işgal olunacak - ihtimal İstanbul etrafında itilâf askeri bulunur -. Zaten Türkiye bir Asya devletidir. İstanbul bir köşedir. Anadolu'nun idaresi ve terakkiye sevki (ilerlemeye yöneltilmesi) İstanbul'dan gayri mümkündür. Bu hu-

Levent Şahverdi Arşivi

susta ne düşünüyorsunuz? Meselâ Bursa'da olacak bir hükümet serbesttir.»

Kâzım Karabekir, Lord Curzon'un akrabası olan Rawlinson'a şu yanıtları verir:

«a) Türk milleti Sivas Kongresi'nde kararını vermiştir. Hiç kimsenin bunu değiştirmeye selâhiyeti yoktur. Yakında milletin itimadını kazanan Mebuslar Meclisi İstanbul'da toplanacaktır. Sulhümüzü milletin itimadına mazhar olan bir hükümetle bu hükümetin tayin edeceği bir heyet yapabilir.

b) Türk dostluğu İngilizler için çok faydalı, düşmanlığı o derece zararlıdır. Bugün milletimizin her ferdi İngiliz dostluğu taraftarıdır. Avrupa'da cumhuriyet olmayan pek az millet kaldı. Fakat henüz on yıllık idareye malikiz. Bunun için Avrupalılar gibi pek ileri düşünemeyiz.

c) Hükümet merkezini değiştirmekle dahi şahsî düşüncem hiç kalır. Yalnız memleketin idaresi bakımından bile Bursa'dan İstanbul herhalde her tarafa muvassalatı (ulaşması) daha kolay bir yerdir. Siyasî bakımdan ise İstanbul'da hükümetimizi serbest bulundurmayacak olanlar Bursa'yı da uzak görmezler.»

Karabekir, daha sonra, Rawlinson'un kendisine İtalyanlar ile Yunanlıların anlaştıklarını, İtalyanların parasızlık, Yunanlıların da şarlatanlıkları nedeniyle savaşı sürdüremeyeceklerini, Bolşeviklerin de on yıl kendilerini toparlayamayacaklarını anlattığını, Amerikalıların da Wilson prensiplerini beğenmediklerini söylediğini, bunun üzerine kendisinin **«Ya İzmir, Antalya, Adana ne olacak? Ermeni hükümeti teşekkül edecek mi?»** diye sorduğunu, Rawlinson'un da şu yanıtı verdiğini yazıyor:

«İzmir için ısrar edenler çoksa da Yunanlıların ne parası var ne adamı.. Biz de bütün kuvvetlerimizi çektik. İngiliz efkârı Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaklardır. İzmir'in tahliyesi ile beraber Antalya ve Adana da kolaylıkla tahliye olur. Ermenilerin kendi taraflarında dahi hükümet teşkil etmeleri zordur. Ben hududun Aras nehrinden geçmesini teklif ettim. Pontus falan da yoktur. Rumların ne şarlatan millet oldukla-

Levent Şahverdi Arşivi

rını bilirsiniz. Başvekilimizin bir mülâkatta söylediği (Türkiye'de zayıf hükümetin nihayet bulmasını görmek isteriz) sözünü bazı gazeteler (Zayıf Türkiye'nin nihayet bulması) gibi yazdılar - Başvekil maksadının bu olmadığını hassaten söyledi -. İngilizler iktisaden de size büyük yardım yapacaklar..»

Karabekir, bu görüşmesini şifre ile M. Kemal Paşa'ya bildirdiğini; M. Kemal'den «Rawlinson Heyet-i Temsiliye ile görüşmeye yetkili» ise ve «Sivas Kongresi kararları» ile sınırlı olarak kendisi ile görüşülebileceği, yoksa «buraya gelmesine lüzum yoktur» yanıtını aldığını yazıyor.

Karabekir, M. Kemal'den bu şifreden sonra 9.1.1920 tarihli bir şifre daha alır.

Şifre aynen şöyledir:

«İngiltere hükümeti başvekili Loyd George'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hale ifrağını (biçimlendirme) Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına, İstanbul'un yalnız makkar-ı hilâfet (hilâfet başkenti) olarak bir payitaht-ı dini (dinsel başkent) olarak kalacağına dair İstanbul konferansına teklifatta bulunacağı gazetelerde görüldü. Ananat-ı milliye (ulusal gelenekler) ve diniyemize muğayir olan böyle bir kararın milletimizce asla mut'a olamayacağı (boyun eğilmeyeceği) tabiidir. Mümessillere bu babta şedit (şiddetli) protestolarda bulunulması ve bir suretinin de bera-ı malûmat (bilgi için) Heyet-i Temsiliye'ye keşidesi rica olunur.»

Karabekir, bu İngiliz önerisini şöyle yorumlar:

«İngiliz siyasetçilerinin milli hükümetimize ve nihayet 16 Mart'ta Meclis-i Mebusan'a karşı yaptıkları tecavüzler ve Padişah'ı da bizi (Cumhuriyet kuracaklar) diye inandırarak Damat Ferit Hükümeti'ni iş başına getirip işi Sevr Muahedesi'ne götürdükleri görüldü. Asıl mühim olan bir meselede İstiklâl Harbi'nin temelinin atıldığı Erzurum'da ve bu işteki rehberliğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya yapabileceğim tesiri bilerek kongrelerin mukerrat-ı hilâfına olarak beni vakitsiz bir cumhuriyet ilânına doğru teşvik ederlerken İstanbul'da gizlice Damat Ferit'in padişah hükümetini aleyhimize hazırladıkları gibi Konya'da da bir

Levent Şahverdi Arşivi

Selçuklu devleti kurulmasına çalışıyorlardı. Eğer (parçala, hâkim ol) manevrasına kapılsaydık vaziyete hâkim olacak ortada bir kuvvet kalmayacağından fikir ayrılığı ve fikir perişanlığı ile istenen tuzağa düşmüş olacaktık.»

BEŞ

Mustafa Kemal ile Kâzım Karabekir'in yolları ne zaman ayrılmıştı?

Anılara bakarsak bu yol ayrımı 1921 yılının ilk aylarında beliriyor. Hem de askerî hareket aşamalarında.

Karabekir, anılarının bu bölümüne şu başlığı seçmiş: **«Ankara millî hükümetinin Cumhuriyet'e doğru gidişi».**

Karabekir, yanlışları Cumhuriyet'in ilânı kararında buluyor:

«İstanbul'dan, her ne şekilde olursa olsun bir Cumhuriyet kurma fikriyle gelen Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'un da benim vasıtamla ileri sürdüğü (hilâfetin ayrılması ve Cumhuriyet'in kabulü teklifini) samimi bulmuş olacak ki, 19 Kanunusani 1336 - (19 Ocak 1920) İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan Mebusan Meclisi'nin açılmasına ve meşruti bir hükümetin faaliyete geçmesine ve 28 Kanunusani'de Mebusan Meclisi'nin «Misak-ı milliye beyannamesini» **kabul ve ilân ettiğine 9 Kanunusani'de kendi imzasıyle neşr ettiği askeri plandaki sarahate rağmen Bolşeviklerin Kafkasya'ya gelmekte oldukları haberi gelince bana 6 Şubat'ta Kafkasya hareketini teklif etti.**

Bu hal, İstanbul'daki Meşrutiyet hükümetimize karşı fiili bir isyanla Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğünde bir Cumhuriyet şekline dönüşmesi demekti. Hem de bolşeviklerle birleşme felâketine doğru!»

Kâzım Karabekir, 23 Nisan'da kurulan Meclisin bir

Levent Şahverdi Arşivi

«kurucu meclis» olması gerektiğini, oysa Meclisin olağanüstü yetkilerle donatıldığı, Mustafa Kemal'in de bu olağanüstü yetkilerle donatılmış Meclisin başkanlığına geçmesi ve ilk iş olarak yeni anayasa hazırlatılmasını, Cumhuriyet'in ilânı yolunda aşamalar olarak gördüğünü ve M. Kemal ile bu konuda tartışmalar yaptığını yazıyor.

Karabekir, o aşamada Cumhuriyet'in ilânının **«kongrelerde alınan kararlara»** ve **«askeri plandaki imzalarına»** karşı olduğunu düşünmektedir.

O aşamada, birbirlerine bu kadar güvenen, birbirlerine bu kadar saygı dolu olan iki asker arasındaki görüş ayrılığı ne gibi çatışmalara dayanmaktaydı?

Karabekir, anılarında bu soruyu şöyle yanıtlıyor:

«Aramızda büyük görüş farkı vardı. O itilâf devletlerinin büyük kuvvetleri karşısında milli kuvvetlerimize karşı duramayacağımızdan bir dış siyasete dayanarak kendi diktatörlüğü altında kuracağı bir Cumhuriyet'le uyuşmak cihetine gidiyordu. Herhangi bir inkılâbın milli ve askerî birliğimizi sarsarak mukavemet kudretimizi mahv edeceğini, büyük kuvvetlerin gelmesi ihtimali çok zayıf olduğunu, mütareke mucibince diye silâhlarımızı ve teşkilâtımızı azaltma gayreti gösterdiğini, ve esasen anavatan müdafaası için büyük kuvvetler gelse dahi ikmal-i namus mecburiyetinde olduğumuzu ve milletin de bu azimli kararı kabul edeceğini daha İstanbul'dayken kendisine söylemiştim.»

Peki, yanılgı neredeydi? Mustafa Kemal yanlış adımlar atmışsa bu yanlış adımlar ne gibi olaylara yol açmıştı.

Karabekir'e göre bu yanlışların doğurduğu sonuçlar şunlardı:

«M. Kemal Paşa'nın askerî mukavemetten vaz geçtiği manzarasını gösteren Başkomutanlığı almayarak TBMM Reisliğine geçmesi ve vakitsiz yani en zayıf vaziyetimizde ve itilâf propagandalarına ve bundan haber alan Padişah Hükümetinin fetvaları, emirleri, teşvikleriyle Anadolu birbirine girdi. Eğer kalpleri milletimizin hürriyet ve istiklâl aşkıyla çırpınan arkadaşlarımızın feragatı ve kazanmış ol-

Levent Şahverdi Arşivi

dukları milli itimat ve candan sevgi ve saygı kudreti olmasaydı, M. Kemal Paşa'nın attığı vakitsiz adım Sivas'a kadar yayılan isyanları Şark'a kadar yayacak ve önüne geçilmez darbeleri altında her şey daha başlangıçta yok lacaktı.

Garp'daki isyanların önüne durulmaz hal aldığı ve kendilerine yardım için Şark'ın tahliyesi kararına gidilmesi üzerine 16 Mayıs 1921'de bildirdiğim 11 maddelik teklifimin 4. maddesinde apaçık şöyle dedim:

Dinî ve manevî Anadolu'nun ayranını kabartmamak lâzımdır..»

Karabekir, **«Şark harekâtı yapılmayıp kıtalarımız Garp'a alınsaydı»** diyor. **«Kürtlük de dahil olduğu halde bütün Şark'ın bana olan itimat ve bağlılığı gevşeyecek»** ve herşey altüst olacaktır.

«..Nitekim Şark harekâtı muvaffakiyetle bittikten sonra dahi 20 Kanunusani 1337 - 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Meclisten çıkar çıkmaz bana dahi haber vermeye lüzum görmeden Erzurum'daki «Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» merkezi ünvanını değiştirerek **«Muhafaza-i Mukaddesat»** adını almış ve cemiyet nizamnamesinin başına «hilâfet ve saltanat makamını ve devlet şeklinin mahfuziyetine» dair ilâveler konmuştur. İşin daha vahim cihetide bu teşebbüslerini yalnız Şark vilâyetlerine değil diğer bütün vilâyetlerin **«Müdafaa-i Hukuk»** merkezlerine bildirmişlerdi[19].

Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansı'nda bir Cumhuriyet tipi ile çıkılırsa tehlikeli askerî müdaheleler yerine siyasî yollardan milli muvaffakiyet kazanılacağı ümidini hâlâ besliyordu. Fakat 1922 yılı 27 Şubat'ından 12 Mart'a kadar devam eden Londra Konferansı'nda bize aşağı yukarı yine Sevr Muahedesi çerçevesi içinde yaptıkları teklifleri ve bunun cevabını bile beklemeyerek daha murahhıslarımız yolda iken Yunan ordusunu bütün cephelerde taarruza geçirmeleri İtilâf devletlerinin, zaferini milli kudretle temin etmeyen bir Türk devletiyle, şekli ne olursa olsun, şerefli bir sulha yanaşmayacağını ve istiklâlimize asla hürmet etmeyeceğini göstermişti[20].

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet esası üzerine bir Teşkilât-ı Esasiye Kanunu TBMM'nin açılışında teklifine rağmen dokuz ay sonra 20 Ocak 1921'de Meclisten çıkmasından şikâyet eden M. Kemal Paşa, bir taraftan da «Müdafaa-i Hukuk»ların «Muhafaza-i Mukaddesat» cemiyeti haline dönmesinden endişe ile bana bunun önüne geçmekliğimi rica ettiği gibi, kendisi de gerek bir aksiamelden (tepkiden) **ve gerekse Moskova'daki Enver Paşa ve arkadaşlarının «Halk Şûralar Fırkası» diye Bolşevik Cumhuriyeti esasında bir teşekkül yapmaları ve programlarını da tab ederek** (basarak) **faaliyete başlaması haberinden tehlikeyi görerek istikametini değiştirmiştir.»**

M. Kemal, halife mi olmak istiyordu? Karabekir, bu kanıdaydı.

Mustafa Kemal, Karabekir'in «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetleri» konusundaki şifresine verdiği yanıtlarda şu güvenceleri verir:

«Bu kanunda mânâ-i Cumhuriyet ifade eden bir şey mevcut değildir.»

«Türkiye'nin başında halife-i islâm olacak bir hükümdar, sultan bulunacaktır.»

Mustafa Kemal, ayrıca 20 Temmuz 1922 tarihli telgrafında da **«Rauf Efendi'nin saltanat şeklinin Cumhuriyetçiliğe kalbı** (dönüşmesi) **mahsus olduğu hakkındaki fikri vahimdir»** deme gereğini de duyar.

Karabekir, Mustafa Kema'lin halife olmak isteğinden niçin bu kadar emindi?

Paşa, kuşkusunu şöyle dile getiriyor:

«(Mefkûre Hatırası» el yazısıyla imzasını taşıyan sarıklılar arasındaki sarıklı resmi Mustafa Kemal Paşa'nın hilâfet ve saltanatı kendisine almak mefkûresinde olduğu neticesinde karar kılıyordu. 12 Mayıs 1922 tarihli el yazılarını ve imzalarını taşıyan bir fotoğraf ilişiktir. Cumhuriyet fikrinden kendi uhdesine hilâfet ve saltanata dönüş bütün cihana karşı çok garip birşey olacaktı. Ben, bizim için hilâfeti ayırmak ve saltanatı lâğv etmek, bu suretle Cumhuriyet'e gitmeyi iç ve dış siyasetimize daha uygun buluyordum. Fakat bunu da en son zaferden son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra ortaya atabilirdik. Hükümet merkezinin de artık İstanbul'da iç ve dış baskısı altında tutulmaması fikrinde idim. 9 Ekim 1922'de Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyasetinin (Genelkurmay Başkanlığının) İstanbul ve Boğazların muahede-i vaziyeti hakkındaki mütalâamı sormalarına karşı verdiğim cevapta **(İstanbul'a makam-ı hilâfet)** denilmesini teklif etmiş ve hükümet merkezinin de Ankara - Kayseri - Yozgat sahasında münasip bir yer olarak tesbitinin muvaffak olacağını ayrıca bildirmiştim.

Hilâfet ve saltanatın bekası taraftarı değilken bu sefer bunu bir kumandana vermeye hiç taraftar olamazdım!

M. Kemal Paşa'nın «Türkiye'nin başında hilâfet-i islâm olacak bir hükümdar bulunacaktır» ifadesinin delâlet ettiği mânâ bu «Mefkûre hatıralı» fotoğraftan daha iyi anlaşılıyordu.

Eğer Sakarya zaferinde Müşir ve Gazilik gibi son ünvanı da M. Kemal Paşa, son zaferde yeni mefkûresine ulaşmak için resimde görülen muhafazakârları Millet Meclisi'ne doldurursa müştak (özleyen, can atan) ve muhtac bulunduğumuz «teceddüde» (yenilenmeye) imkân olmayacağından kendilerine şu mütalâamı bildirdim:

«Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sarıkamış
18/19 Şubat 1338 (1923)

Umur-ı İdaremizin veçhi teşekkülü hakkındaki münakaşalar bize vasıl olmaktadır. Hal-i sulhün tesisinden sonraki intihapta, birçok kıymetli zatlar yerine bir takım MUHAFAZAKÂRLARIN TOPLANMASINA karşı şimdiden alınacak tedbiri en mühimi bulurum. Meclis-i Milli, kıymettar şahsiyetleri olmazsa iki büyük mahsur memleketi bugünkü harabisinden kurtaramayacaktır. Birincisi fikri teceddüt olmayacak; ikincisi en mühim lâyihalar herhangi bir hisse kapılarak münakaşaya dahi lüzum görmeden red edilecektir. Böyle bir Meclise karşı azası büyük mütehassıslardan mürekkep ikinci Meclis bulunmasını faideli görüyorum...».

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, bu uzun telgrafında **«muhafazakârlardan»** oluşacak Meclis yerine uzmanlardan seçilecek üyelerin yararlı olacağını, ilerlemenin ancak böyle sağlanacağını yazıyor.

Mustafa Kemal, Karabekir'e verdiği yanıtta Millet Meclisi'ne seçilecek olanların elden geldiğince nitelikli kişilerden ve uzmanlardan olmalarını sağlayacaklarını, seçilmiş bir Meclisin bir başka seçilmiş Meclisçe denetlenmesinin ikilik yaratacağını, hazırlanacak içtüzükle komisyonlara uzman kişilerin seçilebilecekleri kaydedilerek Karabekir'in önerilerini benimsemediği bildiriliyor.

Karabekir, bu yazışmaları aktardıktan sonra şu yorumu yapıyor:

«Gerek hilâfet ve saltanat meselesi ve gerekse teceddüt (yenilenme) hareketlerimiz hakkında diktatörlükle veya mütehassıslarımızla yürümek meselesi Ankara'ya geldikten sonra anlaşmazlıklarımızın esasını teşkil etmiştir.»

Saltanat Lâğvı ve Hilâfetin Âl-i Osman'da Bırakılması

Kâzım Karabekir ne istiyordu?

Saltanatın kaldırılmasını ancak hilâfetin Osmanlı sultanlarının birinde kalması!

Karabekir, hangi düşüncelerle bu görüşünü savunuyordu?

«...Hükümet şeklinde ben, tetkik ve tetebbularıma (incelemeler) ve görgü ve tecrübelerime dayanarak hilâfet ve saltanat şekillerinin bir arada devamını, kalkınmamız için olduğu kadar dış siyasetimiz için de zararlı görüyordum. Hele hanedanı değiştirmek, hem millî birliği sarsacak, hem de medeni cihana karşı bir gerilik gösterecekti. Kalkınmamız için zararlıdır. Çünkü her kim olursa olsun, halk içinden uzun müddet çekilip, saraylarda, ancak muhitin gözleriyle ve kulaklarıyla vatan ve milletin halini seyir etmek artık bu asırda ileri milletler için bile zararı görünürken bizim gibi medeniyet camiasında gerilerde kalmış olan bir millet için daha zararlı olacak idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet reisinin etrafını birtakım dalkavuk almasına ve bunların milletle devlet reisi arasında sağır bir sed teşkil etmesine mani olabilmek için hilâfet ve saltanatı bir elde toplamamak en başta gelen bir tedbirdir. Bundan başka, hilâfet dinle, padişahlık ise dünya işleriyle ilgili olduğundan biribirine zıddır. Bunun için iki ayrı şahsiyete ihtiyaç vardır.

Dış siyasetimiz için zararlıdır. Çünkü Papa'nın aynı zamanda kral olması bize ne kadar garip görünürse halifenin padişah olması da müterekki milletlere (ileri milletlere) o kadar garip görünür. Bu halin devamı yine aleyhimize neşriyat ve propagandaya sebep olacaktı.

Şu halde saltanatı hilâfetten ayırmamız lâzımdı.

Bu lüzumu halkımıza kolaylıkla anlatabiliyorduk. Esasen Millî Hükümet ile başarılan İstiklâl Harbi de bize hak veriyordu. Şimdi mesele ayrılan saltanatı ne yapmakta idi? Bu mevkiye yeni bir hanedan mı getirecektik? Yoksa eski hanedandan bir başkasını mı koyacaktık?

Her iki şık da milleti ikiye ayırabilirdi. Ve günün birinde kuvvetli bir şahsiyet kimse öteki hanedanın elinden diğer ünvanı da almaya kalkabilir ve tarihimizin seyri bir daire üzerinde yürüyerek ayrıldığımız noktaya gelebilirdi. İslâm âleminde Osmanlı Hanedanı mevkisini daha ziyade hilâfet makamı ile tanımıştı. Şu halde saltanat lâğv edilerek en tekâmül eden bir idare sistemi olan cumhuriyete gitmek ve hilâfeti de olduğu yerde ve şahsiyetlerde bırakmak bize en uygun bir tarz olacaktı. Zaten fiilî sahada dahi bu iş kıvamına gelmiş bulunuyordu. Şark halkının ve ordumuzun bu şekil hazm ve kabul edeceğini ve hatta memnuniyetle karşılayacağını da yakından biliyordum. Fakat M. Kemal Paşa'nın hilâfet ve saltanatı alması halinde fikren ve fiilen aleyhte tezahüratı da şüphesiz görüyordum.»

Karabekir, bu düşüncelerle Ankara'ya gelir. Bugünkü Dışkapı semtinin bulunduğu yerde Karabekir, M. Kemal Paşa ve arkadaşlarınca tören kıtası ile karşılanır.

Sarılır; öpüşürler.

Ertesi gün M. Kemal Paşa ile birlikte Bursa'ya gitmek

Levent Şahverdi Arşivi

üzere trene binerler. Yanlarında Rafet Paşa (Bele) ve Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa (Özalp) da vardır.

M. Kemal Paşa, yanında Rafet ve Kâzım Paşa olmak üzere Karabekir'in kompartımanına gelirler.

M. Kemal Paşa sorar :

«Refet Paşa, Padişaha ne diyecek?»

Karabekir :

«Halife Hazretleri, derler.»

M. Kemal Paşa :

«Bu şekil iyi. (Halife Hazretleri) **dersiniz olmaz mı Rafet Paşa?»**

Karabekir, trende, Mustafa Kemal Paşa'ya saltanat ve hilâfet konusundaki düşüncelerini açar. Sonrasını Karabekir'den öğrenelim :

«O, henüz kati olarak teklifimi beğenmiş görünmüyor; fakat itiraz da etmiyordu. Bursa'da Fevzi ve İsmet Paşaların da fikirlerini alacaktı. Bu mütalâamı bu arkadaşlara da söyledim. Onlar da ayrıca M. Kemal Paşa ile görüştüler.

Ortaya yeni bir formül çıktı :

Mustafa Kemal Paşa'yı en küçük şehzadeye hilâfet ve saltanat naibi ve aynı zamanda diktatör yapmak!

Naibliği İsmet, diktatörlüğü de Fevzi Paşa bana söyledi.

Ben de uzun uzadıya iç ve dış mahsurları izah ettim. Ve şehzadeye naibliğin hilâfet ve saltanat makamına çıkmak için bir basamak olacağını, hürriyeti en gaddar bir hükümdardan kurtaran ve istiklâlini de bütün cihana göğüs gererek kendi kanıyla kazanan milletimizin vasiye muhtaç olmadığını izahla bu gibi geri fikirlere ordu komutanları sıfatıyla zahir olmamaklığımız (arka çıkmamamız, destek olmamamız) **lüzumunu ileri sürdüm.»**

Levent Şahverdi Arşivi

ALTI

Lozan Konferansı'nda TBMM hükümeti Hilâfet ve Saltanat konularında hangi görüşü savunmalıydı?

Karabekir, M. Kemal Paşa'ya **«saltanatı lâğv ve hilâfeti âl-i Osman'da bırakarak»** gidilmesini uygun gördüğünü anlatıyor. Karabekir, o sıralarda kullanılan **«Kemalist»** sözcüğüne de şu gerekçe ile karşı çıktığını yazıyor :

«İstanbul'da ortaya çıkan ve Sarıkamış'taki Varlık gazetesinde tenkide uğrayan Kemalist tabirinin ecnebi gazetelerde de gittikçe yayıldığı hakkında mütalâamı şöylece söyledim :

(Daima iftihar edeceğimiz Türk milliyetçiliği ve Türk demokratlığı, millî birliğimizi ve millî kuvvetimizi perçinleyen, bir düze de artıran amilleridir. Bu güzel vasıflarımız, Türk varlığını ve Türk kudretini müterakki cihana (ilerleyen dünyaya) en doğru ve en kolay anlatılabilir. Kaynağı bilinmeyen Kemalist tabiri[21] etrafında toplanmış bir azlık ifade ediyor. Halbuki, bütün millet etrafınızdadır. Bunun için dar çerçeveli bir tabire iltifat buyurmayın.)

Mustafa Kemal Paşa, hakkımdaki düşüncesini apaçık şöylece ifade etti. Ve başka mütalâada da bulunmadı :

«Sulh heyetimize seni baş murahhas olarak gönderemem. Çünkü kafanla hareket edersin. İsmet Paşa'yı göndereceğim, çünkü sözümden çıkmaz.»

Ben de şu cevabı verdim :

«Hakkımdaki teveccühlerinize teşekkür ederim. Zaten Gümrü ve Kars konferanslarında baş murahhas olarak tayinime karşı diplomat olmadığım için affımı rica etmiştim. Israr buyurduğunuz için kabul etmek zaruretinde kaldım. Avrupa diplomatlarına karşı yine beni çıkarmanız Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu kumandanı olduğu manzarasını arz edeceğinden millî menfaatlerimize uygun düşmezdi.»

Karabekir görüşlerinin M. Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalarca kabul edildikten sonra sıranın kim halife olacağı konusuna geldiğini anlatır.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Sultan Vahdettin'in, Karabekir de Mecit Efendi'nin halife olmasını isterler.

M. Kemal Paşa, Vahdettin'in halifeliği için şu gerekçeyi ileri sürer:

Karabekir olayı şöyle anlatır:

«Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'in kalmasını istiyordu. Sebep olarak da suçlu olduğundan sözümüzden çıkmayacağını, eğer Mecit Efendi halife olursa, bize zorluk çıkarabileceğini ileri sürüyordu. Buna karşı benim mütalâam şuydu:

Millete bağı (serkeş) diyen, bizi asi diye fetva çıkararak idama mahkûm eden ve düşmanlarımızla birleşerek millî hükümetimize karşı halife ordusu gönderen bu adam tutmak millete karşı olduğu kadar tarihe karşı da bizi küçük düşürür.

Yeni halifenin kıyafet ve vazifelerini tesbit etmekle ona bir hat çizebiliriz.

Fevzi Paşa da benim mütalâamı kabul etmekle kararımız:

Padişahlığın lâğvı ve hilâfetin âl-i Osman'da kalması ve halife olarak Mecit Efendi'nin getirilmesi.»

Meclisteki Görüşme

M. Kemal Paşa, Karabekir, Fevzi ve İsmet Paşalar, Ankara'ya dönerler. Karabekir, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) TBMM kürsüsüne çağrılır.

Karabekir, TBMM kürsüsünde şu konuşmayı yapar:

«... en acemi neferinden kalbinde Allah korkusu, sonra sevgili Peygamberimizin aşkı, ondan sonra da Büyük Millet Meclisi'mize hürmet ve itaat yatıyor.. Bugün milletimizin birliğini temsil eden bu nurlu meclisimizin yarattığı millî zaferlerle, şarkta ve garpta milletimizi saran esaret zinciri nasıl kırıldı ise inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyesi de pek yakında bu surette parçalanacaktır. (..). İnşallah millî zaferlerimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız tabiatıyla hal-i sulhe geçerken bu millî birliğimiz sayesinde ilim ve irfan

Levent Şahverdi Arşivi

ordularının da seferberliği başlar ve hariçten bizi sarsmak isteyen esaret zinciri gibi dahilde de bizi aynı surette saran fakir ve cehle karşı aynı surette her taraftan hücum ederiz. Ve Cenâb-ı Allah'ın inayeti ve sevgili Peygamberimizin bize olan yardımı ve büyük milletimizin birliği sayesinde yakında refaha ve saadete ve ilm-i irfana kavuşuruz. Ve biz de bu surette ebediyyen mesut oluruz»[21].

TBMM'nin 30.10.1922 günlü oturumu ilginçtir.

Meclis, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanır, gündemde iki konu vardır:

Sadrazam Tevfik Paşa'nın TBMM'ne çektiği telgraflar ve Hilâfet sorunu.

İstanbu Ihükümeti Sadrıazamı Tevfik Paşa'nın mektubu okunur. Tevfik Paşa, Lozan Konferansı'na İstanbul hükümetinin katılmasını istemektedir. M. Kemal Paşa da Tevfik Paşa'ya verdiği yanıtı okur, tartışma açılır. Milletvekilleri İstanbul hükümetini sert dillerle eleştirirler.

Karabekir, o günkü oturumu şöyle anlatır:

«Orada Dr. Rıza Nur Bey[22] **de vardı. Bana mütalâamı sordu:**

(Saltanatın lâğvı ile hilâfetin âl-i Osman'da bırakılması kararımızın Meclis-i Âli'ye teklif zamanıdır) **dedim.»**

Mustafa Kemal Paşa da Dr. Rıza Nur Bey'e **«O takriri yaz» dedi. R. Nur Bey «pekiyi» diyerek çıktı. İkimiz yalnız kalınca M. Kemal Paşa bana şöyle dedi:**

«Kürsüden Padişah hükümeti hakkında şiddetli beyanatta bulunmanı, fakat hilâfetin âl-i Osman'da bırakılması hakkındaki fikrini izhar etmemeni rica ederim.»

Ben de «pekiyi Paşam» dedim.

Ve Meclise giderek söz aldım ve aynen şunları söyledim:

«İstiklâl Harbi'mizde düşmanlarımızın mesaisini teşkil eden ve milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir gurubun bugün de şanlı sulhümüzü bozmak ve karıştırmak için aynı fenalığa karşı adım attığını görüyoruz. Ervah-ı habise (kötü ruhlar) **gibi karşımıza çıkan bu şehinşah vekilleri, eğer İstiklâl Harbi'nin başlangıcında yalnız orada değil şarkın en ücra yerlerine ve en ma-**

Levent Şahverdi Arşivi

sum halkın arasına kadar fesat ellerini salmasa idi, hatta benim kıtamın, benim karargâhımın içine kadar Ferit Paşa melunu zehirli mektuplar göndermemiş olsa idi, bugün bu şerefli günlere biz iki sene evvel kavuşacak idik.

Bugün bu adamların bizimle beraber sulh salonuna, hattâ kapısına kadar girmesine pek büyük bir şiddetle mukabele etmeliyiz. Zira, bizim bu mukaddes çatı altında, bizim milletimizin akan kanları, masumiyetlerini biz cihana lâzımı kadar duyuramıyoruz. Binaenaleyh, eğer bu herifler, bizim şanlı milletimizin şanlı sulh heyeti ile Avrupa'da görünecek olursa cihan efkâr-ı umumiyesine, (İşte Türkiye denilen iki kuvvet mevcuttur, aralarında ittifak yoktur) şeklini verecektir. Bunlar, yazdıkları şeyde, Babıali kelimesini Büyük Millet Meclisi'ne takdim etmek şeytanlığını da bırakmıyorlar.. Bize Antanta'nın Ermeni ve Yunan kuvvetlerini kendi kuvve-i tedibiyesi (terbiye gücü) gibi meydana çıkardığı zaman.. daha ilk günde ervah-ı habiseyi (kötü ruhları) unutmadık.

Ferit Paşa devresi kapandıktan sonra 2. Tevfik Paşa perdesi açılıyor. Bunlar birer kukla, birer Karagöz gibi idrakten mahrum, vicdandan mahrum bir takım insanlardır. Binaenaleyh, gerek fetvaları gerek bu muhaberatı (yazışmaları), ihanet dosyasına koymakla beraber, bugün TBMM kati emriyle ve ilk fırsatta İstiklâl Mahkemesiyle bu adamlara lâzım olan muamele yapılmalıdır. Bugün İstanbul'un milyonla mazlum insanları bizimle beraberdir. Ve inliyorlar. Binaenaleyh, zan ediyorum ki, buradan çıkacak ufak bir işaret bu melunları ayak altında çiğnetecektir.. Bu telgrafın metninde, eğer Babıali gitmezse islâm âleminde büyük bir tesir yapacağı beyan ediliyor.

Harb-i Umumi'de (1. Dünya Savaşı'nda) cihat ilân edilmişken, ben mütemadiyen - kendi şahsıma kumandan olarak söylüyorum - gerek Canakkale gerekse Irak'da islâm askeri ile harp ettim. Halbuki bugün İstiklâl Harbi'ni yaparken ve aleyhimize bir cihat fetvası çıkarılmış iken şarkta islâm kardeşlerimizle en yakın temasta idim. Onlar ilk ellerini bize, Anadolu milletine uzatmışlar ve İstanbul hükümetini telin etmişlerdi. Demek oluyor ki, oradan

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan cihadın değil millet birliğinin, milletin ruhundan doğan azmin kıymeti vardı.

İşte buna en güzel misal İran, Afgan gibi islâm kardeşlerimizin Ankara'da bulunmasıdır... Milyonla ehl-i islâm bu üç-beş habisi (alçağı) **tel'in ediyorlar. Bu kadar felâketli günler geçirdikten sonra, onların telgraflarını, hâlâ bir kâbus gibi bu millet üzerine çöken bu zulümlerini sessiz sedasız bırakmamalı, onların hiç olduğunu bütün âlem-i islâma göstermeli ve katiyen sulh mahalline bunların ayaklarını attırmamaya çalışmalıyız»**[23].

Karabekir, alkışlarla karşılanan bu konuşmadan sonra kürsüden iner inmez M. Kemal, 63 milletvekili tarafından imzalanan **«hilâfetin kaldırılmasına»** ilişkin yasa önerisini Karabekir'e uzatarak imzalamasını ister.

«Esbab-ı mucibesini ve 6 maddesini gözden geçirdim. (4. maddesinde):

«Hanedan âl-i Osman madum (yok olan) **ve tarihe müntekildir** (devredilen)» **kaydını görünce M. Kemal Paşa'ya dedim ki:**

«Paşam, kararımız bu mu idi? Hilâfetin Osmanlı hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir takrir daha verilmek şartıyla imzalarım.»

«Bir endişeniz mi var?» **diye sordu.**

«Bu cümleyi okuyan herkeste aynı endişeyi tabii bulurum, dedim.

Ve takriri 64. imza olarak imzaladım. Benden sonra Dr. Adnan Bey'e (Adıvar) ve daha üç mebusa imzalattı. Bir aralık odaya İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey (Orbay) **girdi. Takrir ona da imzalattırılmak istendi. Rauf Bey o cümleyi görünce** (ne oluyoruz, nereye gidiyoruz?) **diye bağırdı.**

Mustafa Kemal Paşa, işin ters bir mecraya geleceğini görünce takriri aldı ve:

— Ben sizin endişenize hak verdim. Durun, o cümleyi silip tashih edeyim, diyerek masanın üstünde **(Hanedan Âl-i Osman)** kaydını sildi **(İstanbul'daki Padişahlık)** diye yazdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra 69. olmak üzere Rauf Bey'e de imzalattı. Ve sonra 81. olmak üzere kendileri imzaladı. Ve takrir Meclise arz olunmak üzere içtima salonuna götürüldü.

Belki bizim münakaşalarımızın da etkisiyle ortaya şu söz yayıldı :

(Mustafa Kemal Paşa, hilâfeti ve saltanatı alıyor.)

Tanıdığım ve tanımadığım bazı mebuslar buna mani olmaklığım aksi halde birçok fenalıklar çıkabileceğini söylediler.

Ben de onlara (Saltanatın kaldırılması ve Hilâfetin de Osmanlı Hanedanında kalması) fikrinde olduğumu ve bu esasta bir takrir hazırlamak üzere bana bir gün kazandırmalarını rica ettim.

Bunun üzerine birçok mebus Meclisi terk etti. Bunun için takrir tayini esamiye (ad okunarak) reye konunca 132 kabul, 2 red, 2 de müstenkif olmak üzere reye iştirak edenlerin 136 olduğu görüldü.

Nisap için 25 reye lüzum olduğundan «yarın tekrar reye vaz edeceğiz» diyen Reise «yarın içtima yok» sesleri cevap verdi.

«O halde çarşamba günü olur» cevabı verildi.

Mustafa Kemal Paşa bu vaziyetten canı çok sıkılmıştı. Beni odasına çağırdı ve bu vaziyetin mânâsını sordu. Ben de şöylece söyledim :

— Memlekete olan bağlılığım ve size olan samimiyetim her zaman olduğu gibi şimdi de fikrimi apaçık söylemeye beni mecbur kılar. Meclisin ekseriyetini kayıp etmiş olması bir tezahürdür. Bu takrirle sizin hilâfet ve saltanatı almak olduğunuz kanaati belirmiştir. Kök de salmaktadır, korkarım ki, bu takrir çarşamba günü içtimaında galiba daha az rey bulacaktır. Çok nazik bir iş üzerindeyiz. Hilâfet ve saltanatın hanedan değiştirilmesine karşı vakit vakit beliren tezahürün fiili bir şekilde inkılâbından (dönüşmesinden) korkarım.

Garp halkı ve ordusu hakkında söz söyleme selâhiyetim yoksa da işin vahim bir neticeye varabileceğini temasa geldiğim mebusların halet-i ruhiyesi göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

«Ya fikren ve fiilen tezahürattan endişe ederek Şarktan geldiniz, diye kızgın cevap aldım. Dedim ki :

«Evet, sizin Hilâfet ve Saltanatı almanız arzusunu haber aldım. Buna karşı şarkta emrivaki (oldubitti) beklemek ve zuhura gelecek tezahürat karşısında işin nerelere kadar varabileceğini kestiremediğimden halimize ve tarihimize karşı fikrimizi Büyük Millet Meclisi'nde beyan etmek ve daha önce sevgi ve saygı ile bağlı bulunduğum başkomutanımı ikaz etmek istedim.»

Kulis ve Görüşme

Meclis, tarihsel günlerini yaşamaktadır. Karabekir, M. Kemal Paşa'ya karşı olan milletvekillerinin M. Kemal Paşa'nın Mecliste dinsel içerikli konuşmalarından örnekler getirdiklerini anlatır.

Bu kulis çalışmalarında M. Kemal Paşa'nın şu konuşmaları konu edilir :

«1 Mart 1922 tarihli nutkunda :

«Efendiler, İstanbul Cenâb-ı Peygamberimizin bizzat alâka gösterdiği Ebâ Eyyûb Ensarî Halid Hazretleri'nin on dört asırdan beri meşhedinin temas ve nezaret-i rnaneviyesi altında tuttuğu bir şehirdir. Milletimiz bu şehr-i dilârada (gönül alan şehir) beş asır makam muallâ-ı hilâfeti (yüce hilâfet makamı) muhafaza etmektedir.»

20 Temmuz 1922 tarihli nutuklarından :

«Meclis-i âlinizin ilk içtima günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki, o esas ananat-ı milliye ve mukaddesat-ı diniyemize tamamen mahfuz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o olmasa tevfik-i hareket ederek neticeyi mesudiyeye (mutlu sonuca) vasıl olacağından şüphe yoktur.»

Daha buna mümasil beyanat ve imzalı ayrıca sarıklı fotoğraflarını gösterdiler.

Bunları vaktiyle benim de öğrendiğimi ve aynı kararı beslediğimden yeni kararlarla aralarında bulunmak için geldiğimi söyledim.

Levent Şahverdi Arşivi

Herkes benden medet umuyordu. Benim, saltanatı kaldırmak ve hilâfeti de Osmanlı Hanedanında bırakmak hususundaki fikrime itiraz edene rastlamadım. Şu halde 1 Kasım için bu esasta bir takrir hazırlanmasını ve benim de ayrıca teşebbüste bulunacağımı bazı arkadaşlara söyledim.

Bu zatlar ileri giderek M. Kemal Paşa'ya 20 Temmuz 1922 celsesinde başkomutanlık kendisine tevcih olunurken, zaferle beraber diktatör olarak istediğini yapacağından endişe edenleri tatmin için verdiği vaadi kendisine hatırlatmayı istiyorlar ve nutkunun şu parçasını okuyorlardı :

(..Makam-ı riyasetinizde bulunmakla mubahi olan (günahı ve sevabı olmayan) acizleri o gün iki kere mesut olacağım. İkinci saadetimi temin edecek husus, benim bundan üç sene evvel dava-yı mukaddesimize (kutsal davamıza) başladığımız gün bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğin olacaktır... Hakikaten sine-i millette serbest bir ferdî millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vakıf-ı Hakayık (gerçekler) olarak hak ve vicdanında manevî ve mukaddes haklardan başka zevk tanımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun maddî makamatın bir kıymeti yoktur.)

Bir de suretini aldıkları, Rıza Nur Bey'in yazdırdığı takriri okuyorlardı. Esbab-ı mucibede mühim olan şu kayıt vardı :

«Eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim (yıkılmış) **olup yerine yeni ve millî bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri padişah merfu** (kaldırılmış) **olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur, deniyor ve sonunda** «binaenaleyh bervechi (olduğu gibi) ati (gelecek) kararın ittihazını rica ederim.»

Maddeler aynen şöyledir :

1 — Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemi ile beraber munkariz (tükenmiş) olmuştur.

2 — Türkiye devleti namıyla genç, dinç, millî bir halk hükümeti esasları üzerinde müessis Büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti munkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup hudus-u millî dahilinde yegâne varisidir.

4 — Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla hukukî hükümranı milletin nefsine verildiğinden İstanbul'daki padişahlık madun ve tarihe müntekildir.

5 — İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh aralarında umur-ı idaresi de Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarına verilmelidir.

6 — Türkiye Hükümeti hakk-ı meşru olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır..

YEDİ

Sorun nasıl çözülecekti?.

Kartlar açılmış; köprüler de atılmıştı.

Karabekir, bu gelişmeleri şöyle anlatıyor:

«Vaziyet çok nazikti.

Sakarya zaferinden sonra üç rütbe alarak müşir olmuş olan ve en büyük ünvan sayılan Gaziliği de almış bulunan herhangi bir başkumandanın daha büyük ve son olan bir zaferden dolayı alacağı rütbe üç ay önce Meclis kürsüsünden yaptığı vait mucibince sine-i millete bir fert olmasının hakikatte kolay olmadığını gösteriyordu.

Gerçi ben buna bir çare bulmuştum: Önce saltanatın ilgası ile Hilâfeti Osmanlı Hanedanında bırakmak suretiyle sulhumuzu akdetmek.

Bundan sonra Cumhuriyet'i ilân etmek ve cumhurreisliğine sırf tarihî bir nam almak suretiyle mükâfatlandırmak ve maddî olarak da ölünceye kadar bu makamın terfihlerinden istifade etmek üzere M. Kemal Paşa'yı intihap etmek ve millet kürsüsünden verdiği vait mucibince

Levent Şahverdi Arşivi

istifasından sonra halka serbest cumhurreisini intihap ettirmek.

Fakat birtakım kollayıcılar, bunu, benim kendi yerine geçmekliğim için bir tertip olduğu hakkında Gazi'ye lâf yetiştirmişlerdi. Gıyabımda (Karabekir'le çok çetin uğraşacağım) dediğini de işittiğimden çok nazikleşen vaziyetimi hün-ü idare ve aynı zamanda milletimizin menfaatlerine uygun gördüğüm fikrin kabulünü temine uğraşıyordum.

İlk iş, herkesin iyi karşıladığı ve milletin selâmetine en uygun formülün Gazi'ye kabul ettirilmesiydi. 31 Ekim sabahı İsmet Paşa'yı buldum ve ona Meclisin ekseriyetinin bulunmamasının yarın daha fena bir şekilde tecelli edeceğini, o kadar büyük tehlikeleri atlatıp büyük zaferler kazandıktan sonra siyaset sahasında beceriksizlik neticesi halkı ve orduyu dile getirmenin maddî ve manevî mesuliyetinin Şark ve Garp Cephesi kumandanlarının birinci derecede omuzlarına yükleneceğini uzun uzadıya anlattım.

İsmet Paşa «Biz ne yapabiliriz?» dedi.

Ben «Birlikte Çankaya'ya Gazi'yi ziyarete gideriz ve şunu söyleriz:

(Şark ve Garp Cephesi Kumandanları sıfatıyla Başkomutanımıza arz ederiz ki, yazdırıp imzalattırdığınız takrir; herkeste hilâfet ve saltanatı sizin alacağınız endişesini doğurmuştur. Mebusların çoğu bunun aleyhindedir. Ve mesuliyetten korkarak memleketlerine gitmek üzere hazırlanıyorlar. Şark ve Garp'ta halkın vukku tabii olacak olan tezahürata karşı ordularımızın karşı durması imkânı yoktur. Bilâkis ordunun bu tezahürata iştiraki mümkündür. Bunun için bu takririn geri alınmasını ve bunun yerine **(Saltanatın kaldırılması ve hilâfetin Osmanlı hanedanında bırakılması)** esasında yeni bir takririn ortaya konması lâzımdır. Aksi halde hiçbir mesuliyet kabul etmiyoruz.»

İsmet Paşa, teklifimi muvaffık buldu; fakat söz kendisinin idare edeceği, benim mümkün olduğu kadar sülkût-u

Levent Şahverdi Arşivi

muhafaza ile Gazi'mizi kızdırıp işi inadına fena mecraya dökmek tehlikesine maruz bırakmamaklığımızı teklif etti. Ben de bunu - maksadı temin etmeleri şartıyla - kabul ettim.

31 Ekim sabahı Çankaya'da Gazi'yi ziyaret ettik. Salona girince :

— Hayrola, Şark ve Garp Cepheleri komutanları bir arada, ne haber?.. dedi.

İsmet Paşa da ziyaretimizin maksadını teklif ettiğim tarzda apaçık söyledi. Gazi sükûnetle dinledi. Fakat renkten renge giriyordu. Kızdığı zamanlardaki mutat uzun iç çekişleri ile sigarasını da içiyordu. İsmet Paşa'nın sözü bittikten sonra eline bir kâğıt kalem aldı ve bana sert sert bakarak :

— Peki Paşam, ne tarzda istiyorsanız söyleyin yazayım.. dedi.

— Paşa Hazretleri, umumun arzusu: (Saltanat mülgadır; Hilâfet Hanedanı âl-i Osman'a aittir)'den ibarettir. Rıza Nur Bey takririn 6. maddesini tadil edici yeni bir takrir teklif eder. Netice esaslı ve bütün milletin sevinçle kabul edeceği bir kanun yapılması ve kabul edilmesiyle mesele güzel hal olur.. dedim.

Bunun üzerine bu tadil takririni her üçümüzün de söze karışmasıyla tesbit ettik.

Gazi bana şu teklifi yaptı :

— Yarın Meclis'te ekseriyeti temin için İkinci Grup[24] azasıyla da görüşerek tadil teklifini anlat. Herhalde yarın ekseriyeti temine çalışmalısınız..

İşte ortaya koyduğum formül nihayet bu surette Şark ve Garp Cephesi komutanları arasında Başkumandanın kendi eliyle yazarak 1 Kasım için hazırlanmış oldu.

Öğleden sonra 4'de 3. kolordu komutanlığından mebus olan Selâhattin Bey'in[25] evinde İkinci Grup'un ileri gelen ve eskiden tanıdığım arkadaşlarla görüştüm. Ve yarın için hazırladığım tadil teklifini ve esas formülümüzü uzun uzadıya münakaşa ettik. Muvaffık gördüler. Ve akşam gruplarında görüşeceklerini ve yarın Meclis'te ekseriyetin temininı ve hayırlı kanun çıkaracağımıza yardım edecekle-

Levent Şahverdi Arşivi

rini vaad ettiler. Ben de ayrıca diğer bildiklerimi yarın için temin ettim.

Saltanat Kaldırılıyor

TBMM 1 Kasım 1922 çarşamba günü açılır. Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur ve 54 arkadaşının verdikleri değişiklik önergesi okunur.

Saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasını düzenleyen yasa önerisinin 6. maddesi şu biçimde değiştirilmektedir:

«Hilâfet Türklere, hanedan âl-i Osman'a aittir. Türkiye devleti makam-ı hilâfetin istinatgâhıdır (dayanağıdır).. Halifeliğe TBMM tarafından hanedanın ilmen ve ahlâkan eslâh ve erşet (iyi ve ergin) olanı intihap olunur.

TBMM hükümeti hakk-ı meşruu olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracaktır..

İkinci grupta Selâhattin, Hüseyin Avni ve arkadaşları olmak üzere 26 imzalı - aynı mealde - bir takrir verdiler.

İlk sözü Gazi aldı.

Peygamberimizi ve hilâfeti medh ve sena etti. Çok uzun süren sözlerinin sonlarında:

(Bundan sonra makam-ı hilâfetin dahi Türkiye devleti için ve bütün islâm âlemi için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbal bütün vuzuhla gösterecektir.. Türk ve islâm âlemi devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla da dünyanın en bahtiyar devleti olacaktır) **dedi**[26].

Takrirler, Şeriyye, Adliye ve Kanun-u Esasi Encümenlerine havale olundu. Encümenler birarada toplanarak müzakereye başladılar. Biz üç komutan bu tarihî müzakerede bulunduk. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar da söz söylediler. Bana ağzımı açmaya hacet kalmadı. Uzun müzakere ve münakaşalardan sonra istediğimiz iki maddelik bir kanun lâyihası vücuda geldi. Guruptan sonra da Meclise arz olundu. Ve okunduktan sonra tayin-i esamiyle (ad okunarak) **reye konulmasına Gazi itiraz etti. Bunun üzerine Reis:**

Levent Şahverdi Arşivi

(Üç encümenin müttefikan ihzar ettikleri beyanname ve mevadı kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsınlar efendim. Müttefikan kabul edilmiştir.)

Bu akşam mevlit kandili idi. Bu tarihî amelenin hayırlı olmasına beşarettir (müjdedir) denildi. Bu akşam ve ertesi gün bayram kabul edildi.

5 Kasım akşamı İsmet Paşa heyeti tren ile hareket ettiler. 17 Kasım'da Vahdettin bir İngiliz zırhlısıyla kaçtı. 18 Kasım'da Millet Meclisi'nde Vahdettin'in halline ve halife olarak Mecit Efendi'nin ilânına mevcut 162 reyden 148 reyle karar verildi. 9 müstenkif, 3 rey Selim Efendi'ye, 2 rey de Abdülrahim Efendi'ye verilmişti.

İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi bu inkılâp hareketlerimizde de fikirlerimizi serbestçe bildirmek ve münakaşadan çekinmemek suretiyle ben vazifemi büyük bir vicdan hazzıyla yaptığım gibi kendisini ilk günden gerek İstanbul Hükümetine ve gerekse henüz tanıyan halka karşı muhafaza ve tanıttırmaya çalıştığım Başkomutanım ve eski silâh arkadaşım Gazi Mustafa Kemal Paşa da benim fikir ve münakaşalarıma kıymet ve ehemmiyet vererek hepsini kabul etmişlerdi.

İsmet Paşa'nın gaybubeti (yokluğu) müddetince yanından ayrılmamaklığımı istemeleri ve beni her seyahatlerinde beraberinde gezdirmeleri de sulhten sonrası için de birlik ve beraberliğimiz için ümit verici bir beşaret telâkki ederek emniyetlerini daha ziyade kazanacak vechile samimi müşaviri olmuştum. Bu halin devamını çekemeyenleri ve istemeyenleri de daima hesaba katarak hatt-ı hareketimi tayin ediyordum. Bunun için de mesaimi maarif cephesine tevsik etmiştim.»

Karabekir, Doğu'dan beraber getirdiği çocuklara Cebeci'de atış talimleri yaptırttığını, millî talim ve terbiyenin planlanması için programlara beden terbiyesi derslerinin konmasını önerdiğini yazıyor.

Mustafa Kemal, 4 Kasım günü Türk Ocağı'nda Karabekir'in söz ve müziğini yaptığı **«Sanayi»** adlı oyunu izler ve oyundan sonra Karabekir'e **«Bolşevikler bu kadar**

Levent Şahverdi Arşivi

güzel ve tesirli bir oyun yapıp da esas meslekleri propagandayı yapamıyorlar» der..

Karabekir, savaştan sonra Genelkurmay başkanı olmayı beklemektedir. Bu niyetini M. Kemal Paşa'ya açar. M. Kemal Paşa, Karabekir'e Millî Savunma Bakanlığını önerir. Karabekir, Genelkurmay Başkanlığını ister.

«M. Kemal Paşa da mütalâamı muvaffık bularak birlikte mesai ve seyahat yapmaklığımızı bildirdiler. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne millî talim ve terbiye hakkında makaleler yazmaklığıma müsaade buyurdular. Ben de bir seri makale yazdım. Maarifimizle ve mekteplerimizle de sık temaslarda bulundum.

Mustafa Kemal Paşa geleneğe çok riyetkâr bulunuyordu. Kalpağını yemekte bile çıkarmıyordu. Resmî başlık kumaştan idi. Bursa'da Fevzi ve İsmet Paşalarla hep beraber bir arada bulunurken ben de kalpak aleyhinde bulundum. Ve kapalı yerlerde başı açık bulunmanın fayda ve lüzumunu da söylemiştim.

Ben, öteden beri yanlarına başı açık girerdim. Bunu hâlâ temin edememiştim. M. Kemal Paşa da benimle lâtife edip duruyordu.

— Karabekir'in kusuruna bakmayın, o öteden beri başı açık yanımıza gelir...

Halk Fırkası...

M. Kemal Paşa, parti kurmak kararındaydı. Bu parti nasıl bir parti olacaktı? Müdafaa-i Hukuk örgütleri partiye mi dönüşecekti? Partinin ideolojisi ne olacaktı?

Karabekir bu konuda da endişelidir:

«Gazi'nin ne yapmak istediğini herkes merakla bekliyordu. Bunu ben de çok merak ediyordum. Siyasî bir fırka teşkil etmek fikrinde olduğunu öğrendim. Fırkaya (Müdafaa-i Hukuk) adını vermek arzusundaydı.

İttihat ve Terakki'nin yaptığı hatayı yapmamalıyız. Keşke onlar da çok ısrar ettiğim tarzda başka isim alsalardı da İttihat ve Terakki herhangi bir millî tehlike karşısında

Levent Şahverdi Arşivi

millî birliğe yarasaydı ve tarihte hep yüksek kalsaydı. İstiklâlimizi kurtardığımız bir namı siyasî bir cemiyete vermek doğru olmaz mütalâasında bulundum.

(Halk Fırkası) adı muvafık görüldü. 2 Aralık'da Gazi bana Halk Fırkası'nı ilân edeceğini söyledi ve program müsveddesini de verdi.

— Lozan sulhu bitmeden acele edilmese iyi olur... fikrinde bulundum. 7 Aralık'da o teşebbüsünü matbuatla ilân etti. 11 Aralık'da Mecliste görüşülürken ortaya (Payitaht neresi olmalı?) sualini attılar. Nafia vekili Feyzi (merhum) :

— Meclis ne diyecek? Sen emir et olur biter... dedi.

İtiraz ettim ve evvelce takarrur ettirdiğimiz (kararlaştırdığımız) vechile (İstanbul hilâfet merkezidir. Ankara da hükümet merkezi, payitaht tabiri artık kalkmıştır) dedim.

Birşey söylemediler. Fakat İstanbul'u tercih ettiklerini his ettim.

(Mefkûre Hatırası) ve Rıza Nur'un takriri kafamda canlandı.»

TBMM İkinci Grup'u, Karabekir'i ikinci başkanlığına seçtirmek ister. Karabekir bu öneriyi uygun bulmaz.

«Mecliste bir cereyan hasıl olmuştu :

Beni ikinci reis yapmak!

Bilhassa İkinci Grup bunu ısrarla istiyordu. Sebep olarak da (Gazi'yi iyi idare edebileceğimi) söylüyorlardı, yahut beni O'nun karşısına dikmek istiyorlardı.

Bunun doğru olmadığını, uhdemde Şark komutanlığı olduğu gibi M. Kemal Paşa seyahatlerinde benim birlikte bulunmaklığımı arzu ettiklerinden beraberlerinde daha faydalı olabileceğimi söyleyerek beni intihap etmemelerini, isteyenlere bildirdim. Ve namzetliğini koyan Ali Fuat Paşa'ya rey vermelerini rica ettim. Buna rağmen 11 Kasım intihabında bana 64 rey verdiklerinden kürsüde beyanatta bulunmak zaruretinde kaldım. İkinci Grup'daki arkadaşlarla ortada ayrılık-gayrılık kalmamasının içte ve dışta şu aralık iyi tesir yapacağını Gazi'ye söyledim. Ve muvaffakiyetle onlarla arasını bulmaya hayli uğraştım.

1 Ocak 1923'de beş haftalık Lozan sulhünün hiç bir

Levent Şahverdi Arşivi

neticeye varmadığını Maliye Müşaviri Hasan Bey (Saka)'-in Mecliste izah etmesi mesaimin pek yerinde olduğunu gösterdi.

6 Ocak'ta Gazi ile sulhten sonrası için hayli görüştük. Sulhten sonra herşeyin ilme dayanabilmesi için geçen 18 Şubat'ta teklif ettiğim (mütehassıslar meclisi) lüzumunu açtım. Ve diktatörlüğün milli birliği sarsacağını ve fikir hürriyetini hırpalayacağını ileri sürdüm. Fikirlerime yanaşmıyorlardı.

9 Ocak'ta telefonla, yakında seyahate birlikte çıkacağımızı, verecekleri nutuklar hakkında esaslar hazırlamaklığımı bildirdiler. 10 Ocak'ta Mecliste, benim Müdafaa-i Hukuk grubu reisliğini kabul etmekliğim hakkında teklifler karşısında kaldım. Güya M. Kemal Paşa da bu reisliğin komutanlıkla birarada olacağını söylemiş. Bana birşey söylemediklerini ve benim bu makamlara gelmekliğimin henüz sulh müzakereleri çetin safhalar arz ederken komutanlar siyasete karıştılar diye fena tesir yapacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmedim.

Akşam üzeri Gazi de Meclise geldi. Seyahat için hazırladığım notlarımı verdim. Ve mütehasıslara kıymet vermelerini de notlarıma ilâve etmiştim.

SEKİZ

«Talim Terbiye'de birlik lâzımdır. Mekteplerimiz her birinden çok farklıdır.

İlk tedrisatta birlik temin olunmalıdır.

Eski usul mektepler... Medreseler bulunmamalıdır.

Dilimiz ve kitaplarımız arap ve acem kisvesinden kurtarılmalıdır.»

Bunlar, Karabekir'in Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınladığı, sonra da İzmir İktisat Kongresi'nde savunduğu görüşleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkomutan ile Şark Cephesi komutanı arasında gerçi görüş ayrılıkları belirmiştir ama dostluklar bu görüş ayrılıklarını unutturmaktadır.

M. Kemal Paşa o günlerde her gittiği yere Karabekir'i de götürür. Aralarında güven duygusu tamdır. M. Kemal Paşa Karabekir'e, Karabekir de M. Kemal Paşa'ya içten ve yakın davranırlar.

14 Ocak 1923 günü M. Kemal, Karabekir ve Fevzi Paşa ile trenle İzmir'e gider. Gazi o gün çok öfkelidir. Öfkesinin nedeni de Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in çıkaracağı gazete için Ankara'ya matbaa makinası getirmesidir.

«Gazi pek asabi idi. Muhaliflerden Ali Şükrü Bey[27], (Ankara'ya matbaa makinası getirmiş.. Tan adında bir gazete çıkaracakmış, siz hâlâ uyuyorsunuz) diye yaveri Hüseyin Abbas Bey'e verdi; veriştirdi. Ve (yakın, yıkın) diye çıkıştı.

Yalnız kalınca kendilerini teskin ettim. Bu tarzdaki beyanatının dışarıya aks edebileceğini ve pek de doğru olmadığını anlattım.

15 Ocak'ta Eskişehir'deyken gelen haberde Afyon mebusu Şükrü Efendi'nin (Hilâfetin saltanat-ı havi olması) **hakkında tab ettirdiği risalenin bugün Ankara'da intisar ettiği** (yayınlandığı) **haberi geldi.**

Gazi buna çok kızacak diye beklerken daha çok düşünmeye dalıyordu. Ve hilâfetin lüzumundan bahsediyordu!

İzmit'de de İstanbul'dan gelecek gazetecilerle görüşecekti[28].

1 Kasım 1922 kararında Meclis kürsüsünden hilâfet ve islâmiyet hakkındaki nutuklarını gözden geçirdiği zaman kendilerine din bahislerini mühmel bırakarak (ihmal ederek)[*] **ilmî esaslarda görüşmelerin daha muvaffık ve kuvvetli olacağını teklif ettim. Ondan da, bundan da bahisle münakaşayı idare etmeyi tercih ettiğini söyledi. Ve bol bol da her yerde Hilâfet-i İslâmiye'den daha çok bahis etti.**

1 Kasım nutkunun mühim yerlerini okuyalım:

Levent Şahverdi Arşivi

(...Efendiler,

Bu dünyayı beşeriyette asgari 100 milyonu mütecaviz nüfusta mürekkep bir Türk millet-i azimesi vardır, yine 100 milyonluk Arap kitlesi vardır. Mazhar-ı Nübüvvet ve Risalet olan Fahr-i Âlem Efendimiz bu kitle-i arap içinde Mekke'de dünyaya gelmiş bir vücud-i mübarek idi. Ey arkadaşlar, tanrı birdir; büyüktür, âdat-ı ilâhinin tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki, insan iki sınıfta, iki devirde mütalâa olunabilir.

İlk devir beşeriyetin sabavet ve şebabet devridir (insanlığın gençlik devridir..).. İkinci devir, beşeriyetin rüşt-ü kemal devridir (olgunluğa eriştiği devirdir). Beşeriyetin birinci devrinde tıpkı çocuk gibi, tıpkı genç gibi yakından maddî vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder (gerektirir). ..Allah kullarının lâzım olan nokta-i tekamüle vusulüne kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla iştigali lâzıme-i ulûhiyetten addeylemiştir, (Allah'ı tanımak).. Onlara Hazret-i Âlem Aleyhisselâm'dan itibaren mazbut ve gayr-ı mazbut ve ona mütenahi (sonsuz) denecek kadar nebiler, peygamber ve resûller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakayık-ı diniye ve medeniyeti verdikten sonra artık beşeriyet ile bilvasıta temasta bulunmaya lüzum görememiştir. Beşeriyetin derece-i idraki (anlayış derecesi) tenevvür ve tekamülü (aydınlanma ve gelişmeyi).. her kulun doğrudan doğruya ilhamat-ı ilâhiye ile temas kabiliyetine vasıl olduğunu kabul buyurmuştur. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Peygamber Hatemü'l-Enbiyâ olmuştur. Ve kitabı, Kitab-ı Ekmel'dir. Son peygamber olan Muhammed Mustafa (Sallâllahü Aleyhi ve Sellem)... **diyerek doğumlarını, nübüvvet, risalet ve vefatlarını izah ve** «bir vücudu mübarek» **olduğunu beyanla doğumunun bugüne tesadüfüne** «İnşaallah bu hayırlı tesadüftür» **diyerek huşu ile duada bulundular.**

Hilâfet intihabı tafsil olunduktan sonra :

(..Emr-i hilâfet milel-i islâmiyece en büyük maslahattır. Çünkü efendiler, Hilâfet-i Nebeviye ehl-i islâm arasında rabıta olan bir emanettir. Ve ehl-i islâmın kelime-i vah-

Levent Şahverdi Arşivi

det üzere içtimalarını temin eden bir emanettir. Emanet ise Cenâb-ı Hakk'ın bir sır ve hikmetidir ki teessüsü daima satfet ve kudret ile meşruttur (kurulması şiddet ve güce bağlıdır).. Ve ondan maksad-ı aslî de def-i fesat ve hıfz u asayişi bilât ve tanzim umur-ı cihat ile mesalih-ı âmmeyi tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi ancak satvet ve kudret ile mesnuttur. Âdellüh bu vechile cari olagelmiştir.)

Halifeliğin zamanı tafsil edilirken :

(..Hazret-i Ömer'in zaman-ı hilâfetinde memalik-i islâmiye fevkalâde denecek derecede süratle tevessü (genişlemek) etti. Servet çoğaldı. Halbuki, bir milletin içinde servet ve gına (bolluk) husul-ü beynennnas ağraz-ı bünyeviyenin hudusunu (sonradan olan) ve bu da ihtilâl ve fitnenin zuhuruna bais olmak üzere bu âlem gün ve fesadın mutaza-ı ahvalindendir.)

Vecizesinden sonra :

(..Şimdi efendiler,

Makam-ı hilâfet mahfuz olarak onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı milliye makamı ki - TBMM'dir - elbette yan yana durur... Bütün Türkiye halkı, bütün kuvvası ile o makam-ı hilâfetin istinatgâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor.)

İslâm ve Türk tarihine ve hilâfetle saltanatın asırlarca yan yana fakat ayrı bulunduğunu izahtan sonra :

(...bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makam-ı hilâfetin yan yana bulunabilmesi en tabiiî hâlâttandır.. şu farkla, Bağdat'ta ve Mısır'ın saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asil olan milletin kendisi oturuyor. Makam-ı hilâfette dahi Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi bir kudret ve mülteci bir şahs-ı aciz değil istinatgâhı Türkiye devleti olan bir şahs-ı âli oturacaktır..

Bu suretle Türkiye Halkı asrî bir devlet-i mütemeddine her gün daha rasim olacak, her gün daha mesut ve mü-

Levent Şahverdi Arşivi

reffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhasın hıyanet-i tehlikesine kendisini maruz bulundurmayacak, diğer taraftan makam-ı hilâfette bütün âlem-i islâhın ruh ve vicdanının ve imanının nokta-i rabıtası, kulûb-u islâmiyetin bedii inşirahı (aıçlması) olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir. Bundan sonra makam-ı hilâfetin dahi Türkiye devleti için ve bütün islâm âlemi için ne kadar feyizkâr olacağını da istikbal bütün vuzuhuyla gösterecektir. Türk ve islâm Türkiye devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar devleti olacaktır.)

28 Ocak İzmir nutuklarından :

(..TBMM Hükümetinin şer-i şerif ahkâmından ibaret bulunan Şûra, adalet ve ulû'l-emre itaat esasına tevfikan teşekkül ettiği ve Türkiye devleti için hilâfet mevzuu bahs olmayıp ancak bu zan, âlem-i islâm nazar-ı dikkate alındığı zaman varit olabileceği, çünkü makam-ı hilâfetin yalnızca Türke değil yüce âlem-i islâma aittir. Âlem-i islâm eyevm hali esarette bulunmasına binaen hilâfet meselesi hal ve tesbit edecek seviyeye vasıl oluncaya kadar TBMM'nin makam-ı hilâfeti bir nokta-i ümit olarak muhafaza edecektir.)

Bursa'da 23 Ocak 1923'de :

(..Hilâfetin yalnız Türkiye halkına değil bütün islâm âlemine şümulü olması hasebiyle bu makam hakkında karar vermek Türk milletinin selâhiyeti haricindedir.)

İzmir'de 3 Şubat 1923'de :

(..Bizim dinimiz en makbul, en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabiî olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz tamamen bunlara mutabıktır.)

İzmir'de iken 29 Ocak'da M. Kemal Paşa ile Lâtife Hanım'ın nikâhları yapılmıştı. Fevzi Paşa ve ben, Gazi'nin şahidi olarak iki yanında oturmuştuk.

5 Şubat'ta Akhisar'da iken İsmet Paşa'dan 4 Şubat'ta sulh müzakeresinin inkıtaa uğradığı hakkında şifreli tel-

Levent Şahverdi Arşivi

graf geldi. Yine bu arada Ankara'dan Meclis ikinci reisi Ali Fuat Paşa'dan mühim bir şifreli telgraf geldi:

«Gazi'nin geçen yıl millete verdiği söz mucibince bir tarafa çekilmesi şartıyla kendisine bir saray ve ayda on bin lira muahhassasat (ödenek) verilesi hakkında riyasete bir takrir verilmiştir, müzakereye koyalım mı?»

Gazi buna çok kızdı. Rengi kaçtı. Şifreyi bana da okuttu. Mütalâamı sordu. O hâlâ hilâfeti uhdesine almaya ve eski mefkûresine kavuşmaya uğraşırken kendisine bu tavsiye çok acı geldi. Gerçi giyabında bu tarzda ve dış siyasetimiz henüz takarrur etmeden bu teşebbüs doğru değildi. Bunun için mütalâamı şöylece söyledim:

«Henüz sulhumuz takarrur etmediğinden hali harpteyiz demektir, bunun için bu meselenin ortaya çıkması mevsimsizdir. Sulhun aktinden sonra bu kararı kimsenin teklifine lüzum kalmadan siz verirsiniz.»

Ve cevabımı beğendi. Şifreyi getiren yaveri Mahmut Bey (Siirt Mebusu, Milliyet Gazetesi sahibi) **şu emri verdi:**

«Paşa'nın dediği gibi bir cevap yaz.»

Mahmut Bey gittikten sonra M. Kemal Paşa'dan bazı mütalâalarımı söylemekliğime müsaade olarak dedim ki:

«Görüyorum ki, başkumandanlık uhdenizde bulunduğu halde siyasi bir fırka kurmakla meşgul olmanız aksi tesirler yapıyor. Bunun memleket dışındaki akislerinin daha fena olacağını tahmin ederim. Bunun için sulhun akdine kadar bu gibi hareketle meşgul olmaktan sarf-ı nazar buyursanız.. Bunu Ankara'da fırkayı tesis kararınızı matbuaya aks etmeden önce de rica etmiştim.»

Gazi mütalâama cevap vermedi. O hâlâ Ankara'daki havanın halini düşünüyordu.

Benim bu son mütalâamı kabul etmediğini mefkûresine daha şiddetle sarıldığını Balıkesir'de gördüm.

7 Şubat'ta Ulucami'de öğle namazını kalabalık bir cemaatle kıldık. Sonra mevlüt okundu. Bundan sonra da M. Kemal Paşa minbere çıkarak mükemmel bir hutbe okudu.

Tarihi hutbeyi aynen veriyorum:

(..Millet, Allah birdir, şanı büyüktür, Allah'ın selâmeti,

Levent Şahverdi Arşivi

âtıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hakayık-ı diniyeyi tebliğe memur resûl olmuştur. Kanun-u Esasî cümlenizce malûmdur ki Kur'ân-ı Azimüşşân'daki nusus (açıklık)'tur. İnsanlara feyz vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel (eksiksiz) dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa ve hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor, eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavain tabbiyeyi ilâhiye beyninde tezat olması icap ederdi. Çünkü bilcümle kavanin kevniyeyi (dünya ve âhiret yasaları) yapan Cenâb-ı Hak'tır.

Arkadaşlar;

Cenâb-ı Peygamber, mesaisinde iki dareye (daire), iki haneye malik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini, Allah'ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamber'in eser-i mübareklerine iktifaen bu dakikada milletimize, milletimizin hal ve istikbaline ait hususatı görüşmek maksadıyla bu dâr-ı kudside Allah'ın huzurunda bulunuyoruz. Beni mazhar eden, Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarıdır. Bundan dolayı çok memnunum. Bu vesile ile büyük bir sevaba nail olacağımı ümit ediyorum. Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler, itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yalnız meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak için elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbal ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyet için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben kendi düşüncemi söylemek istiyorum. Hepinizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Âmal-ı milliye, irad-ı milliye yalnız bir şahsın düşüncesinden değil bilûmum efrad-ı milletin arzularının, emellerinin muhasalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız, serbestçe sormanızı rica ederim.»

Gazi minberden indi ve mihrabın önünde, namaz kıldığımız yerde yanıma geldi. Halkın sorularına cevap verirken şu sözleri ile, hutbe-i sena ile izah etti:

Levent Şahverdi Arşivi

«Biliyorsunuz ki, Hazret-i Peygamber, zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi irat ederdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefâ-i Raşidîn (ilk dört halife) hutbelerini okuyacak olursanız, görürsünüz ki, gerek Peygamber'in ve Hulefâ-i Raşidîn'in söylediği şeyler, o günün meseleleridir. O günün askerî, idarî, malî, siyasî ve içtimaî hususatıdır. Ümmet-i islâmiye tekessür (çoğalma) ve memalik-i islâmiye tevessüse başlayınca Cenâb-ı Peygamber'in ve Hulefâ-i Raşidîn'in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irat etmelerine imkân kalmadığından halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa birtakım zevatı memur etmişlerdi. Bunlar herhalde en büyük rüesaydı (başkanlar). Onlar cami-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşat için ne söylemek lâzımsa söylerlerdi. Bu tarzda devam edebilmesi için bir şart lâzımdı. O milletin reisi olan zatın halka doğru söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması, halkı ahval-i umumiyeden haberdar etmek son derece haiz-i ehemmiyettir.

Çünkü herşey açık söylendiği zaman halkın dimağı hal-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri red ederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir»

diyerek padişahların hutbeyi arapça okumalarını istibdatlarını idame için olduğunu, bunun için hutbenin Türkçe olması lüzumunu bildirdi.

Lozan'daki sulh müzakerelerinden de biraz bahis ettikten sonra (Halk Fırkası) **hakkındaik suale geçti :**

«Bu milletin siyasî fırkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memalik-i sairede fırkalar behemahal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiştir ve etmektedir»

diyerek bizim gibi zengin olmayan Balkan hükümetlerinin nasıl kurulduğundan ve halkın siyasi ve iktisadi terbiye aldığından haberi yok.. gibi ifadelerde bulundu.

Şu sözleri ilerisi için düşüncelerini göstermek itibariyle dikkati çeker :

«Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için mektep olacaktır. Beni seven ve hayatımı düşünen arka-

Levent Şahverdi Arşivi

daşlarım bana böyle bir fırka-i siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir. Filhakika vazife-i milliyenin hitamında köşeye çekilerek istirahat etmekliğim benim için bir menfaattir, bunu yapabilmek için şimdiye kadar istihsal olunan neticelerin tesbit olunduğu gibi devam edeceğine itimat etmek icap eder, fakat bu hususta henüz bî endişe olamam. Hiçbirinizin de bî endişe olmamanızı tavsiye ederim.

(..). İşte bu nokta-i nazardan milletin içinde bir fert olarak ve tekrar milletin intihabına nail olursam TBMM'de aza sıfatıyla çalışmayı vazife telâkki ediyorum. Efendiler, ne ben ne siz şahıslarımız üzerinde vaziyetler ihdasına kalkışmayalım. Biz hepimiz o surette çalışalım ki, kuracağımız şey millî bir müessese olsun. Bu da millete terbiye-i siyasiye vermekle olur.»

M. Kemal Paşa, minberde mükemmel bir hutbe okumakla bu tarzdaki mesaisine taraftar olmadığım hakkındaki beyanatıma halk huzurunda verdikleri cevap apaçık da (beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım böyle bir fırka-i siyasiye teşkil etmemekliğimi tavsiye etmişlerdir..) **beyanatıyla da benim 17 Temmuz 1921 münakaşalarımızda şarktan yaptığım teklifi** (..bendeniz zat-ı samilerinin bu kabil siyasî fırkalara... iştiraktan bâri kalmasına hasseten taraftarım) **ve bu kerre Halk Fırkası meselesinde dahi sulhun takarrürüne kadar olsun başkomutan sıfatıyla bu kabil cereyanlara girişmemesini tavsiyeme de kat'i cevabını vermiş oldu. Gerek mutaassıp bir dil ve eda ile islâmcılığı ele alması ve gerekse siyasi bir fırka teşkiline ve onun başına geçmeye karar verdiğini ilân etmesi bende şu kanaati tamamladı:**

Napolyon, vaktiyle başkomutanlıktan (muhalif fırka yapan bir diktatör başına neler geldiğini görür) **fikrine dayanarak nasıl bir fırka ile imparatorluğa çıkmışsa şimdi de, Mustafa Kemal Paşa'da aynı surette başkomutanlıktan tek fırka ile - önlemekliğime rağmen - hilâfet ve saltanatı almak mefkûresine yürüyecektir. Bu yolda benim vatan ve millete karşı vazifem de şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da bu tehlikeli yolu önlemek olacaktır. Şüphesiz**

Levent Şahverdi Arşivi

ki, samimiyet ve ikna ile sonuna kadar uğraşmak ve mümkün olmazsa cephe almakla...»

Asla Camilerle Değil!

M. Kemal Paşa, Balıkesir'de verdiği hutbeden sonra Kâzım Karabekir'in düşüncelerini öğrenmek ister.

«Akşam M. Kemal Paşa bugünkü beyanatını nasıl bulduğumu sordu. Ben de kendilerine olan samimi bağlılığım kadar kendilerinden aynı karşılığı gördüğüme dayanarak fikrimi söyleyeceğimi bildirdim ve dedim ki:

— Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi Paşam? Millî işlerimizi neden yine camilere sokuyoruz? Ve neden siz başkumandan olduğunuz halde dinle, hilâfetle bir din adamı gibi hatta daha ileri giderek meşgul oluyorsunuz? Münevverlerimiz haklı olarak bu gidişi iyi telâkki etmeyeceği gibi bu yol da esasen tehlikelidir. 1921 Şubat'ında şarktan teklifimde - birtakım muhafazakârların yine işe karışarak teceddüd hareketlerinden (yenilenme hareketlerinden) mahrum kalacağımız endişesini arz etmiş ve memleketin yüksek mütehassıslarıyla esaslı programlar yapılarak bunların tatbikinde sebat ve sadakat lüzumunu bildirmiştim.

Paşam, görüyorum ki, siz din ve hilâfet kuvvetlerine çok ehemmiyet veriyorsunuz; şu halde muhafazakârlara dayanmak istiyorsunuz. Size bu vesile ile bir daha o eski teklifimi arz edeyim. Yanımda bir sureti var - cep cüzdanımdan çıkardım verdim -, bir daha lütfen okuyunuz.

Türk milleti teceddüde muhtaçtır. Ve bunu da mütehassıslarla başarabiliriz. Asla camilerle değil, asla muhafazakârlarla değil.

Din, vicdan kanaatidir; münakaşaya gelmez. İlim adamı olan bizlerin ve hele sizin bunu ele almanızı katiyen doğru bulmuyorum. Bunu tamamiyle mühmel bırakmalısınız. Bu mütalâalarımı daima size açık kalbimle söyleyeceğim.)

M. Kemal Paşa mütalaâlarımı samimi karşıladı. Ertesi

Levent Şahverdi Arşivi

gün yaverlerinden naklen benim yaverim, Gazi'nin şu ifadesini bildirdi :

«Ben, Karabekir'in bana bu kadar samimi olduğunu zan etmediğimden çok çekişeceğimizi tahmin ediyordum. Halbuki o çok açık **yürekli** ve candan insanmış. Beraber çalışacağımızı görerek memnun oluyorum.»

DOKUZ

Balıkesir'den sonraki ilk durak İzmir'dir.

İzmir'de **«İktisat kongresi»** toplanacaktır.

Başkomutan ve Şark Cephesi Komutanı birlikte İzmir'e giderler. Yolda dinî konuları hiç konuşmazlar.

Manisa'da karşılayıcılar Karabekir'den kongreye **«Manisa delegesi»** olarak katılmalarını isterler. Karabekir **«cephe komutanı»** olduğunu, bu nedenle kendisinin **«mazur»** görülmesin ister.

Manisalılar ısrarlıdır.

Ertesi gün Manisalılar bir oldu-bitti ile Kâzım Paşa'yı delege seçerler. Bir grup da bazı yabancı ajanların kongreye gelip **«Türklerin askerlikten başka birşey beceremeyeceklerini»** kanıtlamak amacıyla kongrede karışıklıklar çıkaracaklarını bildirir.

Önlem almak gerekecektir.

Karabekir, M. Kemal'in **«TBMM reisi»** ve **«başkomutan»** sıfatlarıyla kongre başkanı olmasını sakıncalı bulur. Gazi, **«Manisalıların ısrarına göre siz kongreye girin ve idare edin»** der.

Kongre M. Kemal'in **«fahri reisliği»** altında açılır. Kongre başkanlığına Karabekir seçilir. Karabekir, kongre kararlarını kitap halinde bastırır[29].

İktisat kongresinden sonra Karabekir Ankara'ya döner.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa da Lozan'dan dönmüştür.

İsmet Paşa, Kâzım Karabekir'e **«Lozan sulh kongresi azalarının Türk milletinin işgalden kurtulan kısımlarının da»** katılacakları bir seçim istediklerini bildirir.

Konu grupta da görüşülür ve kabul edilir.

O gün Ankara'da tatsız bir gün yaşanmaktadır. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ortadan kaybolmuştur. Mecliste, ikinci grup milletvekilleri kürsüden hükümete sert eleştiriler yöneltmektedirler.

Sonrasını Karabekir'den öğrenelim :

«Ne kötü tesadüftür ki, bugün Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ve bunun da Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız taburu komutanı Topal Osman Ağa'nın bir cinayeti olarak ortaya yayılması, Ankara havasında bir samimiyetsizlik ve itimatsızlık uyandırmaya sebep oldu. Yeni intihaba karar verildiği bir günde, Ankara'da matbaa açmış ve gündelik bir siyasi gazete çıkarmaya başlamış bulunan bir muhalif mebusun ortadan yok edilmesi çirkin olduğu kadar tehlikeli bir işti. Bunu muhalif mebuslar, doğrudan doğruya Gazi'den biliyorlar ve tevkif müzekkeresi çıkarmaya kadar da ileri gidiyorlardı.

2 Nisan sabahleyin ikamet ettiği daireden Başvekil Rauf Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa telefonla yaverime şunu yazdırmış :

(Bugün saat 6'dan beri Çankaya'da Gazi'nin köşkü civarında Muhafız taburuyla Osman Ağa taburu arasında müsademe başladı. Osman Ağa ve en kıymetli heyeti maktul düşmüş. Gazi, Lâtife Hanım ile birlikte istasyonda Rauf Bey'in yanında. İsmet ve Kâzım Karabekir Paşaların da gelmelerini istiyorlar.)

Derhal gittim.

Gazi'yi çok müteessir buldum. Muhafız Nizamiye taburunun kendi dairesini delik deşik ettiklerini anlattı. «Neticede Osman Ağa taburuyla anlaşır mı?» diye endişe ediyorlardı.

Kars'tan gönderdiğim bu bin kişilik Giresun taburunun talihinin sonunu böyle görmek beni çok müteessir etti. 14 Ocak günü trenle Bursa'ya ayrıldığımız gün Gazi'-

Levent Şahverdi Arşivi

nin Cevat Abbas Bey'e, Ali Şükrü Bey ve matbaası hakkında söylediği şiddetli sözler ve benim kendilerini teskinim gözlerimde canlandı.

Bu aralık Muhafız tabur komutanı İsmail Hakkı Bey[30] geldi. Gazi, endişesini ona da söyledi ve «taburundan emin misin?» diye sordu. O da emin olduğunu söyledi.

Nihayet mesele birçok masumun ölümü ile neticelendi. Ali Şükrü Bey'in cesedi de ertesi gün ortaya çıktı. Ali Şükrü Bey de telefon telleriyle boğulmuş ve Çankaya gerilerinde bir yere gömülmüş.

4 Nisan'da Ali Şükrü Bey'in cenazesi İkinci Grup'un elleri üstünde Meclis kapısına getirildi ve «ikinci kurban gidiyor» diye haykırışmalar oldu[31].

Ali Şükrü'nün cenazesi İstanbul'dan geçilerek Trabzon'a götürülmek isteniyordu. Bunun şu aralık sebep olabileceği tezahürler memleket hesabına çok zararlı olabilirdi. Cenaze, hükümetin kararı ile İnebolu üzerinden Trabzon'a götürüldü.

Akşamüstü de Millet Meclisi'nin kararı ile Topal Osman'ın cesedi Meclis binası önünde asıldı.»

Yeni Seçime Doğru

«Birinci Grup» adı verilen grup yöneticileri, Batı ve Doğu Cephesi komutanları biraraya gelecek yeni seçim sistemini saptarlar. Bu ilkeler saptanırken Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin «Halk Fırkası»na dönüşmesi de kararlaştırılır. Yayınlanan bildirgede hilâfetin «beynelislâm» ve dayanağının da TBMM olduğu duyurulur.

M. Kemal, 8 Nisan 1923 günü «Halk Fırkası umdeleri»ni açıklar. Bu ilkelerden 5.si şöyledir:

(İstinatgâhı TBMM olan makam-ı hilâfet beynelislâm bir makam-ı muallâdır. İslâm dininde bütün namazlar cemaatla eda olunur. Cemaatın bir emeli vardır ki, cemaatı terkip eden bütün fertler ona iktida ederler (uyarlar).. Bu suretle imam, cemaatın timsali olmuş olur. Cemaatın fertler arasındaki tesanüdü imamın şahsında tecelli eder. Her

Levent Şahverdi Arşivi

imamın kendi cemaatı namaz esnasında birleştirerek bir çok ruhtan tek bir ruh meydana getirmesinde küçük bir tesanüt husule gelir. İslâmiyette bundan başka bir de büyük tesanüt vardır ki, bütün ümmeti tek bir ruh haline getirir. Bunun şekli de bütün insanların manevî bir surette bir imam-ı ekbere (büyük imama) iktida eylemeleridir. İşte bu imamlara ondan (Halife) namı verilir.

O halde namaz kılınırken yalnız gözümüzün önündeki cemaatın imamda temerküz eden ruh vahdetini (imamda toplanan birliğini) görmekle iktifa etmemeliyiz. Bilmeliyiz ki, bu cemaattan başka milyonlarca cemaatlar da aynı zamanda bir ümmet halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme bütün milletin bir büyük imam etrafında yani (Halife)'nin çevresinde birleşmesiyle husule gelir. Demek ki, küçük imamlar, küçük cemaatları temerküz ettirerek küçük tesanütler (dayanışmalar) vücuda getirdiği gibi imam da bütün ümmeti temerküz ettirerek islâm âlemindeki umumî tesanüdü husule getirmiştir.

Yeryüzünde bir hilâfet makamı bulunmazsa islâm âlemi kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış, perişan görür.

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, mutlaka islâm ümmetinin başında (Halife) namı verilen şahsî bir timsalin bulunması lâzımdır. Fakat bu yüksek makamı hangi müslüman millet kendi içinden bir şahsiyet seçerek vücuda getirebilir? Dinen halifenin gayr-i müslim hiçbir devlete tâbi olmaması şart olduğundan halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklâle malik olan mücahit bir islâm milleti olması lâzımdır. Birçok asırlardan beri bu şartları haiz olan millet Türk milleti olduğu gibi bugün de bu şartları haiz olan millet, yalnız yeni Türkiye'dir. Buna binaen TBMM bizzat halife hazretlerini intihap ederek kendisini bu muazzez ve muhterem makama istinatgâh yapmıştır.)

Bir aralık Çankaya'da çifte minareli büyük bir cami yapmak hevesi de uyandı ve gazetelerde de neşrolundu.

M. Kemal Paşa, Halk Fırkası Reisinin kendisi olduğunu ve uzun vadeli bir programın tatbiki vazifesini üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rine aldığını ilân etmekle 20 Temmuz 1922 Başkomutanlık Kanunu müzakeresinde Millet Meclisi kürsüsünden vait ve ilân ettiği (sine-i millete bir fert olarak kalacağı) meselesinden vaz geçtiğini de bildirmiş oldu.

Bazı vekillerin de dahil oldukları bir intihap komitesi teşkil etti. Ve reisliğini de kendisi deruhte etti. Bu komitede benim de bulunmaklığımı arzu ettiler. İstasyon'daki malûm binada toplandık. Gazi'nin ilk teklifi şu oldu:

— Millet bana itimat reyi versin, mebusların seçimini bana bıraksın.

Bu teklife itiraz ettim.

— Milletin size itimat etmesi tabiîdir. Fakat bu itimat onun hukuk-u esasiyesine hâkim olmasını icap ettirmez. Böyle bir intihaba millî intihap denilmez ve bu tarzda toplanacak Meclise de Millet Meclisi denmez.. dedim.

Mütalâamı kabul edip bana iltihak edenler görülünce Gazi de bu fikrinden vaz geçti. Fakat her taraftan kendisine en çok emniyeti verenler listeye girdiler. Ve hatta hükümet ve Müdafaa-i Milliye vekilinin dahi yardımı ile seçime arz olundular.

İkinci gruptan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki, bunların çoğu İstiklâl Harbi'ne ilk günden beri canla başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda münakaşa da oldu. Gazi:

— Ben muhalif istemiyorum... diyor ve kendisine sözle ve yazıyla en çok sadakat gösterenleri, birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâh mensuplarını namzet gösteriyordu.

Ben de:

— Böyle emre ram bir Meclis ile dünyaya hâkim olan İtilâf miletlerinin emniyetini kazanamayacağımı ve dahilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını.. söyleyerek itiraz ediyordum.

Nihayet İntisap Komitesine gitmedim.

Fakat Lâtife Hanım ile birlikte Kubbeli Bağlar'da oturduğum havuzlu köşke gelerek beni aldılar ve ayrılmamaklığımı rica ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de artık muntazam beraberlerinde oldum.

(...)

18 Temmuz'da Trabzon'dan gelen haberler Gazi'nin canını çok sıktı. Ali Şükrü Bey cinayeti, gazete sütunlarında kendisine atıf olunuyordu. Trabzon hakkında Sivas Kongresi sırasında da çok sert hareket etmek istedikleri zamanda mani olmuş ve ikna herşeyin başıdır diyerek icap eden iyi tedbirlerle işleri yürütmüştüm. Şimdi vaziyet daha da nazikleşmişti.

M. Kemal Paşa bana şunu söyledi :

— Trabzon'da kaynayan bir kazan var. Sen bunu vaktiyle söndürmedin. Şimdi de yine kaynamaya başladı. Bu sefer kuvvetli bir yumruk hak ettiler. Bunu nasıl yapmayı muvafık bulursun?.. Müdafaa-i Hukuk merkezinin büyük suistimalleri de varmış.

— Gayr-i kanunî hiçbir icraata taraftar değilim. Bilhassa şu aralık. Bunun için arkadaşlardan mürekkep bir heyet göndeririz. İhtilâs varsa tetkik eder, bulur. Halkın sükûnetini bozmak isteyenler hakkında da lüzum görülürse kanunî takibat yapılır... **cevabını verdim.**

Bu tarz muvafık görüldü.

Trabzonlular Kâzım Karabekir'den milletvekilleri olmalarını isterler. Karabekir, doğduğu ve büyüdüğü şehir olan İstanbul'dan milletvekili olmayı arzular. Edirne ve Aydın'dan illerinden milletvekili olması için öneriler gelir.

İkinci Meclis'e girebilmek için kulis çalışmaları hızlanmıştır. Karabekir, bu kulislerden tedirgin olur.

O günleri anılarında şöyle anlatır :

«..bir taraftan İkinci Meclis'e girebilmek için, bilgi, emek ve seciyesi ile tanınmış olmaktan ziyade sadakat ve mutavaatla (başeğme) **temayüz etmiş olmak ve türlü vasıtalarla Gazi'ye hulul etmek** (çevresine sokulmak) **işe** yaramıştı.

Mektuplarla, şiirlerle M. Kemal Paşa'nın bir düzüye tekrarlanan sözler muayyendi.

(Bizi sen kurtardın, ne emir buyurulursa keramettir.)

Ve bir sürü methiyeler.

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl Harbi nasıl başladı? Nasıl bir seyir takip etti? Bugünkü durum nedir? İstikbal için planımız ne olmalıdır? Artık kimseyi ilgilendirmiyordu. Biricik düşünce Gazi'nin teveccühünü kazanmak ve mebus olmak ve memleketin nimetlerinden istifade edebilmekte idi. İstiklâl Harbi'mizin neticesini görünceye kadar İstanbul hükümetinin ve Padişah dalkavuklarının bile günahlarını af ettirebiliyorlar ve yeni devlet kuruluşunun ön saflarında yer alabiliyorlardı.

Saadet avcılığı dehşetli bir yarış halinde başlamıştı.

Tehlike büyüktü.

İstiklâl Harbi'nin fedakâr ve feragatli arkadaşlarıyla Gazi'nin arasına her gün yeni simalar giriyor ve yerleşiyordu. Ve artık İstiklâl Harbi'ndeki gibi fikir sahipleri ile iş birliğinden ziyade mutavaat ve alkışa hazır bir zümreye roller verilmeye hazırlık görünüyordu.

Artık Gazi hangi yolu tutarsa yeni Meclis O'nun istediği suretle hedefine götürecekti.

Koyu mutaassıplar da din ve hele islâm aleyhindeki yeni yolda birbiriyle çatışacak bir halde değildiler!

Diğer taraftan da Ankara'da yeni bir hava esmeye başladı :

İslâmlık terakkiye mani imiş!

Halk Fırkası lâ dini (din dışı) ve lâ ahlâki (ahlâk dışı) olmalı imiş.. Macarlar ve Bulgarlar gibi ufak milletler bizim gibi Almanya tarafında bulunarak mağlûp oldukları halde istiklâllerini muhafaza ediyorlarmış.. Medeniyete girmişlermiş.. Türkiye islâm kaldıkça Avrupa ve İngiltere müstemlekelerinin çoğunun halkı islâm olduğundan bize düşman kalacakmış. Sulh yapmayacaklarmış.

10 Temmuz 1923'de Ankara İstasyon'undaki Kalem mahsus binasında fırka nizamnamesini müzakereden sonra Gazi ile yalnız kalarak hasbihallere başlamıştık.

— Dini ve ahlâkı olanlar aç kalmaya mahkûmdurlar.. dediler.

Kendisini hilâfet ve saltanat makamına lâyık gören ve bu hususlarda teşebbüslerde de bulunan din ve namus

Levent Şahverdi Arşivi

lehinde türlü sözler söyleyen ve hatta hutbe okuyan, benim kapalı yerlerde baş açıklığımla lâtife eden, fes ve kalpak yerine kumaş başlık teklifimi hoş görmeyen M. Kemal Paşa, benim hayretle baktığımı görünce şu izahatı verdi :

— Dini ve namusu olanlar kazanamazlar, fakir kalmaya mahkûmdurlar. Böyle kimselerle memleketi zenginleştirmek mümkün değildir. Onun için önce din ve namus telâkkisini kaldırmalıyız. Partiyi, bunu kabul edenlerle kuvvetlendirmeli ve bunları çabuk zengin etmeliyiz. Bu suretle kalkınma kolay ve çabuk olur..

Gerçi İsmet Paşa da 5 Ocak 1923 tarihinde bana yazdığı mektupta (vatanımız ne zaman mamur olacak? Bir tek ve asıl mesele budur. Sulh olsa da olmasa da..) **demişti. Fakat iki Lozan arasında Ankara'ya geldiği zaman kendisinden bu garip mânâda mütalâa işitmemiştim. Zengin olmak, mamur olmak, planlı bir çalışma ve zamanla olurdu.**

Gazi'ye şu mütalâamı söyledim :

— Nereden, ne maksatla geldiği bilinmeyen ve üzerinde kendi millî kudretimizle işlenmeyen fikirler millî bünyemizi sarsar. Tanzimatın da bu surette kurbanı olduk. Bizi kuvvetle çözemeyenler yaldızlı formüllerle cevherimizi eritebilirler. Harben kazandığımızı, sulhteki yanlış ve vakitsiz adımlarımızla daha doğrusu Avrupalılara aldanmakla elimizden kaçırdığımızı onlar pek iyi bilirler. Bunun için ilim ve ihtisasa hürmet etmek ve bilgili ve seciyeli adamlarımızla üzerinde işlenmemiş fikirleri program diye kabul etmemek, yeniden aldanmamak için biricik yoldur. Kendi ilim müesseselerinde işlenmemiş veya kontrol edilmemiş bayağı fikirlerin tatbiki diğer bir bakımdan da tehlikelidir. Emirle yaptırılacak, yani şiddetle tatbik olunacak demektir. Bu tarz belki itaat temin eder fakat sevgi asla!

Bu hususta kendi tecrübelerime de dayanarak diyebilirim ki, itaat görünüştedir ve muvakkattır.

M. Kemal Paşa :

— Dinî ve ahlâkî inkılâp yapmadan önce birşey yap-

Levent Şahverdi Arşivi

mak doğru değildir. Bunu da ancak bu prensibi kabul edebilecek genç unsurlarla yapabiliriz.

Ben :

— Dinsiz ve ahlâksız bir millete bu dünyada hayat hakkı olmadığını tarih gösteriyor. Paşam, bu akide bizi bolşevizme götürür. İngilizler, mütarekenin ilk zamanlarında bizi bolşevikliğe teşvik ediyorlardı. Demek bizi başka yoldan yine oroya sürmek istiyorlar? Bunun mânâsı açıktır :

Türkiye'yi Ruslarla paylaşmak.

Bu hususta Erzurum'da da aynı fikrimi izah etmiş olduğumu ve daha önce de Amasya kararınıza mani olmuş bulunduğumu hatırlarsınız. Sonra siz Meclis kürsüsünden haykırdınız :

(Sulhten sonra millet safları içine çekilerek bir ferd-i millet gibi yaşayacağım.)

Halbuki şimdi halkın asla hoşuna gitmeyeceği ve benim bile ucunu bir uçurum gördüğüm bir formülü halka kabul ettirecek bir idare kurmaya gidiyorsunuz. Bunu yapmayınız. Millî birliğimiz sarsılır; bir tufeyli tabaka halkın başına geçer kanını emer. Hiçbirimizin hayatı uzun değildir. Bu milletin yeni sarsıntılara tahammülü yoktur. İzmir İktisat Kongresi iktisadî ihtiyaçlarımızı tesbit etti. Bir heyet-i milliyemiz maarif programını tesbit edecek. Mütehassis bir askerî heyetle (ordunun ilim ve irfanını) tesbit ettiriniz. Bu suretle planlı ve programlı olarak İstiklâl Harbi'ni canıyla, başıyla kurtaran milletimize hürriyet ve aşk saadetini tattıralım.

Gazi beni sükûnetle dinledi. Münakaşayı uzatmadı. Anladık ki, yeni bir muhit onu yeni havaya çekmek istiyor. Fakat kati kararını vermiş değil.

Levent Şahverdi Arşivi

ON

Karabekir, gelişen yeni koşullardan ve oluşan ortamdan iyice kuşkulanmıştır. Din konusunda çıkan tartışmalar Karabekir'i adım adım M. Kemal'den uzaklaştırmaktadır.

Şark Cephesi komutanı, bolşevikliği de din karşıtı düşünce sahiplerinin de İngilizlerce kışkırttığı kanısındadır.

Karabekir, bugün müze olarak kullanılan Ankara Garı'ndaki Özel Kalem müdürlüğüne uğrar. Odaya girdiğinde Tevfik Rüştü Bey, **«Ben kanaatımı Meclis kürsüsünden de haykırırım, kimseden korkmam»** diye konuşmaktadır.

Karabekir sorar:

«Nedir o kanaat?»

Mahmut Esat (Bozkurt) yanıt verir:

«İslâmlığın terakkiye mani olduğu kanaatı.. islâm kaldıkça yüzümüze kimsenin bakamayacağı kanaatı[31]..

Karabekir anılarının bu bölümüne şunları yazar:

«Mustafa Kemal Paşa'yı bu sefer de kimlerin nerelere götürmek istediği görülüyordu.»

Söyleşi başlamıştır. Karabekir, islâmlığın gelişmeye engel olduğu yolundaki düşüncelerini Avrupalı diplomatlar tarafından ortaya atıldığını söyler. Bu yorumunun tartışılabileceğini de anlatır.

Ve devam eder:

«..Münakaşaya tahammülü olmayan bir mesele varsa o da din değiştirme gayretidir. Bence islâm kalırsak mahv olmayız. Bilâkis yaşarız, hem de yakın tarihlerdeki misalleri gibi itibar görerek yaşarız. Fakat din değiştirme oyunu ile birliğimizi ve selabatimizi kırarak bizi mahv edebilirler.»

Tartışmaya Fethi Okyar da katılır. Okyar, Karabekir'in «mütahakkim bir eda» diye tanımladığı biçimde şunları söyler:

«Evet Karabekir, Türkler islâmlığı kabul ettiklerinden

Levent Şahverdi Arşivi

böyle geri kaldılar ve islâm kaldıkça da bu halde kalmaya mahkûmlar.»

Karabekir, bu tartışmanın nasıl sonuçlandığını anılarında şöyle anlatır :

«**Gazi** riyaset yerinde Fethi Bey, O'nun solundaydı. Ben de kapıdan girince hemen onun soluna oturmuştum. Fethi Bey, son olarak bana kesin cevap verince ben de başımı sağa çevirerek O'na ve aynı zamanda Gazi'ye hitaba başladım :

— Önce Türklerin islâm dinini kabul etmeleri sayesindedir ki, Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdılar ve bize bugünkü hâkim vaziyeti verdiklerini, aksi halde Bizans medeniyeti ve dini içinde Kayseri Rumları halinde kalacağımızı.. anlattım.

Sonra da :

— Bu bayağı fikri şiddetle red ederim. Geri kalmaklığımıza amil olan şey bir değildir. Fütuhatlık, temsil kudretini göstermemek, Avrupa'nın ilim ve fen cephesiyle temassızlık.. gibi mühim sebeplerdir. Aynı yanlışlıkları yapan hristiyan devletlerinin de yıkılıp gittiğini bilmez değilsiniz. Bu zelzelenin haklı sebeplerini araştırmayıp onu gülünç bir sebebe bağlamak kadar bu (islâmlık terakkiye manidir) fikrini garip buluyorum. Bu bayağı ve tehlikeli fikrin aramızda da ilmî münakaşaya tahammül edemeyecek kadar taraftar bulmasından da çok müteessir oldum.

Fakat ben de iddia ediyorum ki, Türk milleti ne dinsiz olur, ne hristiyan olur. Hakikat budur. Bir milletin asırlardan beri en mukaddes duygularını bir hamlede atabileceğinize inanışınız objektif bir görüş değil; hülyanızdır. Böyle bir harekete cüret memleketimizde kanlı bir istibdatla başlar ve İstiklâl Harbi'nin samimi birliğini de birbirine katar. Nerede ve nasıl karar kılınacağını da kestiremezsek bile millî bir dram olacağından şüphe etmeliyiz.

M. Kemal Paşa'ya hitaben sözlerime şöyle devam ettim :

— Paşam, maddî cephemiz zaten zayıftır. Güvenebi-

Levent Şahverdi Arşivi

leceğimiz manevî cephemizi de düşmanlarımızın yaldızlı propagandasına kurban edersek dayanabileceğimiz nemiz kalır? Bizi, silâh kuvvetiyle parçalayamayan düşmanlarımız görüyorum ki, artık fikir kuvvetiyle mahv edeceklerdir. Siz millete karşı bizi bu hale getiren gailenin istibdat olduğunu, zaferden sonra millet tamamiyle iradesine sahip olarak yürüyeceğini, millet kürsüsünden dahi defalarca haykırdınız. Millet Meclisi'ni tekbirler ve selâlar arasında açtınız. İslâmlığın en büyük din olduğunu hutbelerle de ilân ettiniz. Şimdi ne yüzle ve ne hakla bir kanlı maceraya atılacağız?

M. Kemal Paşa sözümü keserek :

«Müzakere çok hararetlendi, burada kesiyorum.. dedi.»

Atatürk, ertesi gün Karabekir'e haber vermeden İzmir'e gider.

O günlerde Başbakan Rauf Bey ile İsmet Paşa'nın araları açıktır. Karabekir, Rauf Bey ile İsmet Paşa'yı barıştırmak isterse de bunda başarı sağlayamaz.

Rauf Bey, başbakanlıktan ayrılır.

M. Kemal Paşa, Rauf Bey'in yerine kimi atayacaktır? Konu, Çankaya'da sofrada gündeme gelir.

M. Kemal Paşa :

— «Başvekâlet münhaldir. Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar ile Ali Fethi Bey'den birinin başvekil olması icap ediyor» diye konuyu açar.

Fevzi ve Kâzım Paşalar, asker kalmak istediklerini bildirerek **«af buyurulmalarını»** isterler. Fethi Bey de kendisinde başbakan olacak nitelikleri görmediğini belirterek **«aczimi itiraf ederim»** der.

M. Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın özürünü kabul eder ya Karabekir'in ya Fethi Bey'in başbakan olması gerektiğini söyler, Fethi Bey **«başvekâleti idare edemem, aczimi tekrar ederim»** diyerek yeniden özür diler.

M. Kemal Paşa ısrarlıdır :

«O halde Kâzım Karabekir Paşa başvekâleti kabul etmelidir» diyerek tartışmayı noktalar.

Karabekir, bu olayı şöyle yorumlar :

«M. Kemal Paşa'nın üzerimdeki ısrarında samimi ol-

Levent Şahverdi Arşivi

ması ancak 18 Temmuz'da Teşkilât-ı Esasiye münakaşasında ileri sürülen fikir karşısındaki (Meclisin muhafazakârlardan değil uzmanlardan oluşması önerisi) **mütalâalarımı kabul etmesiyle anlaşılabilirdi. Aksi halde benim hükümet reisliğim hırsıyla o tehlikeli yola atılacağımı sanarak teklifi yapmış oluyordu.**

Bunun için kendilerine şu teklifi yaptım :

— Paşam, kati kararınızı vermeden önce Fethi Bey'in benim 18 Temmuz'daki mütalâalarımızı düşünmeniz için bu kararı yarın akşam vermenizi rica ederim.

Ertesi gün yemekte buluşulur.. M. Kemal Paşa eski görüşünde direnir. Ya Fethi Bey başbakan olmalıdır ya Karabekir.

Fethi Bey yeniden özür diler, bu görevi yapamayacağını bildirir. M. Kemal Paşa «o halde» der :

«Başvekil Kâzım Karabekir'dir.»

Karabekir, teşekkür eder ve M. Kemal Paşa ile yalnız konuşmak istediğini söyler.

Başbaşa kalınca M. Kemal, Karabekir'den önce söze başlar :

«Karabekir, şunu önce söyleyim; eğer ben siyasetten çekilirsem yerime Fevzi Paşa'yı geçiririm. Şimdi sen mütalâanı söyle bakayım.»

Karabekir, olayın sonrasını şöyle anlatıyor :

«Benim aklıma hiç de M. Kemal Paşa'ya çekilmesini teklif etmek gelmemişti. O'nun bu sözüne göre böyle bir teklifin önlendiğini anladım. İster istemez bu meseleyi de görüşmek zaruri oldu. Mütalâamı şöyle özetledim :

— Eğer vaktiyle söylediklerinize ve Millet Meclisi kürsüsünden dahi beyanatınıza ve Millet Meclisi azalarının bazılarının bu hususdaki tekliflerine karşı İzmir'de verdiğiniz cevaba göre çekilmek kararında iseniz milleti kararında serbest bırakmanızı şerefli tarihiniz için de sizden rica ederim.

Yok; başvekilinizi tayin hususundaki kararına göre çekilmeyecekseniz benimle Fethi Bey şahıslarından önce fikirlerimizden hangisini kabul ettiğinizi tesbit ettikten sonra başvekilinizi seçmenizi rica ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

18 Temmuz'da İstasyon binasındaki tartışmalarımız malûmunuzdur. Şimdiye kadar defalarca söylediğim fikirlerimi bir daha hülâsa ediyorum:

Ben, milli istiklâlimiz gibi milli hürriyetimizi de en mukaddes bir gaye tanırım. Bunun için medeni hedeflerimizde sürat fakat içtimai gayelerimizde tekâmül taraftarıyım. Hiçbir sebep ve bahane ile halkı tazyike ve idareyi istibdada çevirmeye taraftar değilim. Ne Fethi Bey ve arkadaşlarının ve ne de hilâfet ve saltanatın herhangi bir tarzda yeniden bir elde toplanmasına taraftar olanların fikrinde değilim.

Benimle aynı düşüncede olan ve yüksek ihtisası olan ve benimle aynı hız ve aynı intizamla çalışmak kudretinde olan arkadaşlardan yeni bir kabine yaparım. Esaslı bir program da tertip ettikten sonra el ve fikir birliği ile samimi çalışırız. Ancak bu şartlar altında Teşiklât-ı Esasiye ile kayıtlı olan vazifemi ifa edebileceğimi ümit ederim..

Mustafa Kemal Paşa:

— Eski Kabine arkadaşları yerinde kalmalıdır. Çünkü bunları ben başka türlü memnun edemem. Programa gelince: İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi ahvale göre yapılmasını lüzumlu gördüğünüz işler hakkında fikirlerimi ben bildiririm. Senin şartların çok ağır. Fethi Bey daha müsait fikirde.

Ben:

— O halde beni affedersiniz.

M. Kemal Paşa:

— Haydi arkadaşların yanına gidelim... dedi.

Bizi merakla gözleyen heyetin yanına gelince şunu söylediler:

— Karabekir de kabul etmiyor. Şu halde Fethi Bey'le aralarında kura çekeceğim, kim çıkarsa o itiraz etmeden hükümet reisliğini kabul eder. Haydi bakalım hepiniz dışarı çıkın, yalnız Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa (Özalp) bana yardım için benimle kalsın.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkonumsu yere çıkınca Fevzi Paşa'ya sordum:

— Paşam, hükümet reisliğini siz neden kabul etmiyorsunuz?

Fevzi Paşa:

— Oraya insanı düşürmek için getirir de ondan.. (..) siz hükümet reisliğini istemediğinize göre başka bir arzunuz var mı?

Ben:

— Eğer siz hükümet reisliğini kabul ederseniz, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğini isterim..

Karabekir, Fevzi Paşa'ya niçin Genelkurmay Başkanlığını istediğini anlatır.

Fevzi Paşa, Karabekir'e başbakanlık için İsmet Paşa'yı önerdiğini söyler.

Karabekir:

«Makamınızın vazifesi daha da ağırlaşacaktır demektir. Bu tabii zatıalinize ait bir mesele kalır. Bir hafta önce hükümet reisliği ve Erkân-ı Harbiye Reisliği meselelerini hallettiğinize göre dündenberi bu komedya nedir» diye sorduğunu; Fevzi Paşa'nın da «Benden bahis etmesi ağzınızı aramak için olacak. Aramızdaki münasebetin derecesini anlamak istiyor. Senin başvekâlete tayinini de yine fikrini anlamak için zannediyorum» karşılığını verdiğini anlatıyor.

Bir süre sonra M. Kemal «Kura çektik, Fethi Bey çıktı, mübarek olsun» **der**[31/1].

Başbakan Fethi Bey'dir[32].

İkinci Meclis Toplanıyor:

Karabekir, anılarının bundan sonraki bölümünde 17 Ağustos günü, parti grubunun toplandığını, toplantıda (**Erzurum Kongresi esas değildir; bu Balıkesir Kongresi gibi birşeydir. Esas Sivas Kongresi'dir. Fakat burada muhalefetler Amerikan mandası istediler..**) gibi konuşmalar yapıldığından yakınır ve içine sürüklendiği düş kırıklıkları içinde bu toplantıyı şöyle anlatır:

Levent Şahverdi Arşivi

«..Ne söylenirse söylensin alkışlamaya hazır olanların başında yeni meclise seçilen bütün karargâh heyetiyle hazıra konmuş devletliler vardı. Yeni Türk devletinin kuvvetli temeli atılacağına hakikatlere ve hadiselerin yetiştirdiği şahsiyetlere karşı vurulan bu tahrip kazması coşkun alkışlarla tesbit olundu. M. Kemal Paşa, kendini bağrına basan ve başına kadar da çıkaran Erzurum Kongresi'nin toplanmasında fikir ve emeği olmadığından onu en tehlikeli ve karanlık günlerde toplayan ve himaye edenleri ve topyekûn azalarını küçültüyor ve Sivas Kongresi ve azalarını da - kendisini işin içinden sıyırarak - Amerikan mandası istediler diye lekeliyordu. Bu surette bütün İstiklâl Harbi'nin fikir ve iş banisi olarak ortada yalnız kendisini bırakıyordu.

Halbuki, kazanılan zaferlerde ve erişilen Türkün kurtuluş bayramında derece derece herkesin hissesi vardı. Ve herkes gördüğü hizmet derecesinde sevinmek ve övünmekte haklı idi. Bu hakikatleri ve yüksek fikir ve kaabiliyetleri ile milli şahsiyet olmuş bulunan kimseleri millete ve cihana göstermek ve bu surette yeni devletin bünyesinde haklı olarak onlara karşı sevgi ve saygı uyandırmak ve bu surette birtakım türedilere, dalkavuklara meydanı açık bırakmamak vazifesi birinci derecede millî ve askerî baş olan tutulmuş M. Kemal Paşa'ya düşüyordu. Bu onun tarihî (..) borcu idi. Bu borcu ödemekle o, millet ve tarih karşısında daha da yükselecek ve insanlığın da en büyük payesini alacaktı.

Yazık ki, Mustafa Kemal Paşa, bunu yapmadı. Ve hatta tersini yaptı. Kendisini en yüksek makamdan mahrum ettiği kadar fedakâr ve feragârkâr arkadaşlarında da daima artan ızdıraplar yarattı...»

Karabekir, M. Kemal Paşa'nın İkinci Meclis'i açarken yaptığı konuşmada edinilen başarıların «medeniyete doğru bir yol açtığını» söylediğini anlattıktan sonra «yeni yolun açılış merasimi ne zaman ve ne tarzda olacağını merakla» beklediklerini yazarak anılarını şöyle sürdürüyor:

«18 Temmuz'da islâmlığın terakkiye mani olduğunu haykıran Fethi Bey ve arkadaşları bu maniayı nasıl ve

Levent Şahverdi Arşivi

ne zaman kaldıracaklardı? Hükümet programı ile mi, yoksa Gazi'nin herhangi bir hamlesiyle mi?.

Bu bekleyiş uzun sürmedi. Hemen bu akşam (14 Ağustos) heyet-i ilmiye şerefine Türk Ocağı'nda verilen çay ziyafetinde ilk tehlikeli hamle göründü.

Şöyle ki:

Ziyafete M. Kemal Paşa da, ben de davet edilmiştik. Vekillerden kimse yoktu. Hayli geç gelen M. Kemal Paşa Heyet-i İlmiye'nin şimdiye kadarki mesaisi ile ilgili görünmeyerek «Kur'ân'ı Türkçeye aynen tercüme ettirmek» arzusunu ortaya attı.

Bu arzusunu ve hatta mücbir olan sebebini başka muhitlerde de söylemiş olacaklar ki, o günlerde bana Şeriye Vekili Konya Mebusu Hoca Vehbi Efendi vesair sözüne inandığım bazı zatlar şu malûmatı vermişlerdi:

(Gazi, Kur'ân-ı Kerîm'i bazı islâmlık aleyhtarı züppelere tercüme ettirmek arzusundadır. Sonra da Kur'ân'ın arapça okunmasını namazda dahi men ederek bu tercümeyi okutacak .O züppelerle de işi alaya boğarak aklınca Kur'ân'ı da islâmlığı da kaldıracaktır. Etrafında böyle bir muhit kendisini bu tehlikeli yola sürüklüyor.)

Bazı yeni simalardan da bahs ettikleri gibi bu akşam da bu fikre mumaşaat eden (beraber olan) bazı kimseler görünce bu tehlikeli yolu önlemek için M. Kemal Paşa'ya şöyle cevap verdim:

— Devlet reisi sıfatıyla din işlerini kurcalamaklığınız içerde ve dışarıdaki tesirleri çok zararımıza olur. İşi alâkadar makamlara bırakmalı. Fakat, rastgele, şunun bunun içinden çıkabileceği basit bir iş olmadığı gibi kötü politika zihniyetinin de işe karışabileceği göz önünde tutularak içlerinde arapçaya ve dinî bilgilere de hakkıyla vakıf değerli şahsiyetlerin de bulunacağı yüksek ilim adamlarımızdan mürekkep bir heyet toplanmalı ve bunların kararına göre tefsir mi? Tercüme mi yapmak muvafıktır? Ona göre bunları harekete geçirmelidir.

— Din adamlarına ne lüzum var? Dinlerin tarihi malûmdur. Doğrudan doğruya tercüme ettirmeli... gibi bazı

Levent Şahverdi Arşivi

hoşa giden bir fikir ortaya atılınca buna karşı şöyle konuştum :

— Müstemlekeleri islâm halkıyla dolu olan bu milletler kendi siyasî çıkarlarına göre Kur'ân'ı dillerine tercüme ettirmişlerdir. İslâm dinine ve arap diline hakkıyla vakıf kimselerin bulunamayacağı herhangi bir heyet bu tercümeyi, meselâ, Fransızcadan da yapabilir. Fakat bence burada Maarif programımızı tesbit etmek için toplanmış bulunan bu yüksek heyetten vicdanî olan din bahsinden değil ilim cephesinden istifade hayırlı olur. Kur'ân'ın yapılmış tefsirleri var, lâzımsa yenisini de yaparlar. Devlet otoritesini bu yolda yıpratmaktansa millî kalkınmaya hasr etmek daha hayırlı olur.

M. Kemal Paşa, beyanatıma karşı hiddetle bütün zamirlerini (içyüzünü) ortaya attı :

— Evet Karabekir, arap oğlunun yavelerini Türk oğullarına öğretmek için Kur'ân'ı Türkçeye tercüme ettireceğim. Ve böylece de okutacağım. Ta ki budalalık edip de aldanmakta devam etsinler...

İşin bir Heyet-i İlmiye huzurunda berbat bir şekle döndüğünü gören Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref :

— Paşam, çay hazır, herkes sofrada sizi bekliyor.. **diyerek bahsi kapattılar.**

Bizler de hususi masadan kalkarak sofraya oturduk ve yedik içtik. Fakat Heyet-i İlmiye'nin bütün azaları müteessir görünüyordu.

Şüphe yok ki, yakın günlere kadar Kur'ân'ı ve Peygamber'i her yerde medh-ü senâ eden ve hatta hutbe okuyan bir insandan bu sözleri beklemek herkese eza (incinme duygusu) **veriyordu.**

Levent Şahverdi Arşivi

ONBİR

Karabekir, din ve devrim konularındaki endişelerini her yerde anlatır.. **«Uzmanlar»** der **«fikirleri işlesinler».** Yoksa din ve ahlâk konularında atılacak yanlış adımlar **«gençliği züppeleştirir».**

Paşa endişelidir. Şöyle düşünür:

Dinî ve ahlâkî devrim, bilim adamlarına dayanmadığına göre «nereden geldiği belli olmayan bu fikir» toplumda hem de «her şeye müsait bir muhitte yaman hadiselere» yol açabilir.

Karabekir, konuyu yakın arkadaşı İsmet Paşa ile de görüşür.

«16 Ağustos'ta İsmet Paşa ile görüştüm. 18 Temmuz'da Teşkilât-ı Esasiye münasebetiyle Fethi Bey ve arkadaşlarıyla yaptığımız (islâmlık terakkiye manidir) münakaşasını ve Gazi'nin yakın zamanlara kadar her yerde islâm dinini, Kur'ân'ı ve hilâfeti medh-ü senâ ettiği ve pek fazla olarak Balıkesir'de minbere çıkıp aynı esaslarda hutbe dahi okuduğu halde dün gece Heyet-i İlmiye muvacehesinde Peygamberimiz ve Kur'ân hakkında hatır ve hayale gelmeyecek tecavüzde bulunduğunu anlattım ve bu tehlikeli havanın Lozan'dan yeni geldiği hakkındaki kanaatın umumi olduğunu da söyledim.

İsmet Paşa, Macarlar ve Bulgarlar, aynı saflarda İtilâf Devletlerine karşı harp ettikleri ve mağlûp oldukları halde istiklâllerini muhafaza etmiş olmaları hristiyan olduklarından, bize istiklâl verilmemesi de islâm olduğumuzdan ileri geldiğini bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtulduksa da islâm kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizlerin daima aleyhimizde olacaklarını ve istiklâlimizin de daima tehlikede kalacağını.. **bana anlattı.**

Ben de bu fikre iştirak etmediğimi şu mütalâalarıma dayanarak söyledim:

«Böyle bir fikrin doğuracağı hareket milletin başına

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden daha korkunç ve daha meşum bir istibdat idaresi getirecektir. Daha kazanamadığımız milli neşe kaçacak, birçok emekle kurulan milli birliğimiz de bozulacaktır. Biz içerde birbirimizi boğarken bize bu kurtuluş yolunu gösteren politikacılar da (Türkler hıristiyan oldular) diye bütün islâm âlemini bizden nefret ettireceklerdir. Bu surette bizi tedip etmek için islâm âlemi ruhlarında isyan duyacaklardır. Artık İtilâf Devletleri Yunan ve Ermeni kuvvetleriyle başaramadıkları emellerini, islâm ordularını ve hele arapları, (salli alâ Muhammed) diye üzerimize saldırmakla istihsale kalkışacaklardır.

Sultan Mahmut devrinde (Türkler hıristiyan oluyor) diye arap ordularını Anadolu içlerine sevk eden ve orduları idare eden Fransızlar değil miydi? Türk donanmasını ifsat eden ve Mısır'a teslimine sebep olan politika aynı oyun değil miydi? Öteden beri bir taraftan hükümete (Avrupalı olun, garp hayatını aynen alın, başka kurtuluşunuz yoktur) derler. Diğer taraftan da attığımız adımlara teşvik ederler ve islâm âlemine de (Türkler hıristiyan oluyor) diye aleyhimizde nefret uyandırırlar.

Esasen imkânsız olan birşeyi yapıyor görünmek bile maddî ve manevî bütün kudret kaynaklarımızı mahv ve harap eder. Neticesi bu işi benimseyeceklerin hayatları ve prestijleri de kâfi gelmeyeceğinden kendi elimizle milleti anarşiye sürükleriz. Neticede bolşeviklik cereyanları arasında mahv olmak veya müstekleme olarak istiklâlimizi kaybetmek de çok uzun sürmez. M. Kemal Paşa'nın son beyanatı bütün ilim adamlarımızı hayret ve korku içinde bırakmıştır. Çok vahim neticeler doğurabilecek bu fikir hep birarada müzakere ve münakaşa etsek millet ve memleketin hayrına olur.

Lozan bize istibdat ve tehlike getirmesin!»

İsmet Paşa'dan bir noktanın daha aydınlanmasını sordum:

Lozan Sulh Muahedesi'nde boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelenin 8. maddesi aynen şöyledir:

(Madde 8: Payitahtın ihtiyacı için İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ile Adalar dahil olduğu halde İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

ve mezkûr şehrin civar kurbunda (yakınında) azami 12 bin kişilik bir kuvve-i askeriye bulunabilir. İstanbul'da bir tersane ve üss-ü bahri muhafaza edilebilecektir)[33].

Halbuki, daha 12 Kasım 1921'de Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın Boğazlar hakkında ne düşünüldüğü sorusuna cevap olarak (İstanbul'un makam-ı saltanat olacağı kaldırılarak makam-ı hilâfet) denilmesini teklif ettiğim gibi yine teklifim üzerine saltanatı ilga ve hilâfet âl-i Osman'da ve İstanbul'da bırakılmıştı. Bu kanun halinde kabul olunmuş ve 2. TBMM esas olan Halk Fırkası umdelerinde de yer tutmuştu. En sonra da 11 Ocak 1922'de M. Kemal Paşa muvacehesinde (payitaht neresi olmalı?) diye ortaya atılan sualde O'nun arzusu ne ise onu yapmak isteyenlere karşı (İstanbul hilâfet merkezidir, Ankara da hükümet merkezi. Payitaht tabiri artık kalkmıştır) demiştim.

Bu sefer karşımıza (İstanbul'un payitaht olduğu) sulh muahedesi ile ortaya çıkıyor. Bunun sebebi nedir?

İsmet Paşa iyi dinledi; fakat hiçbir cevap vermedi.

Bunu M. Kemal Paşa'nın arzusuyla yaptığından benim şüphem yoktu. Nitekim bir müddet sonra onun bu arzularından ebediyen uzaklaştıracak bir teşebbüste bulunmaya mecbur kaldım. Az aşağıda gelecektir.»

Hocaları Toptan Kaldıralım!

Karabekir, o günlerde, Ankara'nın Keçiören semtinde **«Kubbeli Köşk»** diye bilinen bir küçük köşkte kira ile oturmaktadır. 19 Ağustos 1923 günü M. Kemal, Lâtife Hanım ve İsmet Paşa bu köşke yemeğe gelirler.

Yemekte tartışma çıkar. Tartışma Karabekir ve İsmet Paşa arasındadır. M. Kemal, tartışmayı sessizce izler.

..İsmet Paşa müthiş bir inkılâp hamlesi teklif etti :

— Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. Bugünkü kudret ve prestijimizle bugün bu inkılâbı yapmazsak hiçbir zaman yapamayız..

İlk Fethi Bey grubundan işittiğim bu yeni inkılâp zih-

Levent Şahverdi Arşivi

niyetini İsmet Paşa da bir çırpıda tamamlıyordu. Aradaki zaman fasılaları kendiliğinden ortadan kalkarak bu üç şahsiyetin üç maddelik programı kulaklarımda tekrarlandı :

1 — İslâmlık terakkiye manidir.

2 — Arap oğlunun yavelerini Türklere öğretmeli.

3 — Hocaları toptan kaldırmalı.

Peki ama ne olmak istiyorsunuz? dedim, hristiyan mı? Dinsiz mi?

Hiçbirine imkân olmamakla beraber her iki yol da hem tehlikeli hem de geridir. Münevver hristiyanlık âlemi ilim zihniyetine daha uygun bir din esasları araştırırken bizim, onların köhne müesseselerini benimsemekliğimiz müthiş tehlikesi ile beraber geri bir hareket olur. Dini kaldırmak ise yine müthiş tehlikesi ile beraber medeniyet âleminin nefret ettiği geri bir yol olduğundan maksatsız bir hareket olur. Bir millette duygu birliği, itikat birliği ve menfaat birliği olmazsa idare edenlerle edilenler arasında bir uçurum açılır ve bu uçurum günün birinde o millete mezar olabilir. Ben, her fırsatta söylediğim gibi dinle uğraşmanın bizi daha ziyade terakkiden alıkoyacağı ve daha ziyade geri götürebileceği kanaatındayım. Dini olduğu gibi bırakmalı ve hükümet ne buna tesir yapmalı ve ne de tesiri altında kalmalıdır!

Biz millî istiklâlimiz gibi millî hürriyetlerimizi de en mukaddes gaye tanımalıyız ve bunun zevkini bütün millete tattırmalıyız. Bunun için medenî hedeflerimizde sürat, fakat içtimaî gayelerimizde tekâmül yolunu tutmalıyız.

Ben, taassuptan uzak ve terakki sever bir insan olduğumu eserlerimle de gösterdim. Zaten yakından biliyorsunuz. Din hakkındaki düşüncemi Şarkta iken çocuklar için yazdığım (Öğütlerim) başlıklı eserimde de üç yıl önce neşr etmiş bulunuyorum. Müsaadenizle okuyalım.

Din ve mezhep öğüdünü okudum, sükûnetle dinlediler, hiç cevap vermediler. Bahis de kapandı.

M. Kemal Paşa'nın büyük bir dikkat ve sükûnetle beni dinleyişinden ve ara sıra da İsmet Paşa'yı süzmesinden ve ayrılırken de bana karşı gösterdiği samimiyetten çı-

Levent Şahverdi Arşivi

kardığım mânâ beni haklı bulduğu idi. Fakat mütalâalarıma hak vermekle tekrar, Mefkûre Hatırası'na döneceğini hiç aklıma getirmemiş idim.»

Eser Kimin?

21 Ağustos günü TBMM Lozan Antlaşması ile ilgili görüşmeleri yapar. Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal (Tengirşek)[34] kürsüde Kurtuluş Savaşı'nın «M. Kemal Paşa'nın eseri» olduğunu söyler. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da Yusuf Kemal Bey'in düşüncelerine katıldığını açıklar.

Görüşmeler bitince Yusuf Kemal Bey, Karabekir ile karşılaşır.

Aralarında şu konuşma geçer:

— Paşa, sizi de tebrik ederim. Bu eserde en büyük hisse sizindir.

— Millet kürsüsünden en küçük hisse vermeniz daha kıymetli olurdu..

Kâzım Karabekir, ertesi gün bu konuşmayı İsmet Paşa'ya da aktarır.

Kâzım Karabekir, kırılmıştır. Tek adam dönemine giriliyor kuşkusu içindedir.

İsmet Paşa ile yaptığı konuşmada bu duygu ve düşüncelerini şöyle anlatır:

«Ve eğer İsmet de aynı şeyi Gazi'ye millet kürsüsünden bahş ederse tarihe karşı haksızlık edeceği gibi istikbal için Gazi'ye istediğini yapabilecek bir kudret vermiş olacağını ve bunun önüne hiçbirimizin geçemeyeceğini anlattım.

Herşeyi ben yaptım diyebilen bir adamın, bundan sonra da herşeyi ben yapacağım iddiasıyla ne tehlikeli maceralara atılabileceğini tekrar - çünkü öteden beri bu bahis üzerinde mutabıktık - Enver Paşa'yı misal göstererek İsmet Paşa'nın dikkatini çektim.

İsmet Paşa da «hiç merak etme. Bu mühim noktayı

Levent Şahverdi Arşivi

unutmadım» **demekle beraber bu hususiaki sözleri aynen şunlar oldu :**

— Arkadaşlar;

Bir vazife-i esasiye ifa etmek için şunu söylemek isterim. Gerek mücadele-i harbiye esnasında ve gerek sulh müzakkeratı esnasında sevk-i kaderle ağır mesuliyetler altında bulundum. Ağır mesuliyetler altında memleketin hayat-ı menafiine taallûk edebilecek ağır kararlar vermek vaziyetinde bulundum ve bunların hepsinde merkez-i idareden ayrı olarak ya düşman karşısında veya sulh müzakkeratında olduğu gibi Avrupa ortasında idim. -Siyasî tabir ilesiyasî musahımlarım arasında bulundum. Bu kadar ağır mesuliyetleri biheba almak için ve bunların en büyük müşkilât karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğu menba-ı kuvvet bilhassa Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır.

Arkadaşlar;

Yalnız şahsî bir minnet ve şükran iade etmek için söylemiyorum. Vazife ve iş nokta-i nazarından bir hakikati ifade etmek için söylüyorum. İnsan çok bunaldığı bir zamanda en muvaffık tedbirin daha büyük ve samimi birisi tarafından teyid edilmesine muhtaçtır. Büyük ve karışık vaziyetler içerisinde en büyük tedbir o kadar basittir ki, ekseriya onu bulmak çok müşkildir. Fevkalâde karışık, dolaşık, bulutlarda mestur (örtülü, gizli) bir muhit içerisinde yol gösterecek bir isabet-i nazar lâzımdır.

Bu isabet-i nazarı gerek muharebe hayatında ve gerek sulh hayatında bize gösteren M. Kemal Paşa olmuştur. Aldığım vazifelerde muvaffakiyet hasıl olduysa gerek harpte ve gerek sulhte başlıca amil olarak M. Kemal Paşa'yı muvacehe-i millete (millet önünde) ifade ediyorum[35]..

M. Kemal Paşa bu takdir yarışını büyük bir zevkle dinledikten sonra milli ve askeri işlerimizi kuranları, canla başla çalışanları kısaca olsun millet kürsüsünden millete ve tarihe tevdiye artık lâzım görmedi. Bundan en çok, etrafına topladığı değersiz kimseler istifadeye koyuldu.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı : O kurtardı ve O kurtaracak.. teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu.

Artık her akşam âleminde O'nun yüzüne karşı methiye yarışı aldı; yürüdü. Bütün bu muhit İkinci Millet Meclisi'nde kazanmıştı. Meclisin çehresi pek garipdi :

Sarıklı, sarıksız muhafazakârlar, terakki taraftarları, din ve ahlâk aleyhtarı züppeler suni bir birlik gösteriyorlardı. Meclis umumî heyeti M. Kemal Paşa'nın emrine ram (boyun eğen) idi. O sağa da gitse, sola da gitse hep beraber O'na ayak uyduracaklardı. Dışarıda kendi emekleriyle hayatlarını fakirce kazanabilen bu zümre, pek az müstesnasıyla, şimdi devlet hazinesinden zenginleşiyor ve ihsanlara da gark olarak aristokrat bir tabaka halini alıyordu. Bunlar da mensuplarını memuriyetlere kayırarak veya kazandırarak etraflarında tabakalar teşkil ediyorlardı.

İşte Cumhuriyet hükümeti, Türk milletine feyzini bu surette dağıtıyordu.

Trenlerle demir fabrikalarına götürülen maden curufunu mıknatıslayan çelik levhalar nasıl bir vinçle vagonlardan kendisine çekip yapıştırıyorsa, M. Kemal Paşa da bütün İstiklâl Harbi'ni banisi sıfatıyla takınınca böyle bir kudretin sahibi olmuştu. O'nun çekemediği mahdut ağır parçalardı.

İstiklâl Harbi'mizin bu şuursuz ve suni neticesinden müteessir olan vatanseverler vardı, fakat çok azdı.»

Birinci Ordu Müfettişliği

O günlerde komutanlar aynı zamanda milletvekili de oluyorlardı. Karabekir, askerliği yeğliyordu. Amacı, - komutanların milletvekili olmamaları için bir de önerge hazırlar - Genelkurmay Başkanı olmaktı. Ancak, bu arzusu yerine gelmez. «Ordu müfettişi» olarak kalır. Ordu müfettişliğinin merkezi Ankara'da olduğundan Karabekir Ankara'da oturacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, Şark Cephesi'ni dolaşmak ve birliklerine veda etmek ister.

1 Eylül'de Ankara'da veda ziyaretlerine başlar. İsmet Paşa ile görüşür. İsmet Paşa, Karabekir'i uyarır:

— Kâzım, çok korkuyorum. Seni Erzurum'da vuracaklar...

Karabekir, arkadaşı İsmet Paşa'ya şu yanıtı verir:

— Beni ne Erzurum'da vurabilirler ve ne de Erzurumlu beni başka bir yerde.

M. Kemal Paşa, Karabekir'i öğle yemeğine alıkoyar. Karabekir, ordu müfettişliği yanında ayrıca bir «ordu başmüfettişliği» kurulmasını önerir. M. Kemal Paşa bu öneriyi benimsemez.

Karabekir, hükümet merkezinin Ankara olmasını da önerir. M. Kemal Paşa bu konuyu düşüneceğini söyler.

Sonra aralarında şu konuşma geçer:

«Söz sırası şark seyahatine gelince M. Kemal Paşa bana şunları söyledi:

— Paşam, dikkat et. Erzurum mebusları aramızı bozmaya çalışıyorlar.

— Aramızdaki samimiyetin İstiklâl Harbi'nin binbir zorluğu ve tehlikesi karşısındaki müşterek azmimizle daha ziyade perçinleştiği kanaatını besliyorum. Herhangi bir üçüncü şahsın buna dokunmaması için çok hassas bulunuyorum. Feragatimi ve açık yürekli olduğumu herkesten çok siz gördünüz ve tecrübe ettiniz. Bundan böyle de yine böyleyimdir. Fikir ayrılıklarım olsa dahi içten sevgi ve saygı duygularım asla azalmayacaktır. Sizden karşılık dileğimde bir kerre de şarktan yazdığım vechile yeter ki bana sizin itimadınız azalmasın.. **dedim.**

Ve aramızı bozmaya çalışan Erzurum mebuslarının kimler olduğunu sordum. İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki soğukluğu kaldırarak İstiklâl Harbi erkânının samimi birliğini tutmaklığımızı da diledim.

M. Kemal Paşa, Rauf Bey'in İsmet Paşa'nın aleyhinde söylediklerinin İsmet onda birini bilmiyordu. Bize gelince:

Levent Şahverdi Arşivi

— İkimiz de dikkat edelim, **dedi. Ve sorduğum isimlerden bahsetmedi..»**

Başkomutan ile Doğu Cephesi komutanı arasındaki bu içten dostluk, görüş ayrılıklarına karşın Cumhuriyet'in ilânından bir ay öncesine kadar yine sürmektedir.

Bu dostluk, 1926 yılında Karabekir'in Ali Fuat Paşa ile birlikte tutuklanıp cezaevine götürülmeleriyle en büyük darbesini yiyecek; Karabekir yıllarca İstanbul polisince adım adım izlenecek ve 1933 yılında da köşkü basılıp kitapları yakılacaktır.

Aradan yıllar geçecek, Karabekir'e ölüm döşeğindeki Atatürk'ün kendisiyle görüşmek istediği haberi gelecektir. Karabekir, «gidecek misiniz?» sorularına karşı «O Mustafa Kemal. Çağırılınca gidilir. O benim en iyi arkadaşımdır» yanıtını verecektir.

ONİKİ

«Erzurum mebusları aramızı açacak... Erzurum'da beni vuracaklar.»

Karabekir, kendi kendine bu soruları sorar. Erzurum milletvekillerinden yakınan M. Kemal Paşa'dır; Erzurum'da Karabekir'in vurulacağını söyleyen de İsmet Paşa.

Kafasında kendi kendine bu soruları soran Karabekir **«beynimde bir şimşek çaktı; fakat kendimi bu şimşeğin tesirinde bırakamadım»** diye yazar.

Sonrasını kendisinden dinleyelim:

«Çabuk toparlandım ve kendi kendime:

(Hisle değil hesapla hal olunmalıdır) **dedim. İkametgâhıma gelince güvendiğim Erzurum mebuslarından ve silâh arkadaşlarımdan bir kaçını çağırttım. Ve onlara geçen bu hadiselerin bilmedikleri safhalarını anlattım:**

Şark harekâtı hakkındaki muhaberemizi okudum. Ce-

Levent Şahverdi Arşivi

lâlettin Arif meselesinde o zamanki Erkân-ı Harbiye Reisi olan İsmet Bey'e bu zatla M. Kemal Paşa'nın arası nasıldır? diye sorduğum şifreye aldığım cevapta (iyi olmadığını, önce bana hücumla beni düşürdükten sonra Erzurumlular vasıtasıyla M. Kemal Paşa'yı da düşürmek istediklerini) bildirdiğimi söyledim.

Hasbihallerimizde M. Kemal Paşa'nın fırka komutanlarımdan Halit Bey'e şifre ile (Celâlettin Arif ile Karabekir'in arasını aç) dediğini ve Erzurum'a ilk geldiği zaman Halit Bey'le görüşmelerine O'na (seni de beni de İstanbul hükümeti istiyor. Bir gün Kâzım bizi tevkif ederek gönderebilir. Birbirimizi tutalım ve daima muhabere edelim.. icap ederse (..) yerine sen geçersin) tavsiyesini tesbit ettik.

Enver Paşa'nın bazı arkadaşlarıyla Moskova'da (Halk Şûralar Hükümeti) diye bir program bastırıp Anadolu'ya soktuğu zaman Erkân-ı Harbiye Umumi Reisi Fevzi Paşa'nın (bunların isyan çıkaracağını, gelirse Enver Paşa'nın tevkifi emrini, bu arada Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın 24.5.1921 tarihli şifresini ve cevabını okudum :

(Enver Paşa'nın İslâm İhtilâli Cemiyeti namıyla gizli bir teşkilâtı genişleterek orduyu ele almak fikrini takip ettiği anlaşılıyor. Bunlar tabii Şark ordumuzdan başlarlar. Bizim Garp Cephesi'ndeki harekâtımız çok imtidat edebileceğinden (uzun süreceğinden) Şark'ta Ruslar dahi uzun müddet serbest kalırlar. Hasılı İttihatçılar, Ruslar, Erzurum'un mahıt müfsitleri her birisi başka maksat için ordumuza hücum edeceklerdir. Bu hücumların kaffesine (hepsine) mani olan yalnız sensin. Binaenaleyh, muhacemat mütemerkizen sana teveccüh ediyor (saldırılar sana yöneliyor). Açık tedbir ile hücumlardan endişe etmeyiz. Fakat ihanet ile hileye gelmekten endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir muhit temin etmeli ve son derece müvesvis (kuşkucu, kuruntulu olmalısın..)

Buna karşı cevabım :

(Mevkiimin nezaketini tamamiyle takdir ederek muhitimi ve orduyu sağlam tutuyorum.)

Bunlara rağmen M. Kemal Paşa'nın İttihat ve Terak-

Levent Şahverdi Arşivi

ki Merkezi Umumisi'nde azalık yapmış bulunan Ardahan Mebusu Hilmi Bey'i bana haber vermeden Trabzon yoluyla Enver Paşa'ya göndermek istediği, Hilmi Bey'in de Trabzon'daki münasebetsizliğini haber alınca bana itimatsızlığın doğuracağı vehameti belirten şifremi ve cevabını okudum. Ve o günkü mülâkatımda kendilerine hatırlattığımı da söyledim.

M. Suphi Olayı

Uyuşmazlık konusu Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'in Ankara'ya çektiği telgraftır. Hilmi Bey, bu telgrafında Karabekir'den yakınır.

Karabekir, M. Kemal Paşa'ya 23 Aralık 1921 günü Kars'tan çektiği telgrafta **«İstanbul hükümeti eliyle yapılmayan fenalıkların ve anarşinin»** birtakım kimselerce sahnelenmek istendiğinden yakınarak **«Kuvvetli bir hükümetle iş görülecek bir zamanda Envercilik devrine âlet olmak isteyenlerin nazarımda irfan ve ehliyetleri ile tutamadıkları mevkileri çetecilikle iktisaba çalıştıklarını»** söyler ve M. Kemal Paşa'dan **«itimadını tekrar rica»** eder.

M. Kemal Paşa, aralarındaki sevgi ve saygıdan söz eden ve Karabekir'e istediği önlemi almakta serbest olduğunu bildiren bir telgraf çeker.

Güven yeniden tazelenmiştir.

Karabekir, Erzurum'da yakın çevresine bu gelişmeleri anlatır.

Karabekir anılarının bu bölümünde M. Suphi olayını da şöyle anlatır yorumlar:

«..Elâzığ Valisi Ali Galip'in[16] vurdurulması teşebbüsü, M. Suphi heyetinin Trabzon'da uğradığı feci âkıbet, sonra onun mürettibi olan Kâhya'nın 8 Temmuz 1922'de öldürülmesi, arkasından da (Herif Sivas mahkemesinde beraat kazanmıştır, bunu askerler öldürdü) diye orduya leke sürülmesi ve 20 Temmuz'da Başkomutanlık müzakeresinde iş Büyük Millet Meclisi'nin el koyarak üç mebus göndermeleri ve işi bu kanaldan orduya dolayısıyla da

Levent Şahverdi Arşivi

bana tevcih etmek istemeleri, fakat sonra bu işi Ankara'dan gönderilen Osman Ağa'nın adamları tarafından yapıldığı ortaya çıkışı, bunu çıkaran Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in boğuluşu, Osman Ağa ve bazı adamlarının öldürülüşü hep bir sinema şeridi gibi gözümün önünden geçti.

Sıra bugünkü mütalâalara geldi.

Bana ne söylediler, ben ne cevaplar verdim, aynen söyledim.»

Paşa, kuşkulanmaya başlamıştır.

Karabekir, çevresindekilere şu soruları açıkça sorar:

«— Kimlerdir benim M. Kemal ile aramızı açacaklar?

— Ve kimdir beni Erzurum'da vuracak?»

Kâzım Karabekir, kararını vermiştir: artık Erzurum'da kalmayacaktır.

Neydi Karabekir'e böyle bir karar aldıran nedenler?

«1 — Mecliste bir düziye bilhassa Şark Mebusları aleyhime tahrik olunmuştur.

2 — Orduda bazı madunlarım (aslarım) ve bu arada bilhassa fırka komutanı Halit Paşa[37] aleyhime tevdii olunmuştur.

3 — Meclis vasıtasıyla Trabzon'daki Kâhya'nın katli hadisesi bana istinada çalışılmıştır.

4 — Son seferde Trabzon'da bulunuşumdan endişe edilerek Erzurum mebusu Asım Bey Erzurum'a gönderilmiş ve benim vaziyet alarak memlekette ikilik yapacağımdan korkularak Kolordu komutan vekili Rüştü Paşa[38] ve Erzurumlular aleyhime teşvik edilmek istenmiştir.

5 — Ben, şarktan Ankara'ya gelirken Kastamonu'da beni öldürmek üzere bir fedai gönderilmiş - bu adam Ankara'dan gelen bir Türktür. Kendisinin bir Ermeni olduğu ve bir Amerikan torpidosu ile İnebolu civarına çıkarıldığı öğrenilmiştir -, misafir kaldığım konakta abdesthanede yakalanınca rezalet ortaya çıkmış ve örtbas edilmiş.

6 — (Karabekir'e itimadımız yok) diyerek bine yakın muhitiyle bir düzüye takip ettirilişim, bu işe memur edilenlerin başında mebus ve asker İhsan Bey (Bahriye vekilliği de yapan)[39] bulunuyormuş.

Levent Şahverdi Arşivi

7 — Otuz kişi Gazi'nin etrafında toplanmış imiş. Teşkilât-ı Esasiye ne demek? Gazi istediğini yapar diyorlarmış.

8 — Bugünkü vaziyette Gazi (Erzurum'da Karabekir'i istemeyiz) diye bir telgraf çektirmeye çalışıyormuş (...)

Bu konuşmalar, söylentiler kuşkularla sarmalanır. Erzurumlular Karabekir'e güvence verirler:

«Sanu uzanacak eli ona uzatacakları da 24 saat içinde Erzurumlular çıkarır ve yok eder.»

Karabekir, Erzurum ve Kars'da halka konuşur; onların dertlerini dinler. Halka İstiklâl Savaşı'nı anlatır. Halktan da büyük ilgi görür.

«Bana her yerde büyük sevgi ve saygı gösteriyorlardı. (..) Sahillerde apaçık Gazi'ye aleyhtarlık da görülüyordu. Erzurum'da ise kongre sıralarından başlayarak vaziyeti bilenler ve zaferden sonra kongre azasının bile meclise alınmadığını görenler (..) çok kötü surette aleyhtarlığını yapıyorlardı.

Ben, Gazi'nin hilâfet ve saltanatı almak meselesinin henüz Anadolu'ya yayıldığını sanıyor ve heyet-i ilmiye huzurundaki ağır tecavüzüne bakarak eski mefkûresine döneceğini hiç sanmıyordum. Bunun için de bu endişeyi gösterenleri teskin ve aleyhtarlığı gidermeye çalışıyordum.»

Tam bu sırada Selâhattin Adil Paşa'dan[10] Karabekir'e bir telgraf gelir. Selâhattin Adil Paşa, M. Kemal Paşa'nın **«Hilâfet ve saltanatı almak için»** girişimlerde bulunduğunu bildirmektedir. Karabekir, 16 Ekim 1923 günü Fevzi Paşa'ya bir telgraf çekerek hükümet karşıtı dedikodulardan söz eder.

Fevzi Paşa, bu dedikoduların kimler tarafından çıkarıldığını sorar.

Karabekir, 21 Ekim 1923 günü Fevzi Paşa'ya şu yanıtı gönderir:

«Seyahat ettiğim Orta Anadolu ve bilhassa sahillerde yapılmakta olan propagandalar doğrudan doğruya Gazi Hazretlerinin şahıslarına müteveccihtir. Dedikodunun esasını Gazi Paşa'nın Mecliste her emrine amade mu-

Levent Şahverdi Arşivi

ayyen bir zümreye istinaden millî iradeyi bazice ederek mütehakimane idaresi (millî iradeye karşı baskıcı yönetim kurarak) rivayetleri teşkil ediyor. Trabzon'a geldiğim vakit Cumhuriyet şeklinin kabul edilmek üzere olduğunu gazeteler yazdı. Bu havadis dedikoduların artmasına mucip oldu.

Büyük Millet Meclisi şekli hükümetinin Türklüğün ibda ettiği (yarattığı) en güzel tarzı idare olduğu müşarünaleyh (anılan) tarafından beyan edilirken... idare şeklimiz gitgide Avrupa cumhuriyetlerinden farksız bir şekil alacağını söylemeleri garip bir tezat teşkil ettiği söylenmeye başlandı. Ve bir hükümdar lâzımsa bunun hanedan-ı saltanat olması gibi münakaşalar oluyor. Bu kabil dedikodular Kars'da dahi şayidir. Trabzon'da çıkan mizahî Kahkaha Gazetesi'nin 4 Ekim 1923 tarihli nüshası bu noktadan pek manidar görülmeye lâyıktır. Gazetelerin son günlerdeki tenkidadı bu bütün dedikoduları artırmaktadır, arz ederim.

Kahkaha Gazetesi'ndeki[11] resim, millet de, Millet Meclisi de, hükümet de hep Gazi şeklinde gösterilerek artık o ne isterse yapacak, üst tarafı kukla gibi oynatılacak fikrini tasvir ediyordu.»

Kâzım Karabekir, Cumhuriyet'in ilân edildiği gün Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri ile konuşmaktadır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri, M. Kemal Paşa'yı eleştirip, Kâzım Paşa'dan bu gidişe «dur» demesini isterler.

Fethi Okyar kabinesi çekilmiş, Karabekir de Birinci Ordu müfettişliğine atanmıştır. Karabekir, Trabzonluları yatıştırmaya çalışır. Trabzonlulara, İsmet Paşa'nın başbakan olacağını sandığını, İsmet Paşa ile olan «çok eski ve samimi hukuku dolayısıyla hürriyet ve hâkimiye-i milliyemizin masun kalacağı» umudunda olduğunu anlatır.

Cumhuriyet'in İlânı

30 Ekim sabahı, Bahriye müfrezesi komutanı Kâzım Karabekir'e Ankara'dan açık bir telgrafın geldiğini, bu

Levent Şahverdi Arşivi

telgrafta Cumhuriyet'in ilân olunduğunu, bu nedenle yüz pare top atılmasının istendiğini bildirir.

Karabekir **«Vali ile görüşüp size emir verir.»**

Vali Hazım Bey Tepeytran) haberi şaşkınlıkla karşılar. Valinin Cumhuriyet'in ilânından haberi yoktur.

Karabekir, hem şaşırmış hem kırılmıştır. Bu duygularını şöyle dile getirir :

«Ben hem mebus ve hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana da kimse birşey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarak halkı da orduyu da telâş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin mânâsını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in ilânını ertesi günü dahi kutlayamadık. Bugün Kars'ın zabt-ı yıldönümünü Sultanın Mektebi meydanında asker, halk ve mektep çocuklarıyla birlikte kutladık.

Karabekir, Fevzi Paşa'ya telgraf çekerek **«cihat-ı mülkiyeye ve askeriyeye»** Cumhuriyet'in ilân edildiğini bildiren bir buyruk gelmediğini yazıyor.

Ertesi gün buyruk geliyor.

«31 Ekim sabahı ajanslarla beraber Vilâyete de tebligat geldiğinden top atılmasına emir verdim. Hükümet avlusunda resmî bir surette kutladık. Belediye reisi vali beye, (aksi nutuk söyleyecekler de olabilir. Bunun için hiç nutuk söylenmemesi münasip olur) demiş. Hazım Bey de muvaffık bulmuş.

Yalnız bir dua okundu. Mülkî ve askerî heyetler, mektep çocukları, bir bölük asker, pek az da halkın ileri gelenleri bulundu.

Ajans şu malûmatı bildiriyordu :

M. Kemal Paşa reisicumhur olmuş; İsmet Paşa'yı başvekil tayin etmiş. Kabineyi- itimadda 160 mebus bulunmuş ve müttefikan itimat reyi vermişler.

İsmet Paşa'nın başvekilliğe getirileceğini biliyordum. Cumhuriyet'in ilânı ile artık hilâfet ve saltanat mefkûresine son verildiğini görerek her iki habere de sevindim. Çünkü artık hâkimiyet-i milliye devam edecek ve diktatörlüğe meydan verilmeyecğini umdum.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu duygularımı şu tebrik telgraflarına da yazdım :

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Trabzon, 31.10.1923

Hâkimiyet-i milliyenin mânâ-ı tammı telâkki edilebilecek Cumhuriyetimizin necip milletimiz hakkında saadetler getirmesini temenni eder; Cumhurriyasetinizi tebrik ve Cenâb-ı Hak'tan muvaffakiyetler dilerim efendim.

Kâzım Karabekir

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

Milletin bilâkayd-ı şart hâkimiyeti telâkki edilebilecek olan Cumhuriyetimizin ilk başvekilini tebrik ve muvaffakiyetlerini dilerim.

Kâzım Karabekir

İsmet Paşa'nın cevabı pek samimi olarak şöyle idi :

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Tebrikat-ı devletlerine ruhumun bütün samimiyeti ile arz-ı şükran eder ve muvaffakiyet-i celilelerinin temadi ve tevalisini dilerim.

İsmet

M. Kemal Paşa, Trabzon'a çekilmiş diğer tebriklere verdiği sathi cevabın bir suretini de bana yazmıştı.

ONÜÇ

«Karabekir, Cumhuriyet'in ilânını Trabzon'da «Bahriye müfreze kumandanlığından haber» almasından yakınır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve Başkomutan M. Kemal Paşa'yı şöyle eleştirir:

«İstiklâl Harbi'nin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragat, fedakâr arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren M. Kemal Paşa artık muzaffer bir başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyet'i dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesi ile sui şahsiyetler icadı da lâzım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötülemek lâzımdı. Bunu da hakkıyla yapmıştır.»

Atatürk, Söylev'de Cumhuriyet'in ilânına karar verilirken Ankara'da bulunan arkadaşları ile konuştuğunu şöyle anlatır:

«Gece olmuştu, Çankaya'ya gitmek üzere Meclis'ten ayrılırken koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan ayrılırken bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede (uğurlama ve karşılama) başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için o zamana değin orada beklediklerini anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa'ya söylettim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya varınca orada beni görmek için gelmiş bulunan Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref Bey'e rastladım[42]. Onları yemeğe alıkoydum.»

Kemalettin Sami[43] ve Halit Paşalar, Karabekir'in kolordusunda görevli komutanlardır.

Atatürk, Karabekir'e Söylev'de şu yanıtı verir:

«Baylar, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet'in ilânına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırmayı ve onlarla görüşüp tartışmayı hiç de gerekli görmedim. Çünkü, onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşkum yoktu. Oysa, o sırada Ankara'da bulunmayan kimi kişiler hiçbir yetkileri yokken, kendilerine bilgi verilmeden, düşünceleri ve uygun görüp görmedikleri sorulmadan Cumhuriyet'in ilân edilmiş olmasını gücenme ve ayrılma nedeni saydılar.»

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, Atatürk'ün bu sözlerini anılarında şöyle yanıtlar :

«Halbuki selâhiyetli olmadığını söyledikleri arasında hem mebus hem de kolordu komutanları vardır.»

Yol ayrımı Cumhuriyet'in ilânı ile artık iyice belli olmuştur.

Erzurum'dan Ayrılış

Karabekir, 4 Kasım 1923 günü Trabzon'dan ayrılırken yayınladığı bildiride kırgınlığın ve küskünlüğün ip uçları görünüyor :

«Muhterem halkımıza veda ederken geçmiş günlerde el ve kalp birliğiyle mazhar olduğumuz muvaffakiyetleri anmakla beraber Cenâb-ı Hak'tan yalvarıyorum ki, bu masum halk bir daha felâket görmesin. Çektikleri azap ve ızdırap bitmiş olsun. Kahraman orduma berri ve bahri (Kara ve Deniz) silâh arkadaşlarıma veda ederken herbirini bağrıma basıp yüksek alınlarından ruhumla öpüyorum. Ve onların şerefle dolu menkıbelerini yad ederek mazide olduğu gibi istikbal içinde bütün şark mıntıkasına yaslanmış olan pek heybetli bir arslan timsalinin dimağıma ebedî hatlarla nakş edildiğini görüyorum.»

Kâzım Karabekir, 5 Kasım günü vapurla Trabzon'dan ayrılır. Vapur 9 Kasım günü İstanbul'da olacaktır. Vapur kaptanı yolda emir almıştır. Vapur, bir gün sonra İstanbul'da demirleyecektir.

Karabekir, bu gecikmenin nedenini halkın kendisini karşılamasına engel olunması biçiminde yorumlar.

«10 Kasım sabahı vapurumuz Boğaz'a girdi. Kavak'ta ayrı ayrı istikametlerde Rauf Bey ve Refet Paşa'lı ve İstanbul gazete muhabirleri vapurumuza çıktılar. Her biri bir sual soruyor, beni arkadaşlarımla görüşmeye ve beş yıldan beri görmediğim şirin yerlerimizi seyr etmeye fırsat vermiyorlardı. Endişeleri Cumhuriyet'in ilân şeklinden doğuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

— Bir sabah top sesleriyle endişe ile uyandık. Meğer Cumhuriyet ilân oluyormuş. Ankara'dan gelen haberler M. Kemal Paşa'nın yeni toplandığı bir muhit ile tam bir diktatörlüğe gittiğidir. Millî hâkimiyet yerine şahsî hükümranlık kurulmuştur. İstiklâlimizi kurtaranlar hürriyetimizi boğacaklar mıydı?

Gazetecilere kısaca şu cevabı verdim:

— Ferdî veya zümrevî tahakkümler bir milleti mahv için kâfi sebeplerdir. Buna misal isterseniz biz ve bütün müslüman hükümetlerdir. Hepsi birer müstebit idarede uyuşmuş kalmışlardır. Milletin kuvveti, halkın kuvvetidir. Bunun da mânâsı Cumhuriyet'i ifade eder.

Rauf Bey ile Refet Paşa'dan öğrendiğimde Cumhuriyet adı altında şahsî saltanat kurulmuş olduğu ve halk ve matbuanın da kurtuldukları bir istibdattan diğer bir yenisine düştüklerinden feryat ettikleridir.

İstiklâl Harbi'nde Birinci derecede vazife görmüş bu arkadaşlar dahi sabahleyin top sesleriyle uyandıktan sonra Cumhuriyet'in ilân olduğunu öğrenmişlerdir. M. Kemal Paşa, mefkûresi olan hilâfet ve saltanat makamına geçmesini arkadaşlarının önlediğini görünce Cumhurreisliğine de mani olacakları endişesi ile işi sert bir kapatma suretiyle Millet Meclisi'nin daha vahim ciheti de kayd-ı hayat şartı ile mevkiinde kalabilmek için eski arkadaşlarını Cumhuriyet aleyhtarı ve padişah taraftarı göstermesidir.»

Öğle üzeri vapur Galata rıhtımına yanaşır. Rıhtımda kalabalık bir halk ve halkın önünde de resmî görevliler Karabekir'i karşılamaktadır. Halk, Karabekir'i coşkun gösterilerle kalacağı yer olan bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu Harbiye Nezareti'nin dış kapısındaki köşke kadar getirir.

Öğleden sonra gazeteciler Karabekir'i soru yağmuruna tutarlar.

Sorular genellikle Hilâfet sorunu ile ilgilidir.

Karabekir, Hilâfet ile ilgili soruları **«malûmatım yoktur»** diye yanıtlamak istemez ve **«Cumhuriyet'in feyzinden»** söz eder, kendisinin de **«Cumhuriyetçi»** olduğunu söyler.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Adnan Bey'in de[15] son gelişmeler konusunda kendisi ile aynı kaygıları taşıdıklarını öğrenir:

«Hepsi de M. Kemal Paşa'nın bu hareketinden teessür duymuşlardı. Ve istikbalde keyfî hareket edeceğinden endişeli idiler. Halka ve matbuata karşı zor durumda bulunduklarını ve sevinçli günlerin herkese zehir edildiğini anlatıyorlardı. Ankara'dan esen havanın kanlı bir istibdat hakareti ile meşbu (dolu) olduğunu intihaba esas olan umdelerin 2. maddesine rağmen Osmanlı hanedanı aleyhine de atıp tutmalar başladığını ve ilk günden beri kendisini tutan bizler aleyhine M. Kemal Paşa'nın fikrî ve fiilî aleyhtarlık uyandırmaya başladığını öğrendim.

Koca İstiklâl Harbi, daha sevinçlerine doyamadık. Uğrunda fedakârlık edenleri ne çabuk elem ve ızdıraba düşürdün!

M. Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşaların bir arada üçlü resimleri bastırılmıştı. İstiklâl Harbi'ni bu üç başın idare ettiği propagandası yapılıyor ve Şark Cephesi adetâ küçültülüyor; adetâ İstiklâl Harbi kadrosundan benimle birlikte çıkartılıyordu!

Fedakâr ve vefakârlıklarıyla bu davaya hizmet edenler yerine yeni şahsiyetler beliriyordu. M. Kemal Paşa, Meclis Reisi olarak sağına Fethi Bey'i[16], başvekil olarak da soluna İsmet Paşa'yı almış, her üçünü de dillerine doladıkları tehlikeli bir yolculuğa çıkmışlardı.

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da ordu ile arkalarında sessiz sedasız yürüyecekti.

Uzun harp yıllarının elem ve ızdıraplarını ve acı ve tatlı binbir hatıralarıyla vücut bulan millî birliğimiz ve millî salâbetimiz (sağlamlığımız), millî seciyemiz (karakterimiz) ve millî hürriyetimiz, şimdi son muvaffakiyetlerin sarhoşluğu ve ihtirasıyle gevşeyecek, çözülecek ve bozulacak mı idi? Bu hal silâhla emellerine kavuşamayan düşmanlarımızı er geç emellerine kavuşturacak bir tefrikaya (bölmeye), bir yıpranmaya, bir çöküntüye sebep olmayacak mı idi?

Karabekir, bu kaygılarla kararını verir:

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya gidecek uzlaştırıcı ve birleştirici rol oynamak ve böylece düşünce birliği sağlamaya çalışmak.

Karabekir, kurulan yeni rejimin bir «başkomutanlık tahakkümü» yaratacağından kuşku duyuyor, İttihat ve Terakki günlerinde ettiği yeminleri anımsıyordu.

İki arkadaş, artık karşı karşıya geliyorlardı. Bir siyasal kavga başlamak üzereydi.

O günlerde neler düşünüyordu Karabekir?

Şunları :

«İstiklâl Harbi'nin birinci derece mesul bir şahsiyeti ve milletin hürriyeti ve çocukluğundan beri ant içmiş bir vekili sıfatıyla karşıma dikilenlerin suallerine ve endişelerine haklı cevaplar vermek kolay birşey değildi. Hilâfet ve saltanatı almak için koyu bir mutaassıp çehre ile minberlere kadar çıkıp hutbeler okumak, muvaffak olamayınca da bizzat medh ü senâ edilen mukaddesata dil uzatmak ve bunları altüst etmek üzere bir diktatörlüğe çıkmak gibi iki tehlikeli ifradın birinden diğerine atlamak herkesin yapabileceği bir iş değildi. Fakat bu felâha (kurtuluşa) doğru bir gidiş de değildi.

Geldiğim günkü şikâyetler arasında (hükümetin İstanbul matbuatına karşı şiddetle hareket edeceği) endişesi de vardı. Fakat kimsenin de bundan yıldığı yoktu.»

Gazeteler, o günlerde bir hükümet bildirisini yayımlar. Anadolu Ajansı'ndan gelen bildiri, hükümetin basın özgürlüğüne saygılı olduğu ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı hiçbir önlem düşünmediği yazılmaktadır.

Karabekir, bu bildiriden söz ettikten sonra şunları yazar :

«Bu vait ve ilâna rağmen iki hafta sonra İstanbul'da bir İstiklâl Mahkemesi gelmiş ve matbuata karşı şiddetini göstermiştir.»

Karabekir, Halife İle Görüşüyor

Kâzım Karabekir, İstanbul'da okulları ziyaret eder, gazete başyazarları ile görüşür. 12 Kasım günü de Halife Abdülmecit Efendi ile görüşmeye gider.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu görüşmede neler konuşulduğunu yine Karabekir'in anılarından öğrenelim:

«12 Kasım'da Halife Mecit Efendi'yi ziyaret ettim. Beni birbuçuk saat yanında alıkoydu. Gözlerini daima yere tesbit ediyor; ara sıra öte beriye bakıyor ve bir düziye babası Abdülaziz'in iyiliğinden ve Vahdettin'in kötülüğünden bahis ediyordu. Birkaç kere müsaade istediysem de salıvermedi. Ve sonunda korkak bir eda ile şunları söyledi:

— Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var. İstemezlerse bunları alır giderim.

Bu sözleriyle, hal ve tavırlarıyla tehdit edildiğini anlatmak istiyordu. Gerek arkadaşlarımdan gerekse gazetecilerimizden aldığım havadislerle de karşılaştırılınca M. Kemal Paşa'nın çıkamadığı bir makamı yıkmak kararını vermiş ve fiiliyatına da geçmiş olduğuna şüphe kalmadı.»

Evet, siyasal kavga başlamıştı. Bu kavga ne yolla ve nasıl yapılacaktı? Karabekir, Gazi'yi uyarmaya karar vermişti. Uyarıların yararı olmazsa ne yapacaktı?

Bütün sorun da buydu.

Karabekir günlerdir hep aynı konuyu düşünmektedir: «Millî hükümetin kuruluş günlerindeki dindarane sözleri ve hareketleri.. 2. TBMM Intihabındaki umdenin ikinci maddesindeki (hilâfetin âl-i Osman'da kalması değişmez düsturdur)..» kararını ve Mustafa Kemal'in Balıkesir'de verdiği hutbeyi..

Karabekir bu kaygılarla ve bu düşüncelerle Gazi'yi uyarmaya karar verdiğini yazıyor.

Tanin Gazetesi'nde 11 Kasım günü şu satırlar yayınlanır:

«Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız. Millet Meclisi'nin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçten verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elîm oluyor. Hilâfet bizden giderse, beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin, âlem-i islâm için hiç ehemmiyeti kalmayacağını, Avrupa siyaseti nazarında da en küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşebileceğimizi anlayabilmek için büyük dirayete lüzum yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Milliyetperverlik bu mudur?

Hakiki hilâfet hissini kalbinde duyan her Türk makam-ı hilâfete dört elle sarılmak mecburiyetindedir. Hanedan-ı Osmanî de kabul edilmese ve binaenaleyh ilelebet Türkiye'de kalması taht-ı temine girmiş hilâfeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile hissî milliyet ile zerre kadar kabili telif değildir.»

Karabekir, bu satırları **«bütün seyahat ettiğim yerlerdeki şikâyetlerin hülâsası»** diye tanımlar.

15 Kasım günü Halife, Rauf Bey ile Adnan Bey'i akşam yemeğine çağırır. Yemekte Romanya'dan gelen bir İslâm Cemaatı da bulunur.

24 Kasım günü İstanbul Fatih Belediyesi'nin verdiği yemekte TBMM Başkanı Fethi Bey ile karşılaşırlar.

Yolların ayrıldığı o yemekte bir kez daha anlaşılır.

Karabekir, Edirne'de Fethi Bey ile görüşmesini şöyle anlatır:

«O'ndan da Gazi Paşa nezdinde samimi birliğin hırpalanmamasına ifrat fikirlerin tepeden inme bir şeklin muclp olabileceği tehlikeleri önlemeye çalışmasını rica etmiştim. Fakat seyahatta gördüğüm hali ricalarımın aksi fikirde olduğunu bana anlattı. Gerçi kendileriyle Ankara'da fikir çarpışmamız olmuştu. Fakat kendi fikirlerinin yürümesi için İstiklâl Harbi'nde kendilerinden çok daha büyük fedakârlıklar yapan arkadaşların hakları olan mevkileri işgalden sonra onları küçük görmek ve göstermek ne arkadaşlığa ve ne de insanlığa yakışırdı!..»

Karabekir ve Fethi Bey[16], 24 Kasım günü aynı trenle Edirne'ye doğru yola koyulurlar. İstasyon'da halk toplanmıştır.

Karabekir, **«Fethi Bey heyeti 12 mebustu. Meclis reisi olduğundan daima lâzım gelen hürmeti gösteriyor ve ilk önce onun inip binmesine dikkat ediyordum. Ben hem mebustum, hem de üniformalı ordu müfettişi. Fethi Bey'i tanıyan yoktu.»** diye anlatır o günkü Edirne gezisini.

Yolda Muradlı'da Karabekir'i (Yaşasın Ermenistan fatihi) diye karşılarlar. Hadımköy'de Millî Eğitim müdürü, Fethi Bey'i, Karabekir sanarak Karabekir'i över.

Levent Şahverdi Arşivi

Fethi Bey, trende Karabekir'e sorar:

«Biz iki heyet halinde mi gidiyoruz? Edirne'ye böyle mi gireceğiz? Bu nasıl olur Paşam?»

Çatışma burada da başgöstermiştir.

Fethi Bey ve Karabekir, Edirne'nin kurtuluş gününde Sultan Selim Camii önünde birer konuşma yaparlar. Karabekir konuşmasında **«bizi kurtarmış olan yegâne kuvvet»** der **«Türkün birliğidir»**.

Devam eder.

«Bütün millet yürekten canciğer olup elele verirse herhalde memleketimiz bugünden daha mesut bir halde yaşar. Bundan sonra en büyük vazifemiz asrın icap ettirdiği terakkiyete (ilerlemeye) sarılmak ve cehaletten kurtulmak olmalıdır. Bütün millet birliği ile ve azimle koşmalıdır. Şunu da unutmamalı ki, Edirne'nin çok kuvvetli kaleleri sukut etti (düştü). Fakat Sultan Selim Camii bu muazzam âbide sukut etmedi. Türkün en büyük kalesi bu mübarek mabet ve onun şerefelerinden fışkıran ilâhî seslerdir. Bizler bu ilâhî gayeye bütün ruhumuzla sığınmalıyız.

Efendiler, Türkün birliği ve dini, bu iki muazzam kuvvet bizi saadete erdirecek ve Allah'ın inayeti ile hüzünlü yaşlarımızı dindirecektir.»

ONDÖRT

Askerlik mi? Siyaset mi?

Karabekir, yeni bir yol ağzındadır.

O günlerde halktan gördüğü sıcak ilgiden M. Kemal'in çekindiği kanısındadır. M. Kemal Paşa'nın Cumhuriyet'i kendilerine sormadan ilân etmesini buna bağlar.

Ne yapmalıdır?

Ayrılıp köşesine çekilse, bu **«bir dargınlık gibi telâk-**

Levent Şahverdi Arşivi

ki olunarak» yeni ve içinden çıkılmaz olaylara yol açabilecektir. Böyle düşünür.

Geriye bir olasılık kalıyor: Askerliği yeğleyerek siyasetten çekilmek.

Bu düşüncesini Fethi Bey'e şöyle açar:

«— Meşrutiyet'in ilânından sonra Selânik'te toplanan 1. İttihat ve Terakki Kongresi'nde yaptığım ve sonra da ısrarla üzerinde durduğum askerin siyasetle uğraşmaması esasına tekrar dönmeliyiz. Zaruri olarak 1. TBMM zamanında fiilî hizmetteki askerler aynı zamanda mebus da olabildiler. Fakat sulhe kavuştuk. Cumhuriyet hükümetinin normal olarak yürüyebilmesi için asker arkadaşların ya mebusluğu, ya askerliği tercih etmeleri usulünü yeni Teşkilât-ı Esasiye'ye koymalıdır. Bu hususta İstanbul'a döner dönmez Büyük Millet Meclisi reisliğine ve askerî makamlara yazıyla da teklif etmek fikrindeyim. Bu suretle ben askerlikte kalmayı tercih ederim. Ortada endişe edecek bir şey de kalmaz.

Bu mütalâam, Fethi Bey'ce olduğu kadar diğer asker ve mebus arkadaşlarca da isabetli göründü.»

Karabekir, gezisine devam eder. Edirne'de okulları, askerî birlikleri, hastaneleri ziyaret eder. Kararını vermiştir.

Siyasetten ayrılacaktır.

7 Aralık 1923 günü TBMM Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı'na şu telgrafı çeker:

(Asker mebusların fırka siyasî mücadeleleri ile ülfet ettikten ve icabında ordunun en büyük makamları olan Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisini ve Millî Müdafaa Vekilini istihza ettikten sonra ikinci intihapta orduya avdetlerinin zabt-ı rapta vuracağı darbenin ne elîm olacağı teemmül buyurulmalıdır.

Binaenaleyh asker mebus arkadaşların ya mebusluğu veyahut askerliği tercih ederek diğerinden affedilmeleri selâmeti millet ve memleket namına elzem olduğunu arz ederim. Bu husus Teşkilât-ı Esasiye'nin bu babtaki noktasına da tevafuk etmiş olur.»

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir'in telgrafına yalnızca TBMM Başkanı Fethi Bey'den yanıt gelir. Fethi Bey, bu konudaki bir önergenin ilgili komisyonda görüşüldüğünü dolayısıyla Karabekir'in önerisinin işleme konmayacağını bildirir.

Bu yazışmalardan yaklaşık 11 ay sonra aynı öneri bu kez M. Kemal'den gelir.

Karabekir, bu gelişmeleri şöyle yorumlar:

«Bu tarihten on bir ay sonra hadiselerin tesiri altında şahsî emirle bu yola dönmek vakit ve zamanıyla işi kavramamak değil midir?»

İstanbul'a İstiklâl Mahkemesi Gönderiliyor:

8 Ocak günü Karabekir bir haber alır: Ankara'dan İstanbul'a Topçu İhsan Bey başkanlığında bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmiştir.

Karabekir'in bundan haberi yoktur!

Şükrü Naili Paşa, Mahkemeyi Haydarpaşa garında karşılamış, Mahkeme üyeleri de Şükrü Naili Paşa'ya **«iade-i ziyaret»**de bulunuyorlardı.

«Ne Ankara'daki üst makamlar ne de İstanbul'daki madun bir kumandanım olan Paşa bu heyetin geleceğini bana bildirmemişlerdi» diye yazar Karabekir.

İpler.. tam anlamıyla kopmuştur. Ankara Karabekir'i gözden çıkarmıştır.

«Ankara'daki şahsiyetler, Cumhuriyet'in ilânında olduğu gibi bu sefer de bulunduğum bir yere İstiklâl Mahkemesi gönderdikleri halde bana haber vermemeleri çok ağır bir hava yaratıyordu. Bunun reisine de bu yolda emir verilmiş olacaktı ki, çok eskiden tanışdığımıza ve ne de madun kumandanımı ziyarete giderken bir ordu müfettişi sıfatıma hürmeten beni ziyarete gelmediler.

Bu çirkin vaziyeti Ankara makamlarına protesto ettiğim gibi Şükrü Naili Paşa'yı da çağırarak neden dolayı bana haber vermediğini sordum. Bu zat cevabında (Ankara'nın size haber vermemiş olacağı aklıma gelmemiş-

Levent Şahverdi Arşivi

ti) diyerek işin içinden çıkmak istedi. Bunun askerce bir cevap olmadığını, Haydarpaşa'ya olsun giderken bana haber verebileceğini kendisine ihtar ettim. Benim kanaatım M. Kemal Paşa'nın Selânik'te çocukluğundan beri arkadaşı olduğundan hususi bir itimada mazhardı. Ondan, bu hususta diğer makamlar gibi bana haber vermemek suretiyle beni küçük düşürme emrini almıştı. Fakat benim, mevkiimin şeref ve selâhiyetimden en ufak birşeyi ihmal etmeyeceğimi arkadaşlarım şimdiye kadar çok görmüşlerdi. Şu halde maksadın beni tahrik ederek beraber çalışmaya imkân bırakmamaya çalışmak olduğu apaçık görünüyordu. Ben, tabii mümkün olduğu kadar sabır ederek ve samimi ve feragatlı çalışmaya devam edecektim. Fakat, İstiklâl Harbi'ni zaferle kapattıktan sonra ise İstiklâl Mahkemeleri ile başlamayı hele Başvekil İsmet Paşa'ya hiç yakıştıramıyordum. Sonra bu benim en eski ve en samimi arkadaşımdı. Beni, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğine getirmeyi, güya, düşünüyordu. Vaktiyle şark hareketini muvaffakiyetle bitirdiğimi tebrik ederken bana en yüksek mevkilerin mevut (söz verilmiş) olduğunu yazıyordu.

Şimdi ilki satır birşey yazmıyor; ağızdan birşey göndermiyordu. Hatta resmî sıfatım, resmî hakkıma riayetsizliği hoş görüyordu. Sulhten sonra onların uçarı fikirlerini ben tehlikeli bir dış entrikası görüyordum. Demek, onlar da bu yolu İstiklâl Mahkemelerine dayanarak, durdurmakta ısrar ediyorlar ve başta benim gibi vefakâr ve feragatlı bir arkadaşlarını açık ve mertçe olmayan sinsi bir usul ile ezmekten çekinmeyeceklerdi. Benim şimdilik yapacağım şey, Ankara'ya dönüşte bilhassa İsmet Paşa ile çok açık konuşmak olacaktı. Sonrasını da hadiseler tayin edecekti.»

O günlerde Fevzi Çakmak, İstanbul'dadır. Karabekir, Fevzi Paşa'ya Kurtuluş Savaşı ile kazanılan saygınlığın İstiklâl Mahkemeleriyle yitirileceğini anlatır.

Fevzi Çakmak, Karabekir'e hak verir.

16 Aralık 1923 günü Karabekir, Ankara'ya gitmek üzere trene biner. Bu arada Karabekir, Doğu Cephesi'n-

Levent Şahverdi Arşivi

den Batı Cephesi'ne gönderdiği fırka komutanlarından Osman Bey'in (Koptagel)[47] yeniden Doğu'ya gönderildiğini öğrenir.

Olayı şöyle yorumlar:

«Bana haber verilmemiş olmasına da diğer hadiselerdekinden ziyade şaştım. Şifaen de Fevzi Paşa birşey söylememişti.

Asıl tarihî rezaleti Kemalettin Sami Paşa ile yalnız kalınca öğrendim. Fevzi Paşa'nın imzasını taşıyan «zata mahsus» bir emirde; eğer İstanbul'da padişahlık lehine bir isyan çıkarsa kolordusu ile İstanbul üzerine harekete geçmesi emir olunuyordu!

Onbirinci fırkanın alelacele Şark'a sevki de bu fırkanın Şark seferlerinde emrimde bulunması dolayısıyla herhangi bir hareketle benim emrime geçeceği endişesi imiş!

Ankara'daki cumhurreisi, başvekil ve Erkân-ı Harbiye Reisi, yani M. Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar gibi her birine karşı ayrı hukukum, ayrı feragatım ve ayrı samimiyetim vardı... bir arada düşünüyorlar ve karar veriyorlar ki, İstanbul'da bir ihtilâl çıkacak ve bir padişah ordusu kurulacak ve ben bunu idare edeceğim!

Bu karara karşı şu tertibi kararlaştırıyorlar:

Maiyet komutanım olan merkezi Eskişehir'deki 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa, komutasındaki bir ordu ile İstanbul'a yürüyecek.. Bu kolorduya mensup olan fakat Şark'tan geldiğinden bana iltihak-ı tehlikesi bulunan Osman Paşa fırkası derhal vapurlarla Şark'a iade olunacak.. Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa da bizzat İstanbul'a gelerek ahvali gözleri ile görecek ve icabını yapacak.

Fevzi Paşa, gözleriyle görüp, kulaklarıyla ahvali anladıktan ve benim de orduyu siyasetten ayırmaya uğraştığıma da kani olduktan sonra atılan bu adımı haber alacağımı tahmin ederek hiç değilse Ankara'ya hareketim sırasında münasip bir şekilde bana haber vermemesi, çok defalarca gördüğüm askerî nüfuzumun derecesini ölçemeyecek kadar duymaz mı sandığı, yoksa M. Kemal ve

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşaların teveccühlerini kayıp mı edeceğine inandığını kestiremedim.

Her ne olursa olsun bu bir skandaldı.

Cumhuriyet idaremize ve bunu ellerine alanlara asla yakışmazdı.

Kemalettin Sami Paşa'nın aldığı emri, âmir olan, bana bildireceğini hesaba katmayanlar bu zatın, daha Harb-i Umumî'den önce maiyetimde istihbarat şubesinde çalıştığını ve benim pek eski bir arkadaşım olduğunu bilmeli idiler.

İsmet Paşa bunu bilirdi. Bunu yakînen bildiğine göre işi başka bakımdan düşünmek zaruretinde kaldım:

Beni ordudan istifaya mecbur etmek için sebepler hazırlamak.

Şimdiye kadar bu sebepler numara alacak kadar çoğalmıştı. Bunu ben apaçık birinci derecede İsmet Paşa'ya, ikinci derecede Fevzi Paşa'ya söylemeye karar verdim.»

Karabekir, bu kararla Ankara'ya gelir. Garda, İsmet Paşa, Rauf Bey, Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp ve bazı milletvekilleri ve paşalarca askerî törenle karşılanır.

17 Aralık akşamı Rauf Bey ile yemek yerler, konu siyasettir. Sofrada konuşulan konuları Karabekir, anılarında şöyle anlatır:

«Hasbihallerimizin esasını yeni üçlü manzumenin, yani M. Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaların bize karşı aldıkları tavır teşkil etti. Açık görülen manzara şu idi:

M. Kemal Paşa, ilk İstiklâl Harbi arkadaşlarından kaçıyor.. İsmet Paşa da O'nu kaçırıyor. Fevzi Paşa da bu uysal ruhu[18] ile bu yolculuğa katılıyor ve İstiklâl Harbi'nin üç banisi gibi görünmesi de ayrıca O'na haz verdiğinden o da bizim uzaklaştırılmamıza ve küçültülmemize yalnız seyirci değil bizzat amil de oluyordu. İstiklâl Harbi'nin ilk kurtuluş yılındaki menfî hareketler, bu surette yalnız saklanmıyor, bizim fedakârlıklarımız da onların hesabına geçirilmiş gibi oluyordu.

Bizim bu tahlilimize kuvvet veren çok deliller vardı. Hele M. Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya (Benden sonra se-

Levent Şahverdi Arşivi

nin gelmen için lâzımını yapmalıyız) dediğini arkadaşlar kulaklarıyla duymuşlardı.

Bu vaziyet karşısında ne yapsak boştu. Fakat sonuna kadar samimi bağları kırmamaya ve dost düşmana karşı millî birliği korumaya çalışmak da vazifemizdi. Hususiyle,

(Türkler, ancak başları sıkıya gelince birleşirler ve ancak askerî bir kudret teşkil edebilirler; medenî bir hükümet kuramazlar. Çünkü ruhlarında tahakküm ve istibdat kökleşmiştir. Başa gelen oğlunu, kardeşini bile zan ve vehim uğruna öldürmekten zevk alır...) gibi telâkkileri yeniden canlandırmamaya çalışmamız millî bir borçtu.

Bu düşünce ile Rauf Bey ile İsmet Paşa'yı barıştırmayı ve M. Kemal Paşa ile de samimi görüşmeyi birinci plana aldım. Rauf Bey de fikrimi kabul etti. Ve İsmet Paşa'ya karşı gayet samimi davranacağını ve kusuru varsa söylendiği anda tarziye vereceğini (özür dileyeceğini) söyledi.

18 Aralık'ta resmî ziyaretlerimi yaptım. İsmet Paşa yerinde yokmuş; kartımı bıraktım.

M. Kemal öğle yemeğine çağırdı. Hasbihalerimizde kendilerine samimi duygularımıza emniyet etmesini beyandan sonra iki ricada bulundum:

1 — Ordunun siyasetle uğraşmaması için kumandanların aynı zamanda mebus olmamaları hakkındaki teklifimin kabulü.

2 — İstanbul'a gönderilen İstiklâl Mahkemesi namı ve şahısları bakımından halka çok fena tesir ettiğini eğer bu şekil devam ederse eski halifelik devri aynen başlayacağından normal idare şeklinden ayrılınmaması ve adliyemize itimat olunması ve ona kudret verilmesi.

İstanbul'da korkulacak birşey olmadığını, gazetecilerin kendilerini göstermek ve satışlarını çoğaltmak gayretiyle açtıkları münakaşada Ankara'daki Yenigün Gazetesinin[19].. (..) atıp tutmalarını, herkes Cumhuriyet hükümetinin ve hususile sizin emrinizle yapılıyor telâkkisi halkı çok müteessir ettiğini, bunun için Ankara gazetelerinin çok ağırbaşlı hareket etmeleri lüzumunu belirttim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve bütün bunların üstünde bana olan itimadının kırılmamasını ve emirleri ne olursa apaçık tebliğ buyurmalarını hasseten rica ettim.»

Ertesi gün Karabekir, İsmet Paşa ile de görüşür. Karabekir, İsmet Paşa'ya Cumhuriyet'in ilânının kendisine daha önce haber verilmemesi ve İstanbul'a kendisinden habersiz İstiklâl Mahkemesi gönderilmesinin **«itimatsızlık eseri»** olduğunu söyler.

İsmet Paşa «Trabzon'a emin bir adam göndererek vaziyeti sana bildirmemekle hata ettiğimizi kabul ediyorum» der.

Karabekir, İsmet Paşa ile 21 Aralık 1923 günlü görüşmesini anılarında şöyle anlatır :

«İstiklâl Mahkemelerinin memleketin emniyet ve iktisadî hayatını hırpalayacağını ve harice karşı da Cumhuriyet idaresinin İstiklâl Mahkemeleriyle tutunabildiği zannını vereceğini, nitekim İstanbul iktisadiyatının sarsıldığını ve iş uzarsa bazı iflâsların da vukua geleceğini izah ettim. Ve öteden beri M. Kemal Paşa'ya yazdığım veya söylediğim şu düsturu İsmet Paşa'ya da tekrar ettim :

— Sevgi ve saygı ikna ile kazanılır. Korkutmaktan, sindirmekten doğacak olan ancak nefrettir..

Bu esasta uzun uzadıya görüştük.

İstiklâl Mahkemeleriyle işe başlamalarından M. Kemal Paşa'ya ve kendisine karşı kalplerdeki büyük sevginin sarsıldığını ve hele mahkemeler keyfî kararlar verirlerse değil İstanbul'un, bütün vatandaşların endişeye düşerek aynı duygulara kapılacaklarını, bunun için bu mahkemenin hiçbir tesire kapılmadan asilâne iş görmesini ve işi çabuk bitirip geri gelmesini ve artık şu veya bu sebeplerle bu mahkemeleri bir vasıta olarak kullanmamalarını ve meselenin Türk milletinin ve Türk vatanının şerefi olduğunu ve Cumhuriyet idaremizi zayıf gösterecek olan bu cebir ve şiddet vasıtası yerine halka Cumhuriyet'in feyz ve hürriyet getirdiğini fiilen göstermekliğimiz lüzumunu izah ettim»[7]

Levent Şahverdi Arşivi

ONBEŞ

Karabekir, eski ve yakın arkadaşı İsmet Paşa'ya bütün kaygularını, düşüncelerini tek tek anlatır. Rauf Bey ile aralarını da düzeltmek ister. İster ama İsmet Paşa kararlıdır.

— **Rauf Bey ile görüşmem ve anlaşmam..** der[51].

Kendisine niçin güvenilmediğini sorar. İsmet Paşa **«sana zamanında haber verilmemiş olması itimatsızlıktan ziyade ait olduğu makamların hatasıdır»** yanıtını verir. Ve kendisinin bu işe karıştırılmasının haksızlık olduğunu söyler.

Söz, Kemalettin Sami Paşa komutasındaki kolordunun Padişah yanlısı olması bir ihtilâle karşı İstanbul'a gönderilme hazırlıklarına gelir.

Karabekir, kendisinin Padişah yanlısı gibi görülmesinden duyduğu acıyı anlatır. Durumdan uzun uzun yakınır. Olayı kendisine karşı bir **«komplo»** olarak yorumlar. Milletvekilliğinden ayrılarak askerliğe dönme kararından bu yolda yaptığı öneriden söz eder. Karabekir'in anlatımlarına göre renkten renge giren İsmet Paşa **«ne söylersen haklısın»** der. Ve Karabekir'in **«mebusların aynı zamanda komutan olmamaları»** önerisini de destekleyeceğine söz verir.

Kâzım Paşa, İstanbul'a döner, İstanbul'da Rauf Bey, Paşa'ya İçişleri Bakanı Fethi Bey'in **«bazı mebusların mektuplarını çalmak için verdiği mahrem emri»** gösterir.

Karabekir, bu olayı şöyle yorumlar:

«..Mütarekenin ilk zamanlarında İsmet Paşa bana Erzurum'a yazdığı mektubunda Ferit Paşa hükümetinin mektuplarımızı açtırdığı şüphesini yazıyor ve mundar idare diye bu işi nefretle yad ediyordu. Şimdi bu işi daha geniş mikyasta ve millet mebuslarına kendi başvekilliği zamanında kendisi yaptırıyordu. Damat Ferit, müstebit bir hükümdar sadrazamı idi; fakat kendisi Cumhuriyet'in birinci başvekili!»

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir Paşa, bu kaygılarını İsmet Paşa ile de görüştüğünü yazıyor.

İsmet Paşa, bu emirden haberi olmadığını söyler, ama daha çok bu gizli yazının Rauf Bey'in eline geçmesi üzerinde durur. Karabekir, İsmet Paşa'ya M. Kemal'in çevresini saranlardan yakınır.

Eski arkadaşlarıyla Karabekir arasındaki bir tartışma da, orduya alınacak araç ve gereçler konusundadır. Karabekir, İsmet Paşa'ya bir mektup göndererek şunları yazar:

(Orduya ait işlerden ve hele tayyare, mühimmat fabrikalarında hakkında gazetelerde gördüğüm birtakım şirketlerin talip oluşundan resmen bizlere haber verilmemesinin mahzurlu olduğunu ve işlerin Enver Paşa'nın zamanındaki gibi dar bir çerçeve içinde yapılmasının önüne geçilmesi.)

İsmet Paşa, Karabekir'in evine gelir. Karabekir, yine uzun uzadıya konuşur. Şu kaygısını da dile getirir:

«Siz açık söylemiyorsunuz. Fakat herkesin kanaati şudur: M. Kemal Paşa'yı siz Lozan'dan aldığınız ilhamlarla bir inkılâba teşvik ediyorsunuz. Ve bunda İstiklâl Harbi'nde ilk M. Kemal Paşa'yı tutan arkadaşlarının uzakta kalmalarını ve hatta ezilmelerini istiyorsunuz. Bu arada ben de dahil olduğum halde mahvımıza kadar yürümek isteyenler görülmektedir, dikkat edin. Bu milletin istikbali çok zararlı olacak.»

Konuşma daha da uzar. İsmet Paşa'ya Karabekir «emeksiz külâh kapan sekiz on kalem sahibi» ile **«yirmi otuz silâhşöre dayanıyorsunuz»** der. Ve bu uyarıları, bu eleştirileri «kardeşlik vazifesi» gereği yaptığını da söyler.

İsmet Paşa:

— Seni kuşkulandıracak yeni bir delil mi var? Mektubunda Enver Paşa'nın zamanı gibi oluyor, diyorsun, bundan birşey anlamadım» diye soror.

Karabekir, şöyle devam eder:

«İsmet Paşa'ya dünkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki (İnönü Muzafferiyeti'nin yıldönümü münasebetiyle M.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal, Fevzi ve İsmet Paşa'ların beyanatı) başlıklı yazıları ve buna karşı gazetenin de mütalâasını gösterdim.. Şark zaferi sıfıra indirilmiş, adetâ İstiklâl Harbi'nden çıkarılmış, hele İsmet Paşa'nın beyanatı, sanki Kars'ın zabtı Ermeni ordusuna da önönü önüne getirtmiş gibi bir suçlu hareket derecesine indirilmiş.

— İstiklâl Harbi böyle mi oldu Paşam?.. dedim.

Beni küçültmek için Türk milletinin tarihini yalanlıyor. Sizlerin gördüğü büyük işlerin daha parlak görünmesi için bu günahı işlemeye ne lüzum var? Benim en gücüme giden canım kadar sevdiğim senin de hakikata ve bu arada bana varıncaya kadar bu millete en tehlikeli günlerde canla başla hizmet edenlerin şeref ve canlarına karşı vaziyet almandır. Bunun gideceği yer, Fransa Büyük İnkılâbı'nın kin ve iftiralarla dolu kanlı tarihidir. Hiçbirimizin hayatı uzun yıllar sürecek değildir. Kuvvetli bir parti, kuvvetli bir millet meclisi yerine bir askerî karargâh kurulması çok tehlikeli neticeler verebilir. Birçok kıymetli başları boğarak yapabileceğiniz işler yine birçok başların boğulması ile altüst olabilir. Bunun için dayanılacak kuvvet sözde olduğu kadar iş sahasında da olmalıdır. Bugün mecliste büyük mütehassıslar yok gibidir. Buna karşı çok zabit vardır. Bunların orduya çıkarılması hem meclisi bunlardan kurtarmak hem ordu saflarındaki boşlukları doldurmak bakımından faydalıdır. Bu surette şahsi arzular yerine ilmi programlar tanzim edilebilir ve milli bir cephe ile yeniliğe bürünebilir.

Bu sözlerden sonra Fransa Büyük İnkılâbı'na ait eserlerden çıkardığım iki makaleyi okudum. Kanlı bir yoldan yürüyenlerden ibret alalım, dedim.

İsmet Paşa, sabit bir fikrin esiri idi. Uzun muhasebelerimizden sonra sonucu yine şöyle bağladı:

— Kâzım, eğer hükümetten çekilirsem muhalif bir parti yaparım.

O'nun bir endişesini seziyorum:

Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden başkasını başvekil yapması ihtimali O'nu düşündürüyordu. Kabinesindeki

Levent Şahverdi Arşivi

bazı tadilâta razı oluyordu. Fakat, başvekillikten çekilmeye tahammüllü görünmüyordu. Derhal muhalif bir parti yapacaktı. Ben işi tatlıya bağlamak için :

— Ne yaparsan yap; yalnız her işinde samimiyeti siyasete hâkim kıl.. bir de benim askeri sahadaki mesaime yardım et. Bana bunlar yeter..

Harp Oyunu

Yıl 1924; günlerden 9 Şubat.

Kâzım Karabekir, anılarında **«beni hayrete düşürdü»** diye yazdığı bir haber alır :

İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, kendisine haber vermeden İzmir'e gitmişlerdir. İzmir'de harp oyunları yapılacaktır.

Karabekir ve Fevzi Paşalar da İzmir'e giderler. Harp oyunlarına M. Kemal de katılır.

«İki mühim nokta garibime gitmişti» diye yazar Karabekir.

«Biri madem ki mesele harita üzerinde hal olunacaktır. Ne diye bu kadar masraf ve rahatsızlık kabul olundu? Ankara'da daha rahat ve istifadeli olurdu. İkincisi de meselelerde, harp oyunlarında ve manevralarda daima kırmızı ve mavi taraf denir ve bu devlet, şu devlet diye isim bildirilmezdi. Çünkü bu şayi olacağından dış ve iç siyaset bakımından mahzurlu ve hatta tehlikeli sayılırdı. İzmir'de toplanmak ve İtalyanların Ege sahillerine çıkacağını apaçık ortaya koymanın herhalde bir sebebi olacaktı.

Bunu Fevzi Paşa'dan sordum. Ve harp oyunu bittikten sonra arazi seyahati yapılmasını teklif ettim.

Mesele Ankara'da teklif olunmuş; kendisi de yolda okumuş!.. Bunun için malûmatı yokmuş.. Ve hatta reyi bile alınmamış.. Seyahat hakkında da bir arzusu yokmuş.»

Bu konuda bir tartışma çıkar.

Karabekir, M. Kemal'e on yıl savaş tehlikesi görmediğini, Almanlarla, İtalyanların ilerde anlaşacaklarını ve

Levent Şahverdi Arşivi

Arnavutluğa saldıracaklarını, Türkiye'ye saldırmalarının İtalyanlar için felâket olacağını ileri sürer.

M. Kemal **«Arnavutluk İtalyanları tatmin eder mi?»** diye sorar.

İki komutan savaş taktikleri ve olası gelişmeler üzerinde konuşurlar. Harp oyunlarında başkomutanlık Karabekir'e verilir.

Karabekir, harp oyunlarının arazide yapılmasını önerir. Öneri kabul olmaz.

M. Kemal Paşa ve Millî Savunma Bakanı Özalp, trenle Ankara'ya dönerler.

29 Şubat günlü gazeteler, **«Osmanlı Hanedanının memleket hududu dışına çıkarılması ve hilâfetin Meclise intihabı cihetine gidileceği»** hakkında görüşmeler yapıldığını yazarlar[52].

Karabekir, o günkü duygularını şöyle anlatır:

«Tıpkı Cumhuriyet'in ilânında olduğu gibi hilâfetin lâğvı ve hanedanın yurt dışı edilmesi kararı da bir kaç kişi arasında kararlaştırılıyor ve Halife benim mıntıkamda olmasına rağmen bana bu hususta haber bile verilmiyordu. Biz bu mühim işi de madunlarımızdan (aslarımızdan) ve onlar da sivil makamlardan öğreniyorlardı. Bu hareket tarzından benim kadar diğer asker arkadaşlarım da teessür ve elem duyuyorlardı. Hususiyle daha neler yapılacağını kimse kestiremediğinden herkesin endişe ve hiddeti artıyordu. Meclisin verdiği karar, daha evvelinden valilere tamim olunuyordu. O Meclis ki, umdelerde bir madde olarak hilâfetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu değişmez bir karar olarak kabul ederek milletten rey almış bulunuyordu. (..) 6 Mart'ta aldığım tarihî haber şudur: 5/6 gece yarısından sonra Halife Çatalca'dan ekspresе bindirilmiş ve hudud dışına çıkarılmış. Hanedan da yüz kadar erkek ve kadın da çıkarılmaktadır.»

Bu arada Bakanlar Kurulunda da değişiklikler olmuştur.

Yine Karabekir'e haber verilmez. Paşa, öfkelenir. **«Emrivakilere boyun eğmeyeceğim»** diye yemin eder.

İstanbul'a gider ve Fevzi Paşa ile görüşür. Fevzi Pa-

Levent Şahverdi Arşivi

şa'yı eleştirir. Fevzi Paşa'ya **«Ordu komutanları arasına ikilik konmuştur. Aleyhimize padişahcı, halifeci diye dedikodular, ne yazık ki, en yüksek makamlardan çıkıyor»** diye çıkışır.

Fevzi Paşa :

— Hilâfetin lâğvı hakkındaki fikrini M. Kemal Paşa bana İzmir'de söyledi. Ben sizin de haberiniz var.. yanıtını verir.

Tartışma uzar. Karabekir, bir diktatörlük devrinin başladığından yakınır. **«Bu millet, ancak demokrasi esasları ile mesut yaşar»** der. Gençliklerinde verdikleri özgürlük savaşımından söz eder.

Konu kapanır.

Ertesi gün Erkân-ı Harp Mektebi (Harp Akademisi)'nde Karabekir'in konferansı vardır. Fevzi Paşa, konferanstan önce Karabekir'i uyarır :

— Paşam, Şark Harekâtının yalnız askeri kısımlarından bahs ederseniz, ileri geri uzun muhaberattan katiyyen bahs etmemenizi rica ederim..

Karabekir kırgın ve kızgındır.

Olayı şöyle anlatır :

«Hayretimden dona kaldım. Bu bir âmirin emri idi. İtaate mecburdum. Fakat konferansı vereceğim kimseler Türk Ordusunun mukadderatını ellerine alacak olan genç Erkân-ı Harp zabitleri idi. Bunlardan bu işleri saklamak büyük bir cinayetti. Bu hakikatı bunların öğrenmesi hakları idi. Bizim de bunları öğretmek vazifemizdi. (..) Genç Erkân-ı Harplilerin kapısı önünden dönemezdim. Onlara çirkin bir misal de göstermemek için Mareşal ile münakaşa da edemezdim. Şu halde içten gelen bir karehatın (istemeyerek) tabii bir inikası (yansıması) olan bakış ve tavrımla :

— Emriniz üzerine işi kısa keserim efendim... dedim.»

13 Nisan 1924 günü Karabekir, M. Kemal tarafından Çankaya Köşkü'ne çağrılır. Başyaver Salih Bozok, M. Kemal Paşa'nın odasında meşgul olduğunu bildirerek Paşa'dan beklemesini rica eder.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemal Paşa, odasında, Terzi Altın Makas'a Müşir üniformasını diktirmekte ve üniformanın provası yapılmaktadır.

Salih Bey, M. Kemal Paşa'nın çalışma masasında bulunan bir resimli albümü Karabekir'e uzatır. Karabekir, albümde kendisi ile ilgili övgülü sözleri okur. Albümde şunlar yazılıdır :

«Şark Cephesi'nin güzîde komutanı yalnız iyi bir asker, mümtaz bir kumandan değil aynı zamanda muktedir bir idare adamıdır da. Mütarekenin bidayetinden beri Erzurum ve havalisini fevkalâde hüsn-ü surette idare etmiş, hastaneler, mektepler açmış, Ermenilerin harap ettikleri bu güzel cüz'î vatanı imara çalışmıştır.

Türk milleti, Kâzım Karabekir Paşa gibi rical yetiştirmiş olmakla ne kadar iftihar etse sezadır.»

Karabekir, albümü okumaya dalar.

Sonrasını Kâzım Karabekir'den öğrenelim :

«Artık benim de sabrımın tükendiği bir sırada idi ki, Salih Bey tekrar gelerek :

— Gazi Paşa buyursunlar diyor... **dedi.**

Yanına girdiğim zaman elimi sıkarak mühim meşguliyetini söyledi :

— Sizi fazla beklettim, ama bizim terzi ile yeni yaptırmakta olduğum müşir elbisesi hakkında görüşüyorduk. Seni, sıkılırsın diye çağırmadım.

Ben :

— Eğer benimle bunun yarısı kadar zaman görüşmek lütfunda bulunursanız şu iki kâğıt üzerinde görüşme rica edecektim... diyerek bir (G.M. Kemal) imzasını ve 1923 tarihli mebusluğumu bildiren tezkerenin, diğeri de benim imzamı taşıyan 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne Şûra-yı Askeriye Teşkili hakkında yazdığım hususi tekliflerimin suretini Gazi'ye verdim.

Müstehsi bakışla sordu :

— Nedir bunlar? Müfettişlik umumî lâyihası ise o makam başkomutanlık demektir. Bu hazerde ve seferde benim makamımdır. Hazerde bana niyabeten Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi, yani Müşir Fevzi Paşa bu vazifeyi gö-

Levent Şahverdi Arşivi

recektir. Bunu Erkân-ı Harbiye riyaseti kanunuyla da tesbit ettik. Siz hâlâ o makamı ve rütbeyi mi kurcalıyorsunuz?

Ben :

— Hayır efendim. Ben bugünkü mevkiimde uhdeme düşen vazifelerden uzak bulundurulmakta olduğumdan şikâyet ediyorum. Takdim ettiğim vesikalardan biri benim Büyük Millet Meclisi azalığına seçilişimden dolayı kıymetli imzanızı taşıyan iltifatnamenizdir. Diğeri de Şûra-yı Askeriye Teşkili lüzumu hakkında öteden beri yazdığım ve söylediğim fikirlerimdir. Son günlerde ne siyasî ne de askeri teşebbüs ve kararlarınız hakkında fiiliyata çıkmadan önce bir haber dahi alamıyorum. Uhdemdeki mebusluk ve askerlik vasıflarından hangisi arz buyurulursa, orada mevkiimin hak ve mesuliyeti olan vazifeyi görmek istiyorum. İstiklâl Harbi'nde her iki selâhiyetimi hüsn-ü istimal ettiğimi ve her zaman takdirlerinize lâyık hizmetler gördüğümü her zaman büyük bir şevkle hatırlıyorum.

Başkomutanlık meselesine gelince :

Benim şahsım kaale alınmayarak şunu arz edeyim ki, istiklâl harplerinde reisicumhurumuzun aynı zamanda başkumandan olması çok mahzurlu olacaktır. Her tarafla siyasî münasebetlerimiz kesilmiş halde iken sırf dahilî işlerle uğraşmak yüzünden zat-ı samileri İstiklâl Harbi'nde askerî planlarımızın icabı vechile başkomutanlığı zamanında uhdenize almadınız. Ve bu yüzden Garp Cephesi ordusu cepheciliğe döküldü ve İstiklâl Harbi de beyhude bir yere en az bir yıl uzadı.

M. Kemal Paşa :

— Muntazam tuttuğunuzu işittiğim hatıratınızı vesaikleriyle birlikte getir de göreyim. Hiçbir tarafta herkes gibi benim İstiklâl Harbi'nin bânisi olduğumu ve Türk milletini ölümden kurtararak ona istiklâlini bahş ettiğimi söyleyeceğine kendini de benim payeme çıkartacak propagandalar yaptırıyorsun. Bir millete ancak bir Gazi olur. Bu yürüyüşe ayak uydurmaya çalış. İstiklâl Harbi'ni nasıl emirlerimle başardıysak bundan sonrası da bundan başka olamaz. Ben sana şerefli bir vazife düşünüyorum. İçerde Fethi Bey var, birlikte konuşalım.

Levent Şahverdi Arşivi

(...)

Terfi müddetim geldiği halde aldırış etmeyen, aleyhimde bir düziye «İstiklâl Harbi'nde nasılsa Şark'ta bulundu. Bana müşkilât göstermekten başka birşey yapmadı» propagandası yapan ve etrafımdan hafiyelerini eksik etmeyen M. Kemal Paşa, bugün benim hatıratıma da el atmak kararında idi. Buna muvaffakat edemezdim. (Hatıratımı elimden almak için üç kere evimi basıp arattı. 3 bin nüsha eserimi yaktırttı. Ve bir hayli evrakımı aldı. Fakat o ancak gölge yakalamıştı.)

* * *

Salonda Fethi Bey de eşiyle mevcuttu. Gazi:

— Haydi size yukarı kattaki kütüphanemi gezdireyim, **diyerek Fethi Bey'le beni beraberinde alarak yukarıya çıkardı.**

Lâtife Hanım'ın da birçok zarif ciltli kitaplarını taşıyan ve bütün duvarları kaplayan kitaplarını temaşa ederken Gazi dedi ki:

— Musul hakkında Haliç konferansında Fethi Bey siyaset yoluyla muvaffak olamadı. Sıra Karabekir'e geldi. O bu meseleyi asker kuvvetiyle başaracaktır.

Ben:

— İngilizlere harp açmak felâketli bir iş olur. Yunanistan'ın yapamadığını bu sefer İtalyanlara da teklif edebileceklerini hesaba katarak İzmir harp oyununda tehlikeyi belirttiğiniz halde şimdi böyle bir istilâya kendimizin sebebiyet vermesi doğru mudur? Lozan'da Musul meselesinin halli sonraya; siyasî bir yoldan halle bırakılmadı mı? Bu meselenin daha öne alınarak hilâfetin lâğvında acele buyurulmamalı idi. Eğer mütalâam sorulsaydı, belki bu teklifimi siz de kabul buyururdunuz. Bugün İstiklâl Harbi zamanından daha zayıf bir halde olduğumuzu iddia edebilirim. Herhangi bir muvaffakiyetsizliğin bilhassa kürtlük mıntıkasındaki akisleri pek zararlı olabilir. Şark'ın ıslâhına yazık ki, hiç ehemmiyet verilmiyor. İçtimaî düzenimiz ve dolayısıyla ahlâkî durumumuz günden güne her tarafta bozuluyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim Gazi ve müşirliğimden bahs eden albümü bana göstermekten maksadı da galiba beni Musul Harekâtı yapmaya iştahlandırmak olacaktı. Buna kıymet vermediğimi görünce işi kısa tutarak :

— Sen bu işleri İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşürsün, haydi artık salona inelim.. **dedi.**

ONALTI

Lozan Antlaşması'nda Musul sorunu çözüme bağlanmamıştı. Görüşmelerin uzaması üzerine İsmet Paşa, bir konunun Türkiye ile İngiltere arasında çözülmesini önermiş; bu önerisi de taraflarca benimsenmişti[53].

Musul konusundaki ilk görüşme 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da yapıldı.

«Haliç konferansı» diye bilinen bu konferanstan sonuç alınamadı. İngilizler Süleymaniye, Kerkük ve Musul kentlerini Türkiye'ye bırakmak istemiyorlar; Türk delegasyonu başkanı Fethi Bey de Musul İli nüfusunun Türk ve Kürtlerden oluştuğunu ileri sürerek Türk tezinde direniyordu.

İngilizler, Musul dışında ayrıca Nasturi[54] hristiyanları nedeniyle de Hakkari İlini de istemekteydiler.

Sorun, Haliç konferansında çözülemedi. Çözülemeyince konu İngilizler tarafından Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. Milletler Cemiyeti, 30 Eylül 1924 günü bir komisyon kurarak konunun bu komisyonca incelenmesi kararını verdi. Komisyon düzenlediği raporda Musul'un Irak'ta **«İngiliz manda yönetimini»** 25 yıl daha uzatılarak Kürtlere verilmesi koşulu ile Musul'un manda yönetimine bırakılması, bu olmazsa, Musul'un Irak'a devredilmesi görüşü benimsenmişti.

Türkiye bu raporu tanımayacağını ilân etti.

Milletler Cemiyeti'nde konuşan Dışişleri Bakanı Tev-

Levent Şahverdi Arşivi

fik Rüştü (Aras) İngilizlerin Musul'daki Kürtleri ilerde Türkiye aleyhine kullanacaklarını söyledi.

Tam bugünlerde Şeyh Sait İsyanı patlak verdi. 23 Temmuz 1924 günü İstanbul'dan Mr. Henderson'un İngiliz Başbakanı Mac Donald'a gönderdiği gizli yazıda Doğu'daki Kürtlerin yerel örgütler kurarak harekete geçmek üzere oldukları ve Kürtlerle temas için bir yetkilinin İstanbul'a gönderildiği bildiriliyordu.

Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza da İngilizlerin desteğini sağlamak üzere Tebriz'deki İngiliz konsolosluğuna başvurmuştur.

Şeyh Sait ayaklanması 1925 yılı ortalarında bastırılabildi[55].

Türkiye, 1925 yılı Eylül'ünde Milletlerarası Adalet Divanı'na başvurdu. Diplomatik görüşmelerden sonra gerek Divan ve gerekse Milletler Cemiyet Meclisi kararlarını vermişlerdi :

Musul Irak'a bağlanacaktı.

16 Aralık 1925 günü Milletler Cemiyeti Meclis kararı verilmiş; Musul Türkiye'nin elinden kaçmıştı. Türkiye, bu karara karşı tepki gösterdi. Ayrıca Sovyetler'le de 17 Aralık 1925 günü Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı.

5 Haziran 1926 günü, Türkiye, Irak ve İngiltere ile imzaladığı **«sınır ve iyi komşuluk antlaşması»** ile Musul'u terketmişti.

İşte M. Kemal ile Karabekir'in konuşmaları Musul sorununun tartışıldığı günlere rastlar.

Türkiye, Musul'u diplomatik yollarla alamazsa askerî yolla alacaktır. M. Kemal bu askeri sefer için de Karabekir'i görevlendirmeyi uygun görmektedir.

Yeniden Karabekir'in anılarına dönelim :

«Musul meselesinin siyasi yoldan hal olunamayacağı Fethi Bey'in tekrar tekrar beyan ettiği Haliç konferansında İngiliz delegelerinin sözlerinden anlaşılıyordu. Daha ilk sözde :

— Musul Kraliyet hükümeti için pek lâzımdır.. diye ilk ve son sözlerini söylemişlerdi.

Fethi Bey'in

Levent Şahverdi Arşivi

— Bizim Cumhuriyet hükümetimiz için de pek lâzımdır... tarzındaki cevabına yine aynı cevabı vermişler.

Gazi, Fethi Bey'i dinledikçe düşünceye dalıyordu. Bilmem hilâfeti lâğv etmekte acele ettiğini söyledikçe hak mı veriyordu? Yoksa, henüz kuvvetini muhafaza eden askeri mantıkla işi kuvvetle neticelendirmeyi mi düşünüyordu?»

Karabekir, yakın arkadaşı İsmet Paşa ile sık sık görüşür. Bir görüşmelerinde İsmet Paşa birdenbire:

«Kâzım, Musul boş.. şunu işgal ediversene...» der.

Karabekir, İsmet Paşa'ya şu yanıtı verir:

«Bu hareket İngilizlere karşı ilânsız bir harp demek olur. Oradaki kıtaları az da olsa tayyare kuvvetleri üstündür. Kısa bir zamanda takviye edebilirler. Sevk olunacak kuvvetlerimizin orada dahi muvaffakiyetlerini ümit etmem. Fakat, işin tehlikeli cihęti bu hareketin İngilizlerin bütün sahillerimizde faaliyete geçmelerine mucip olur. İşin daha felâketli ciheti de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını bu sefer Suriye'den Fransızlarla ve İzmir'den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır. İzmir harp oyununda İtalyanların böyle bir hareketi misal olarak yaptırıldığı halde şimdi onun fiilen tatbikini görmek istiyorsunuz. Yunanistan bile derhal Şarki Trakya'yı işgale can atacaktır. Bu suretle tarihi haceletten (utanmadan) kurtulmak isteyecektir. Nitekim İzmir harp oyununda bu hareket de hesaba katılmıştı. Bundan başka cihan efkâr-ı umumiyesinde Türklerin her fırsatta harbe atıldıkları şekli göstereceğinden siyasi ve askeri düzenimiz ve neticede Musul uğruna kazandığımız istiklâlimiz de tehlikeye düşer.

Lozan Muahedesi'ni siz yaptınız; (suret-i müslühanede) hal olunacağını, hal olunmazsa Cemiyet-i Akvam Meclisi'nce hal olunacağını ve askerî harekât yapılmayacağını siz imzanızla kabul ettiniz. Bu sulh muahedesini Büyük Millet Meclisi kabul etti. Reisicumhur M. Kemal Paşa da tasdik etti.

Bana geçen gün M. Kemal Paşa da böyle bir teklifte bulunduğu zaman O'na da uzun uzadıya bu mütalâalarımı arz etmiştim. Siz, hükümet reisi sıfatıyla, O'nun böyle bir arzusuna karşı sulh muahedesinin 3. maddesini

Levent Şahverdi Arşivi

okuyarak benim serdettiğim tarzda mütalâa beyan edeceğinize Musul'u işgal etmeye kalkıyorsunuz.»

Karabekir Görev Kabul Etmiyor:

Karabekir, savaştan yana değildir. Musul için yapılacak bir savaşın Türkiye'yi yıkıma sürükleyeceği kanısındadır.

Paşa, anılarına o gün Ismet Paşa'ya şu kaygularını da bildirdiğini yazar:

«Öteden beri İmadiye ve Çömelek civarındaki köylerde (Londra Başpiskoposu mürahhası) namıyla İngiliz misyonerleri Nasturileri aleyhimize yetiştirmişler ve teşkilâtlandırmışlardır. Bunlar daha bize çok zorluklar çıkarabilirler. Bundan başka Kürtlük ıslâhı için ilk tedbirler dahi alınmamıştır. Bu hususta benim muhtelif zamanlarda mühim tekliflerim vardır. Bu Kürtlerle de tehlikeli işler yapabilirler. Onların İstiklâl Harbi'mizde pek baş kaldırmamaları bizzat aldığım esaslı tedbirlerle beraber küçüklüğümden tanıdığım o muhit Cihan Harbi'nde de emrimde bulunduğundan beni yakından tanıdılar. Ve mütarekede de bana karşı mütavaatkâr kaldılar. Onlara karşı şahsi itimad da tedbirler kadar tesirli olur. Ne Dahiliye ve ne de Milli Müdafaa Vekâletleri onlarla bilerek meşgul değillerdir. Hülâsa askeri muvaffakiyet ümit etmiyorum. İç ve dış siyasi vaziyetlerin felâketli bir şekile sürükleneceğine ise hiç şüphe etmiyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya da söyledim:

— Siz Musul'u belki hilâfeti lâğvda acele etmeyerek herhangi bir şekilde almaya belki muvaffak olurdunuz. Fakat, Şark işlerini birinci derecede idare eden bir arkadaşımız sıfatıyla bana haber vermeden bir emrivaki yaptınız. Şimdi bu işi devlet adamlarına yakışmayacak tarzda ve hem de işi benim başıma dolayarak hal yoluna gidiyorsunuz. Ben, kati olarak vazife kabul etmem. Size de tavsiyem bu uçuruma milleti sürüklemeyin. İmzaladığınız Lozan Muahedesi'nin 3. maddesini tekrar tek-

Levent Şahverdi Arşivi

rar okuyun ve M. Kemal Paşa'ya da okutun. Bu işi benden ziyade sizin birinci derecede göreceğiniz bir iştir.»

Karabekir, anılarının bu bölümünde İsmet Paşa'nın kendisini her zaman cankulağı ile dinlediğini, ancak bu görüşlerini anlatırken tedirgin olduğunu anlatır.

Kâzım Paşa, en yakın dostu İsmet Paşa hakkındaki yargılarını şöyle anlatır:

«..İşte şimdi tam milletin rahat ederek medeniyet yolunda hız alacağı bir sırada, yeni hadiseleri kolay bulduğundan mı? Yoksa M. Kemal Paşa'nın kuvvetli iradesine, artık oturduğu makamın da nüfusu eklenerek yeniden daha kudretli bir cazibe yaptığından mı nedir, bana karşı mühim hadiselerde yan çizmeye başladığı gibi uzun süre çene çalarak söylediğim şu Musul hareketini önlemek hakkındaki mütalâalarım da pek hoşuna gitmedi. Gösterdiği tavırdan ve kelime ile mütalâalarıma cevap vermeyişinden bunu anladım.

İsmet Paşa, müteessir göründü ve uzun boylu sustu. Bu halde müsaadesini istiyerek ayrıldım.

4 Mayıs Ramazan Bayramının ilk günü idi. Reisicumhur Gazi Mustafa Paşa'yı herkes gibi ben de Çankaya Köşkü'nde tebrik ettim. Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili'ni de makamlarında tebrik ettim. Bugün Fevzi Paşa, beni Etlik'de Aşağı İncirlik mevkiindeki köşkümde iade-i ziyarete geldi.

Fevzi Paşa'ya İsmet Paşa'nın bana Musul'u almayı teklif ettiğini, bunun daha önce de Gazi tarafından yapıldığını anlattım. Hayret etti ve bana şu cevabı verdi:

— Tuhaf şey! Benim böyle birşeyden haberim yok. Bir harekât yapılacağı konusunda benimle birşey görüşmemişlerdi.

Bu cevaba benim hayretim daha büyük oldu.

Çünkü her askeri ve siyasi büyük mühim işler bu üçler arasında görüşüldüğü ve kararlaştırıldığına - geçen misallere bakarak - kanaatım vardı.»

Karabekir, kararını vermiştir:

Askerlikten ayrılmak!

Levent Şahverdi Arşivi

«Şu halde bizlere tutulacak biricik doğru yol Meclisteki milli vazifelerimizi ele almak ve bu surette gerek cihana ve gerekse kendi milletimize karşı Büyük Millet Meclisi'nin sesini duyurmak ve kudretini göstermek kalıyordu. Bu suretle Cumhuriyet'in sağlam surette kurulmuş olmasına ve laiklik esasından aykırı tasavvurların önlenmesini temin edebilirdik.

Orduda kalarak o kuvvetle bu işleri görmek, orduyu siyasetle uğraştırmak, onun birlik ruhunu bozmak gibi tehlikesine yakın tarihimizde kendimiz de şahit olduğumuz faciaları tekrar ettirmek olurdu.»

Karabekir, İstanbul'un kurtuluş gününde Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa (Özalp) ile Perapalas otelinde görüşür. Bakana, İngiliz uçaklarının sınırlarımızda askerî birliklerimize saldırdıklarını söyler.

Ve şu uyarıyı yaptığını yazar:

«Durup dururken bunun vaki olamayacağını, İngilizlerin herhalde birşeyden kuşkulanmış olabileceğini.. bir harbe sebebiyet vermenin felâket olacağını söyledim.

Kâzım Paşa fazla birşey bilmiyor göründü. Ve Fethi Bey'in Cemiyet-i Akvam nezdinde teşebbüste bulunduğunu söyledi.

8 Ekim'de Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan bir şifre aldım:

İngilizlerle bir harp ihtimali mevcut olduğundan hemen Ankara'ya hareketim emr olunuyordu.

9 Ekim'de öğle vakti trenle hareket ettim. 11'de Ankara'ya vardım. Fevzi Paşa'yı ziyaretimde vehameti öğrendim.

Şöyle ki:

Nasturi çeteleri asayişi bozuyormuş. Bunun için bir piyade ve suvari fırkasıyla tediplerine başlandığını, bir piyade fırkasının da ihtiyat olarak o mıntıkada hazırlandığını, İngilizlerin statü hattını geçerek tayyarelerle kıtalarımıza hücum ettiklerini, suvari fırkasından da bazı zayiatların olduğunu ve İngilizler, hareketi durdurmazsak ilân-ı harp edecekleri hakkında ültimatom verdiklerini, vaziyetin bir harbe gitmek ihtimalini Fevzi Paşa anlattı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendilerine şunu sordum :

— Ordulara hareketi daha önce neden bildirmediniz? İngilizler, ültimatom vermeden sahillerimize saldırıda bulunsalardı Ege sahillerini teftiş halindeyken çürük gambotlarla ben dahi feci vaziyete düşecekmişim.

Fevzi Paşa :

— Dahili bir meselemiz olduğu için daha önce haber vermeye lüzum görmedik.

Ben :

— Ne diyorsunuz Paşam? Meselenin bir Musul hareketi olduğunu hâlâ bir ordu müfettişinden gizlemek istiyorsunuz. Bu işe beni tayin etmek arzusuna karşı verdiğim mantıki cevapları da biliyorsunuz, demek. Ben, bu harekâtın aleyhindeyim diye bu işi benden sakladınız. Mesele dahili bir tedip harekâtı olsa bu kadar büyük bir kuvvete lüzum görülünce kumandanlarınıza işin başında haber vermek ve hatta onların mütalâalarını dahi sormak yerinde olurdu, fikrindeyim. İngilizlerin ültimatom verince telâşa düşerek acele çağırmanız daha hoş bir vaziyet doğurmuş değildir. Bana itimatsızlığın bu halde apaçık delilidir.

Fevzi Paşa, buna verecek cevap bulamadı. (İtimadımız olmasa sizi terfi ettirmezdik) gibi bir garibe savurdu.

Ben :

— Paşam, hangi terfiden bahsediyorsunuz!. İstiklâl Harbi içerisindeki Garp Cephesi'nde ikişer-üçer derece terfilerinize karşılık ben yalnız Kars'ın zabtı üzerine ferikliğe terfi olundum. Fakat ben, Cihan Harbi içinde livalığa harp meydanında terfi etmiştim. Ve bu müddeti de doldurduğum için yaptığınız terfii benim için mükâfat saymak haksızlıktır. Bugün asgari müddeti çoktan doldurduğum ve yıllardan beri ordu komutanı olduğum halde terfi ettirmemekliğiniz de bana karşı haksız olarak itimat göstermediğinize bir delildir. Bilmekte hakkım olan işler de tekerrür edip durmaktadır.

Fakat bugün için yapılacak şey İngilizlerle harbin önünü almaktadır. Her tarafta her yeri gezdim. Ve halkla her yerde temas da ettim. Halk bitkin haldedir. Elinde avu-

Levent Şahverdi Arşivi

cunda birşey kalmamıştır. Sekiz yıldır sürüp gitmekte olan harp milleti uzun bir sulh zamanına müştak kılmıştır. Musul'u yeniden harp ile almaya kalkmak yeniden vatanımızı ve milletimizi perişan edecek ve belki de felâket uçurumuna sürükleyecektir. İngilizler bu sefer, geçen yıl İzmir'de yaptırdığınız harp oyunundaki endişeleri tahakkuk ettirecek yani İtalyanları üzerimize saldırtacak ve kendisi de fiilen harbe girişecektir. Fransızlar da İstiklâl Harbi'mizde uğradıkları muvaffakiyetsizliğinin intikamını almak için o zaman elde edemedikleri hedeflere yürüyeceklerdir.

Fevzi Paşa :

— İcap ederse, yeni bir harbi de göze aldık. Musul bizimdir. Madem ki, sulhen vermiyorlar; harben almak için Gazi ısrar ediyor. Hükümet de bu fikirde. Bizde muvaffak olacağımıza şüphe yok. İcap ederse Musul değil daha uzaklara da gideriz.

Ben :

— Demek, İzmir harp oyununda İtalyanların Ege sahillerine çıkması esasında yani harp oyunları kaidelerine uygun olmayarak mavi-kırmızı yerine apaçık İtalyanları düşman göstermeniz, icabında bunu göze almış olduğunuzu ilân için bir gösteriş mi idi? Paşam, siyasi hatalar üst üste yapılmıştır :

Birincisi, Musul işi Lozan Konferansı'nda hal olunmayarak sonradan sulhen hal kabul edilmiş ve nihayet ise Cemiyet-i Akvam'ın hakemliği ile karar verileceği tesbit olunmuştur.

İkincisi, hilâfetin lâğvında acele edilerek bu müessese havadan gitmiştir.»

Karabekir, Musul'un işgali ve İngilizlerin yenilmesiyle M. Kemal'in imparatorluğunu ilân edeceği kanısındadır.

Bu kuşkusunu Fevzi Paşa'ya da anlatır.

Fevzi Paşa, «bizim vazifemiz hükümetin emrine itaattır» der.

Karabekir, Fevzi Paşa'nın Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya (Eğilmez) verdiği son emri de öğrenir. Bu son emir şöyledir[56] :

Levent Şahverdi Arşivi

(İcap ederse eşkiyayı Londra'ya kadar takip edeceğiz.)

Günlerden 18 Ekim'dir.

Mustafa Kemal, doğu gezisinden Ankara'ya dönmektedir. Karabekir, M. Kemal Paşa'yı Ayrancı sırtlarında karşılar.

M. Kemal, Karabekir'i görünce arabasını durdurur. Arabada İsmet Paşa da vardır.

Karabekir, M. Kemal Paşa'ya:

— Paşa Hazretleri; bir harp tehlikesi karşısında olduğumuzu ve zat-ı samilerine dahi arz ettiğim mütalâalarıma rağmen Musul Harekâtı'na başlamanın buna sebep olduğunu öğrendim. Paşam, netice felâket olur.

Mustafa Kemal, Karabekir'in sözünü keserek şunları söyler:

— Büyük Millet Meclisi'ni acele topladık. Söz milletindir!

Karabekir, bu konuşmadan sonra günlüğüne şu notları düşer:

«Artık kararımı vermiştim. Söz milletindir; söz milletin, kabul!»

Karabekir, dört gün önce de Millî Savunma Bakanlığı bütün kolordulara gizli bir emir yollamıştır:

1643 sayılı emirde, ordu müfettişlerinin Bakanlıktan izinsiz gezilere çıkmamaları gereği bildiriliyordu!

Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le de konuşmuş ve kararlarını vermişlerdi.

Parti kuracaklardı!

Şu satırlar Karabekir'indir:

«Harp felâketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisi'nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen Cumhuriyet'in kökleşmesi için icabında bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk.»

Levent Şahverdi Arşivi

ONYEDİ

«Ordu müfettişliğinden çekilmeden önce kimi komutanlarla kendileriyle birlik olmaya kandırmak için çalıştılar. Bu bir yıl içinde, Cumhuriyet'in ilânı, halifeliğin kaldırılması gibi işlerimiz, ortaklaşa düzen kuranları birbirlerine daha çok yaklaştırdı ve birlikte çalışmalara yol açtı. İşe, siyasadan başlayacaklardı. Bunun için uygun zaman ve fırsatı bekliyorlardı. Siyasa alanındaki ve ordudaki hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten Rauf Bey ve benzerleri parti içinde sürdürmeye başladıkları durumlarıyla, Meclisin dinlenme dönemine rastlayan zamanda milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup üyeleri aracılığı ile bütün yurtta, ulusu bize karşı kışkırtmak için çalışmak fırsatını elde ettiler. Yurt içinde birtakım gizli örgütler kurmaya ve girişimler yapmaya da başladılar»[57].

Kurtuluş Savaşı'na başlarken birbirlerine bu kadar güvenen, birbirlerine bu kadar inanan iki komutan arasında güven duygusu kalmamıştı.

Karabekir, kendisinin devre dışına çıkarıldığı ve kendisine hiç güvenilmediği kanısındadır. Bu kanılar kuşkulara dönüşür.

M. Kemal de Karabekir'in kendisine karşı komplo düzenlediğinden kuşkulanmaktadır.

Erzurum'da birleşen yollar Ankara'da ayrılmıştır.

Karabekir'in anlattığı olayları bir de Söylev'den izleyelim.

Atatürk diyor ki :

«Hakkari bölgesinde Nasturi ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada İngiltere hükümeti de hükümetimize kesin bir nota verdi.

İngiltere'nin kesin notasına bildiğiniz biçimde yanıt verdik, savaşı bile göze aldık. İşte söz konusu ettiğimiz kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği günlerde kendilerinin de bize saldırarak erek-

Levent Şahverdi Arşivi

lerine kolaylıkla ulaşabilecekleri kuruntusuna kapıldılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya zorunlu oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri siyasa alanına koştular.»

Atatürk, Söylev'de Karabekir'in ordudan ayrılmasını böyle anlatır.

Olay M. Kemal Paşa'nın Söylev'deki tanılarına göre bir **«komplo»** muydu? Yoksa Karabekir'in ileri sürdüğü gibi bir savaş tehlikesini önleyen hareket mi?

Bu soruya yanıt verebilmek güç; güç değil olanaksız.

Gelin o zaman olayların akışını hem Söylev'den hem Karabekir'in anılarından izleyelim :

Karabekir, Fevzi Paşa'ya giderek ordudan ayrıldığını bildirmiş; Fevzi Paşa, Karabekir'i kararından caydırmaya çalışmıştır..

Karabekir, anılarında Fevzi Paşa'ya M. Kemal ve çevresi ile ilgili eleştirilerini yinelediğini; Fevzi Paşa'nın da kendisine hak vererek **«ordudan ayrılma»** dediğini yazıyor.

Evet; köprüler atılmış; güven duyguları yok olmuştur.

Karabekir, Fevzi Paşa'dan bütün bu olaylara karşı tavır almasını ister. Olup bitenlerden acı acı yakınır. Sert eleştiriler yapar.

Fevzi Paşa'ya **«ordunun başı sıfatıyla susuyor ve daha fenası bizi hiçe sayıyorsunuz»** diye sitem eder.. Kendi durumundan yakınır; **«ordu müfettişliği emir zabitliği vaziyetinde..»** der.

Fevzi Paşa'yı da **«Milli Müdafaa Vekâleti de sizin kalem-i mahsusunuz halinde»** diye eleştirir.

Düşünce ayrılıkları güven bunalımına, güven bunalımları kuşkuya; kuşku da duygusal tepkilere dönüşmüştür.

Evet, savaş başlamıştır.

Bu savaşta Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı ile Doğu Cephesi komutanı artık iyice karşı karşıyadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Komplo

Atatürk, Söylev'de Karabekir, Ali Fuat Paşa ile Refet ve Cafer Tayyar Paşa'ların bir komplo düzenledikleri kanısındadır.

Bu olayları ve duyduğu kuşkuları şöyle anlatır:

Söylev'in bu bölümünü bugünkü Türkçeye yapılan çevirisinden okuyalım:

«Şimdi sayın baylar, isterseniz, size büyük bir **«komplo»** üzerine bilgi vereyim.

1924 yılı Ekim'inin 26. günü geç saatlerde birinci ordu müfettişinin görevinden çekildiğini bana bildiridler. Müfettiş Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına verdiği çekilme dilekçesi şudur:

Genelkurmay Başkanlığına

26.10.1924

Bir yıllık ordu müfettişliğim sırasında gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntüm ve kaygım çok büyüktür. Üzerime düşen görevi milletvekili olarak daha çok gönül rahatlığı ile yapacağıma inandığım için ordu müfettişliğinden çekildiğimi bilgilerinize sunarım efendim.

Milli Savunma Bakanlığına da yazılmıştır.

Kâzım Karabekir

Bu çekilme yazısının altında renkli kalemle şunlar yazılıdır:

«Çekilmesini uygun bulmadığımı bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın milletvekilliği görevine döneceğini bildirdi.»

Bu satırların altında imza yoktur; ama Genelkurmay Başkanının yazdığı anlaşılıyor. Daha aşağıda da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır:

(Gelen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeler üzerinde neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış; onları da dosyalattır da göreyim.)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu notların altındaki tarih 28 Ekim'dir.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Genelkurmay'da ilgili bölümlerde incelenmiş, bunlardan kabul edilip uygulanabilecek olanlar dikkate alınmış ve uygulanmış idi. Ancak uygulanması devletin gücü dışında bulunan ya da bilimsel değeri olmayıp kendi kişisel ve düş gücüne dayanan önerileri doğallıkla dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılarından dolayı bir beğence verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya çağırdım. Geç vakte kadar bekledimse de Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa'yı Ankara'ya gelişinde Rauf Bey karşılamış, Fuat Paşa Millî Savunma Bakanlığı'na uğradıktan ve kimi arkadaşlarla da kısa görüşmeler yaptıktan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiş, bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken de Fevzi Paşa'nın emir subayına şu kâğıdı bırakmış :

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına

30.10.1924

Milletvekili görevime başlayacağımdan 2. Ordu müfettişliği görevimden bağışlanmamı saygı ile dilerim efendim.

Ankara Milletvekili
Ali Fuat

Baylar, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın da çekilme yazısını Rauf Bey'in geri aldırdığını öğrenmiştim.

Atatürk, bu gelişimlerden kuşkulanmış ve olaylara şu tanıyı koymuştur :

Komplo!

Söylev'de **«komplo»** olarak nitelenen bu olaylara karşı şu önlemler alındığı anlatılır :

Levent Şahverdi Arşivi

İlk iş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın milletvekilliğinden ayrıldığını TBMM başkanlığına telefonla bildirmesidir. M. Kemal Paşa, bundan sonra ikinci adımını atar. İkinci adım, milletvekili de olan komutanlar Cevat Paşa, İzzettin Paşa, Ali Hikmet Paşa, Şükrü Naili Paşa, Fahrettin Paşa ve Cafer Tayyar Paşa'lara ivedi telgraflar çekerek, bu komutanlardan ya milletvekilliğini ya da komutanlığı seçmelerini istemek olur.

İzzettin Paşa, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin Paşa'lar, orduda kalmak istediklerini bildirirler.

Diyarbakır'da bulunan 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa'dan[58] gelen yanıt oldukça serttir:

— Yüksek kişiliğinize karşı olan güvenime ve sevgime inanmanızı saygı ile dilerim. Ancak, böyle bir yurt görevinden ivedilikle çekilerek ulusa ve seçim bölgem halkına karşı sorumlu ve suçlu duruma düşmemekliğim için çekilmemi gerektiren nedenlerin açıklanmasına yüksek buyruklarınızı saygıyla rica ederim..

Aynı içerikteki bir telgraf da yine Diyarbakır'daki Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'dan gelmiştir.

«1 — Siz yüce Cumhurbaşkanına karşı beslediğim saygı ve sevgiye güvenilmesini rica ederim.

2 — Bu dakikada seçim bölgem halkı ile görüşmeden yüksek önerinizi kabul etmekliğim beni ulus önünde sorumlu duruma düşürebilir.

3 — Yurdun ve ulusun çıkarları milletvekilliğinden hemen çekilmemesini gerektiriyorsa, kesin karar verebilmekliğim için durumun aydınlatılmasını saygı ile rica ederim.»

M. Kemal Paşa ertesi gün Cevat ve Cafer Tayyar Paşalara şu telgrafı gönderir:

«Komutanların miletvekili de olmalarının orduda ve komuta işlerinde beklenilen düzenbağı ile bağdaşmadığı kanısına varılmıştır. 1. ve 2. Ordu müfettişliklerinin görevlerinden çekilip Meclise dönerek orduları elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü pekiştirmiştir. Seçim bölgeniz halkı, ordu düzenbağının esenliği

Levent Şahverdi Arşivi

için vereceğiniz karardan kuşkusuz kıvanç duyar. Daha önce yazıldığı üzere kararınızı bildirmenizi rica ederim.»

Müfettiş Paşa

İkinci adım da başarıyla sonuçlanmış; sıra üçüncü adımı atmaya gelmişti.

Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar, görüşlerinde direnirler.

Üçüncü adım atılır.

Üçüncü adım, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların ordu ile ilişkilerinin kesilmeleriydi. Hemen bu işlemlere başvuruldu.

Karabekir, anılarında, ordudan çekilme kararını **«İngilizlere karşı Musul nedeniyle açılacak savaş»** nedenine bağlar. Ve komutanların ordudan çekilmesinin bu savaş tehlikesini önlediğini yazar.

M. Kemal Paşa da olayı iç siyasete dönük bir **«komplo»** olarak görür.

Siyaset bir satranç oyunudur. M. Kemal, bu satranç oyununda Karabekir'in **«komutanların siyasetten ayrılması»** taktiğini Karabekir ve arkadaşlarına karşı uygular!

M. Kemal, siyasal savaşı da kumanda eder.

Millî Savunma Bakanlığı, Karabekir ve Ali Fuat Paşa'dan görevlerini yeni komutanlara devir etmeleri buyruğunu verir.

Ordudan ayrılan Karabekir ve Ali Fuat Paşa hemen Meclise girerler. Mecliste o gün kendilerini bir sürpriz beklemektedir:

Meclis başkanlığınca TBMM salonundan çıkarılırlar!

Karabekir, durumdan yakınır. TBMM'deki görevini yeğlediğini, bu nedenle yerine atanan komutanı beklemenin **«uydurma bir neden»** olacağını söyler.

M. Kemal'in yanıtı acı ve serttir:

«Ordumuzun (yükselmesi ve güçlendirilmesi için) tasarılar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için (üzüntüm ve kaygım büyüktür) diyen eski Mü-

Levent Şahverdi Arşivi

fettiş Paşa, yurdun üçte birini kaplayan koskoca bir orduyu gönlünün istediği anda, beş satırlık bir yazı yazarak başsız bırakmanın ne denli yeğni ve ordunun yükseltilip güçlendirilmesi bakımından temel olan düzenbağını ne kertede bozucu bir davranış olduğunu kavramış görünmüyor. Dikkate alınmadığını savladığı rapor ve tasarılarıyla yapamadığı işi; devletin kesin süreli bir nota aldığı ve bundan dolayı olağanüstü toplantıya çağırdığı Mecliste yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi davranan arkadaşlarıyla birlikte, pek elverişsiz bir zamanda, orduya ne kötü kargaşa örneği gösterdiğini anlamak istemiyor.»

Karabekir, gereken devir-teslimden sonra TBMM'deki görevine başlar. Ve arkadaşlarıyla birlikte **«Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»** adıyla bir parti kurar.

Karabekir, anılarında bu oluşumu şöyle anlatır:

«Az sonra biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla Mecliste faaliyet için resmen Dahiliye Vekâletine müracaat edince M. Kemal Paşa da Halk Fırkası'nın başına Cumhuriyet kelimesini koydurarak Cumhuriyet Halk Fırkası adını verdi. 21 Kasım'da da İsmet Paşa başvekillikten, hastalığı bahanesiyle istifasını verdi. Yerine Fethi Bey başvekilliğe getirildi.

Ben, fırkanın liderliğine, Rauf ve Adnan Beyler ikinci liderliğe, Ali Fuat Paşa da Umumî Kâtipliğe intihap olunarak Meclis önünde hürmet edilmesi lâzım gelen bir fırka ile işe başladık»[59].

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nasıl bir partiydi? İdeolojisi neydi?

M. Kemal, o etkili ve hünerli konuşma biçimi (üslûbu) ile bu soruları şöyle yanıtlıyor:

«(Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır) sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, uzdilek (iyiniyet) beklenebilir mi idi? Bu bayrak yüzyıllardan beri, bilgisizleri, bağnazları ve boş inançlara saplanmış olanları aldatmaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen

Levent Şahverdi Arşivi

pis bataklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek istiyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı coşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında **(Biz halifeliğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize din yasaları yeterlidir. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü M. Kemal Paşa'nın partisi halifeliği kaldırdı, müslümanlığı zedeliyor, sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek)** diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği bu sözler, bir gerici haykırışlarla dolu değildir denebilir mi?

(Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır) ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi izlencesi en yaygın kafaların ürünüdür. Bu parti, yurtta can kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devleti'ni, körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı öngören planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş genel ve gerici doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğuya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.»

Karabekir, ordudan ayrılmalarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin bir savaşa girmesinin önlendiği kanısındadır.

Şöyle yazar:

«Çok çetin mücadelelere ve iftiralara uğradık[60]. Yarınımız mahv oldu. Fakat yılmadım. Hakikat ve hürriyet uğruna ölümü de hiçe sayarak sonuna kadar didiştim. Gerçi ben ve arkadaşlarım sağ kalanlar da çok çektik. 44 yaşımda genç bir kumandan ve bütün rütbelerini ateş altında ve millet için feda etmiş olan ben ve emsalim eski tekaüt kanunu mucibince tekaüde sevk olunduk. Tevkif olunarak İstiklâl Mahkemesine verildik. On beş yıl bir

Levent Şahverdi Arşivi

düziye takip ve taciz olduk. Bütün bunlar çok acıdır. (..). Sine-i millete biz girmekle (..) çok daha mesut ve bahtiyar olduk.

Karabekir, anılarını şöyle bitirir:

«Vatandaş,

Milletin hürriyetini tehlikede görürsen karşısındaki kim olursa olsun tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadelene devam etmek vazifendir. Çünkü insanlarda hayat denen şeyin kıymeti ancak hürriyet iledir.

Hür ol, esir yaşama!»

ONSEKİZ

«Çocuklarımın adını doğmalarından birkaç yıl evvel koydum. ..Şarkta yetiştirdiğim yetimler için yaptığım sanat oyununda (âlet ve sanat)'lı medeniyetin iki sembolü olarak (Hayat ve Emel) diye isimlendirmiştim. Bu oyunda sanatkârlar, kullandıkları âleti ve çıkardıkları işi seyircilere göstererek:

İşte hayat, işte emel
Vatan için sağlam temel

derler. Bunu yaptığım zaman içime bir his geldi: iki çocuğum olsa da birine (Hayat), birine (Emel) adı versem demiştim»[61].

Karabekir'in üç kızı var, Emel ve Hayat adlı ikizler ile Timsal Karabekir[62].

Emel Karabekir, ölmüş; Timsal Karabekir, babası öldüğünde yedi yaşındaymış.

Hayat Karabekir Feyzioğlu ile konuşuyorum.

Hayat Hanım, bugün 63 yaşında. Babasını, babasının arkadaşlarını, olayları, Erenköy'deki köşkteki yaşantılarını, 30'lu ve 40'lı yılları bugün gibi anımsıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

1933 yılında köşk nasıl aranmış; babasının belgeleri ve kitapları nasıl götürülmüştü?

«Sabahleyin çok erken, gürültülerle uyandık. İki kardeş bir odada yatardık. Odadan çıkıp, ne oluyor diye üç katlı evden aşağı inmeye çalıştık. Her katın merdiveni başında iki tane polis var. İnemezsiniz diyor. Peki, annem babam nerede, diye bir heyecanlandık. Sonra annem, gelin çocuklar, dedi. Gelin, biz buradayız. Bugün aşağı kata inemezsiniz. Babanın evrakını almaya gelmişler. Evin içi polisle dolu. Bir çuvala babamın kitaplarının konulduğunu gördük... Bir dolap vardı. Gelenler dolap olduğunu anlamazlardı. Babam en son bu dolabı açtı. (Bak evlâdım, burada kitaplar var. Hani bunu göremememişsen, onun içine de bak) dedi. (Madem ki her tarafa bakıyorsun, bunun içine de bak).

Galiba 40 çuval kadardı. 40 çuvalı gözümüzün önünde aldılar götürdüler. Annem, böbrek hastası. Yukarı katta. Aşağıda büfede ilâcı kalmış, kahvaltıdan sonra alacak. Hayır, aşağı kata inemezsiniz.. Peki neden korkuyorsunuz?. Bir kâğıt, bir kitap saklarsınız.. Belgeleri götürmüşler, 5 tane kitabı kalmış babamın. O kitapları ararlarmış. Kitabın kaç tane basıldığını matbaadan öğrenmişler. 5 tanesi muhakkak ki bir yerlerde. Onu arıyorlar. Polis müdür ısrarla anneme sormuş. Annem bu 5 kitabı kendisinin yaktığını söylemiş. Polis müdür (bu devirde kitap yakılır mı?) deyince annem (nasıl böyle konuşuyorsunuz. Siz hepsini yaktıktan sonra, ben de yaktım.). Hiçbir zaman bulamamışlar bu 5 kitabı.»

Karabekir, sürekli polisçe izlenirmiş. Her gün, nereye gitse, köşke kim gelse, bunlar tek tek rapor edilirmiş. Hayat Hanım'ın çocukluk anılarında babasını izleyen sivil polisler ile ilgili anıları, zaman zaman üzüntüyle, zaman zaman da gülerek anlıyor izleyen polisleri.

Karabekir, Erenköy'deki köşkünde günlerini nasıl geçirirdi?

Kızı Hayat Karabekir Feyzioğlu anlatıyor; öteki kızı Timsal Karabekir, Hayat Hanım'ın kızı İclâl Cankorel ve ben dinliyoruz:

Levent Şahverdi Arşivi

«Sabah kalkar, jimnastik yapar. Kahvaltıdan sonra (ben çalışma odama çekiliyorum) der. Muntazam odasında yazar. Hatta biz çocuk olarak çalışmasına engel olduğumuz zaman (benim çalışmama mani olmayın, şimdi anlayamazsınız, ama bunları yazıp sizlere bırakacağım. Bunlar, sizlerden sonrakilerin işlerine yarayacak dökümanlardır. Ben zamanında milletime asker olarak hizmet ettim; şimdi de tarihimizi yazarak bırakacağım) derdi.

Her gün mutlaka keman çalardı. Klasik müzik, alaturka parçalar da çalardı ama özellikle batı müziği parçalarını sever ve piyanoda bize eşlik ederdi. Annem de piyano çalardı. Birlikte batı müziğinden parçalar çalarlardı. Babam **(ben birçok sıkıntıya uğradım; benim en büyük şansım ve mutluluğum senin gibi birisiyle evlenmiş olmam. Biz kapımızı kapattığımız zaman dışarıdaki üzüntüler dışarıda kalır, hiçbir zaman dışarıdaki üzüntüleri içeriye sızdırmazdık)** derdi.

Biz, çok mutlu olarak ve - Allah'ın bir lütfu olaraktan - emekli olur olmaz biz doğmuşuz. İkiz çocuk, para yok! Sıkıntılar içinde bizi yetiştirmiştir. Annemin dedeniden kalan birkaç parçasını satıyorlar. Ve babam, bir annenin bakacağı kadar bizlere bakmış.»

Polis tarafından adım adım izlendiği günlerde kimler gelirmiş Karabekir'in köşküne :

«Cafer Tayyar Paşa.. Muayyen zamanlarda Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Rauf Orbay.. eski yaveri Rüştü Erkmen - korgeneraldi. Merkez komutanıydı, asker elbisesiyle çekinmeden gelirdi -, Nevzat Ayazbeyoğlu - felsefe öğretmeniydi - karşımızda otururdu.»

General Seyfi Düzgören de yakın arkadaşıymış.

İzmir Suikastı :

Karabekir Paşa'yı en çok üzen olay, Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikastı nedeniyle tutuklanmasıymış.

Kızı, o günleri şöyle anlatıyor :

Levent Şahverdi Arşivi

«İsmet Paşa'nın çayına çağırıyoruz diye Etlik'teki evinden almışlar İzmir'de Elhamra sinemasındaki mahkemeye çıkıncaya kadar tahtakuruları içinde Emniyet Müdürlüğünde yerde yatırmışlar. Yukarıda bir pencere varmış, o pencereyi de demirle kapatmışlar. Pencereyi de çivilemişler. Yer şiltesi vermişler. Mahkeme başlıyor, salon subayla dolu. Mahkeme başkanı Kel Ali subaylara oturun diyor, oturmuyorlar. Karabekir Paşa dönmüş, eliyle işaret etmiş, oturmuşlar. Mahkeme olurken de uçaklar uçabilecekleri en alçak seviyeden uçmuşlar. **(Karabekir suçsuz, Karabekir suçsuz)** diye kâğıtlar atmışlar.

Beraatından sonra çok tezahürat yapılmış. Beraat ettiği zaman halk galeyana gelmiş»[63].

İnönü Ağlıyor

Atatürk ölünce İsmet İnönü, bu yakın arkadaşına bir mektup yazıp, birlikte çalışmalarını önermişti; sonrasını biliyorsunuz. Karabekir, önce milletvekili, sonra da TBMM başkanı oldu.

Hayat Hanım'a Karabekir'in yaşamındaki bu devreyi soruyorum; anlatıyor:

«Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa da şimdiye kadar olan haksızlıklardan rahatsız olmuştu ki, telgraf çekti. (Karabekir geçmişi unutalım, bundan sonra eskiden olduğu gibi, iki kıymetli arkadaş olarak devam ettirelim) deyip babamı milletvekili olarak Ankara'ya çağırdı.. Babama İstanbul milletvekilliğini verdikten sonra beklediği çok yakın ilgiyi İsmet Paşa göstermedi. Meselâ, 2. Dünya Savaşı günlerinde babam ısrarla İsmet Paşa'dan randevu almak ister; İsmet Paşa randevu vermezdi. Yine bir gün Meclis'te mecbur oldu (Türkün Boğazı. Kars ve Ardahan belkemiğidir; Türklerin Ruslara vereceği hiçbir şey yoktur) dediği zaman da randevu istedi İsmet Paşa ile konuşmak için. 11 gün sonra - hiç unutmam - Amerikan gazetelerinde (Karabekir kılıcını tekrar kınında oynattı) diye yazı çıktıktan sonra İsmet Paşa, Karabekir'e (gel konuşalım) dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve böylece, çevresinden uzaklaştırma, izleme, sindirme değil de (sana bir milletvekilliği verdik orada otur) gibisinden birşey oldu İsmet Paşa'nınki de!

İsmet İnönü, cumhurbaşkanıyken Karabekir'in köşküne hiç gelmiş miydi?

Hayat Karabekir Feyzioğlu :

«İsmet Paşa bizim köşke geldi. İsmet Paşa, babamın ölümünden sonra da köşke geldi. Kardeşimin kızının düğününde İsmet Paşa'yı davet etmiştim. Geldi; fotoğraflar çekildi. Paşa «fotoğrafları getirin» dedi. Ve ben İsmet Paşa'ya fotoğrafları götürdüm. İçerde Şevket Süreyya Bey (Aydemir) var. Mevhibe Hanım haber yolladı. (Karabekir Paşa'nın kızı burada) dedi.

Odaya girdim, ikiz kardeşim Emel ile birbirimize çok benzerdik. (Sen bir kerre hangisisin, Hayat mısın, Emel misin?).. (Hayat'ım, Paşam) dedim. Fotoğrafları verdim; memnun oldu.

(Sana birşey söylemek istiyorum. Sizin bildiğiniz gibi bazı şeyleri söylemek istiyorum. Rahat edeceğim bunları söylersem) dedi. (Annen bana kızgın öldü) dedi.

Annemi genç yaşta, 54 yaşında kaybetmiştik.

(Bütün geçmişlerimize rağmen baban bana kırgın değildi. Belki siz Karabekir'in bana kırgın olduğunu zannedersiniz, ama Karabekir bana kırgın değildi. O anlamıştı herşeyi. İstiklâl Mahkemesinde İzmir'de suçsuz olduğunu, beraatı için ne kadar çok uğraştığımı Karabekir de bilirdi. Bazı hadiselerde O'nun tarafını tutmayışımın sebebini de kendisi bilirdi. Üzüldüğüm, annenin bana kırgın ölmesidir. Ben isterdim ki, bu hakikatları, annene de söyleyim ama annen zamansız ve olmadık yaşta öldü.)

İsmet Paşa ağlıyordu. Ben de duygulandım.

(Bunları annene anlatmak istiyordum. Olmadı. Annene anlatmadıklarımı sana, Karabekir'in kızına anlatayım da rahat edeyim.)

Levent Şahverdi Arşivi

O M. Kemal, Çağırılınca Gidilir!

Karabekir, evde, Atatürk'ten nasıl söz ederdi? Karabekir'in devrimlerine karşı mıydı?. Örneğin laiklik, örneğin giysi devrimi konusundaki tavrı neydi?

Bunları en iyi bilecek olan kızı Hayat Karabekir Feyzioğlu'ydu.

(Mustafa Kemal benim en iyi arkadaşım derdi). **Biz herşeyi O'nunla anlaşarak yapmaya çalıştık. Aramızda anlaşamadığımız noktalar olsa bile birbirimizi iknaya çalıştık.)**

Biz, çocuk olarak M. Kemal hakkında ileri-geri lâflar ederdik. Hoşlanmazdı. M. Kemal ile Atatürk'ü iki ayrı şahsiyet olarak görürdü. M. Kemal'i her zaman sevgi ve saygıyla anardı.

(Daha sonra tarih boyunca göreceksiniz, M. Kemal'i beğenmesek, sevmesek, biz O'nu kumandanımız yapar, başa getirir miydik?) derdi. (Saydığımız, sevdiğimiz bir kumandanımızdı.)

Babam, Atatürk'ün çevresinden şikâyetçiydi.

Size bir hadisesini anlatayım:

Atatürk'ün çok hasta olduğunu, Dolmabahçe Sarayı'nda çok ağır şekilde hasta yattığını biliyoruz. Rivayet olunur ki (Karabekir'i getirin, görüşüp helâlleşmek istiyorum) demiş.

Bunu çok yakınındakiler, başında duranlar, sonradan babama anlatmışlar!

Atatürk'ün ölümünden önce babama kimse geilp de bunları söylemedi. Etrafındaki eş, dost, akraba, (Paşa enişte, Paşa amca Atatürk çağırtmış, gittiniz mi?) diye sorarlardı. Babam (Atatürk çağırmadı, gitmedim) derdi.

Ben o zaman ilkokulun dördüncü-beşinci sınıfındaydım. (Babacığım, çağırsa gider miydin?.) diye sordum.

(Çağırsa, sizin bu kadar haklarınızı elinizden almış, o o kadar sıkıntılar çekmişsiniz, bizim bütün çocukluğumuzu Erenköy'de menkup (gözden düşen) bir vaziyette geçirtmiş kimse hastalığında sizi çağırsa gider miydiniz?)

(Giderdim kızım) derdi. (Giderdim. Çünkü o benim

Levent Şahverdi Arşivi

çok eski arkadaşımdı. Onun bana yaptıklarını o etrafının tesiriyle yapmıştır. O bizim İstiklâl Harbi'mizi beraber yaptığımız, sevdiğimiz başkomutanımızdı. O bizim cihat arkadaşımızdı. O Mustafa Kemal'dir, çağırılınca gidilir, benim en yakın arkadaşımdı. Ama çağırmadılar. Çok iyi biliyorum.)

Peki, Karabekir devrimler konusunda ne düşünürdü?

«Babamın Atatürk devrimlerine karşı olduğunu zannedenlerin hatası şurada: Babam devrimlere karşı değildi. Devrimlerin hepsini kabul ediyordu; bütün devrimleri de beğeniyordu. Babamın itirazı, devrimlerin yapılış şeklindeydi. Babamın arzusu, devrimlerin ilelebet kalabilmesi için tepeden inme değil, zorla değil, halkı eğiterek yapılmasıydı. Devrimlere karşı değildi. Yapılanlar zorla yapıldığı için devrimlerin yerleşmemesinden korkardı.

O yıllarda belki başka çare de yoktu.

Sanmasınlar ki, Karabekir devrimlere karşıydı. Devrimlerden o kadar ilerisini düşünüyordu ki, (50-60 senelik olmasın bunlar, ilelebet olsun) istiyordu.

(Zorla yapılan, halkı eğitmeden yapılan devrimler, geri teper) derdi. Korkusu buydu. (İmkânını bulunca, gene biz bunu yaparız, gene bunu giyeriz derler) derdi. (Ellerine imkân geçse her tarafı kara çarşaflılar alır) derdi.

Bizim evimizde bir işçi kadın vardı. Kadın gelip giderken kara çarşaf giyerdi. Bir kere babam (bir daha kara çarşafla gelirsen yırttırırım o çarşafı.. ya çarşaf giymezsin ya da çalışmazsın. Bu kapı kapanmış olur sana) dedi.

Ve kadına annemin mantosunu verdi.

(Halka benimsetilmeyen devrimler tutmaz) derdi. Bunu anlamayanlar (Kâzım Paşa reformlara karşı, Paşa çarşaf giysinler derdi) derler, değil. Halkı eğiterek reform yapılmalı derdi. Olmazsa, etkisi kalmaz. İşte bugün görüyoruz. Babamın korkusu buydu. Her taraf kara çarşaflı, Eyüp taraflarına gidin bakın!»

Karabekir laiklik konusunda ne düşünürdü? Evde ya da camide namaz kılar mıydı? Oruç tutar mıydı? İçki içer miydi?

Levent Şahverdi Arşivi

Kızı anlatıyor:

«Babam (dinsiz insan olmaz) derdi.. herkeste bir Allah inancı var, herkesin bir dini var. En gelişmiş memleketlerde de.. her neyse; dini, iyi yetişmiş din adamları tarafından ele alınmasını sağlarsak -ki bunlar İstiklâl Savaşı'nda söylediği sözlerdir - dinimiz de reforme olur. (Biz dini tamamen kaldırdık, laik olmak en güzel şey, hiç dinle ilgilenen yok. Din alanında iyi yetişmiş kimselerle din hizmeti olsun. Biz bunu yapmazsak, en olmadık kimseler dini ele alır ve kötü yollara gider) derdi.

Babam, Allah'a ve dine inanırdı. Fakat dini bir korku şeklinde, bir yobazlık şeklinde, sömürü aracı olarak da kabul etmezdi. Dinsiz bir insanın her türlü kötülüğü yapabileceğine inanmış gerçek bir müslümandı. Fakat her gün şunu yapacaksın, bunu yapacaksın diye şekillere karşıydı. Hatta çocukken devamlı olarak oruç tutmak istediğimiz zaman (okuyan bir kimsenin devamlı olarak oruç tuttuğu zaman beynini lüzumu kadar çalıştıramaz. Siz, inancınızı, Allah'a karşı bağlılığınızı vicdanlarınızda daima hür tutun, temiz tutun ve Allah'a olan inancınızı hiçbir zaman kaybetmeyin) derdi.

(Herhangi bir kötülüğü yapan, bir kimse de ben oruç tutuyorum diyen - bunu çok söylerdi -, ben namaz kılıyorum diyen, ben şunu şunu yaparım, Allah beni affeder diyen.. katiyyen böyle şeye inanmayın) derdi.

(Bizim dinimizde böyle şey yoktur. İlkönce kendi vicdanınızla muhasebe yapın) derdi.»

Paşa, evde namaz kılmaz, oruç da tutmazmış!

Şöyle düşünürmüş:

(Dürüstlükten, sağlamlıktan, seciye kuvvetinden hiçbir zaman en ufak bir taviz vermeyin; hakkınızı her yerde arayın ve inancınızı kendi doğrultunuzda, hiçbir zaman tesir altında kalmadan, dini ve milli inançlarınızı kendi inandığınız ve güvendiğiniz şekilde devam ettirin.)

Kızı Hayat Karabekir Feyzioğlu, babasının **«demokrasiyi benimsemiş»** bir insan olduğunu, evde, herhangi bir konuda herkesin fikrini aldığını ve **«aile nüvesi neyse bunu**

Levent Şahverdi Arşivi

büyütün, devlet de böyle idare olunur. Benim fikrim budur. Ben beğendim, bunu yaptım, aile içinde de olmaz, devlet idaresinde de olmaz» diye düşündüğünü anlatıyor.

Peki içki içer miymiş?

İçermiş, rakıyı hiç sevmez, şarap ve bira içermiş. Evde, sofrada çocuklara (iştah açar) diye şarap verdiği bile olurmuş. Emel ve Hayat, 18 yaşlarına basınca **«ilk sigaralarınızı ben vereceğim»** diye kızlarına sigara da içirmiş.

Eşi İclâl Hanım başını örter miymiş?

Hayır.

Harp Akademisi'nde Tolstoy

Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki anılarında İstanbul'da Erkân-ı Harp sınıflarında arkadaşı Seyfi (Düzgören)'in **«Tolstoy'un sosyalizm esaslarına uygun olarak yazdığı»** diye tanımladığı kitapların Fransızcasını gizlice Harp Akademisi'ne getirdiğini ve İsmet Bey (İnönü) ile birlikte okuduklarından da söz eder[14].

Kâzım Karabekir, ilk gençlik yıllarından beri özgürlük tutkusu ile silâha sarılmış bir yurtsever subaydır.

Abdülhamid yönetimine karş gizli örgütler kuran, 31 Mart gerici ayaklanmasına karşı Harekât Ordusunda yüzbaşı rütbesiyle Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nı kuşatan, **«camilerle, muhafazakârlarla asla yenileşme olamaz»** diyen, irticayı en büyük suç sayan, Harp Akademisi'nde sosyalist kitaplar okuyan, **«doğu ve batı uygarlığı yoktur, bir tek uygarlık vardır»** diye düşünen, 1920'lerde Milâdî takvime geçilmesini öneren, medreselerin kapatılmasını, arap etkisinden kurtulunmasını isteyen bir batılı aydın gibi yaşayan, okuyan ,yazan, Kurtuluş Savaşı'nın Doğu Cephesi Komutanı nasıl olur da **«Padişahçı, dinci, şeriatçı paşa»** diye bilinir?

Buna önce kızları isyan ediyor!

Karabekir, ne şeriatçıdır, ne dinci, ne padişahçı.

M. Kemal ile Karabekir arasındaki bu çatışmanın ne

Levent Şahverdi Arşivi

denlerini her devrimde yaşanan olağanüstü koşullarda aramak gerekir.

Kızı Hayat Hanım, babası Karabekir'in «Demokrasiyi yerleştiremedik, tabii ki, bir devlet, bir kuruluş, bir idare yeni şekle girerken bircok sallantı da olacak. Bizden çok ileri gitmiş devletler bunları yüzlerce sene önce yaşamışlar. Biz bu sarsıntıları ta baştan geçirseydik, demokrasi şimdiye kadar oturmuş olurdu» diye düşündüğünü anlatıyor.

ONDOKUZ

Tarih: 27 Mart 1945.

Yer: Millî Eğitim Bakanlığı Bakan odası.

Odadaki üç kişi derin bir tartışmaya dalmışlardır.

Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İstanbul milletvekili emekli General Kâzım Karabekir ve Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Cumhuriyet ve Devrim tarihi konularını tartışmaktadırlar.

General Kâzım Karabekir, Prof. Dr. Enver Ziya Karal tarafından yazılan Cumhuriyet Tarihi kitabının hangi kaynaklara dayanarak hazırlandığını sormaktadır.

Karal şu yanıtı vermektedir:

— En çok Atatürk'ün nutkundan ve Tarih Kurumu'nun yayınladığı Tarih Cilt IV'den, Genel Kurmay Harp Tarihi Encümeni Neşriyatı'ndan, gazete kolleksiyonlarından ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne gelen vesikalardan yararlandım.

General Karabekir, Prof. Karal'ın bu yanıtından sonra şu yorumu yapmaktadır:

— Elimdeki mevcut vesikalarla bunların benzerleri neşredilmedikçe Türk İnkılâp Tarihi doğru dürüst yazılamaz.

Bakan Yücel, Karabekir'e şu yanıtı vermektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

— Cumhuriyet Tarihi, bir okul kitabıdır. Bu itibarla inkılâbımızın bütün tafsilâtını ihtiva etmez. Bu herşeyden önce anahatları belirtmek amacıyla yazılmıştır. Vesikalar neşredildikçe etraflı bir cumhuriyet tarihi yazılması ve yazdırılması daima mümkündür.

Karabekir, yeniden söz alır.

— Cumhuriyet Tarihi, çok çalışılarak yazılmış bir eserdir. Tarih Kurumu'nun Cilt IV'den zihniyet itibariyle çok ileri olduğunu kabul ediyorum. Ancak, kitapta inkılâbımızın esasları değil teferruatları yazılmış..

Karabekir, daha sonra, Kurtuluş Savaşı ile ilgili değerlendirmelerini yapar. Yücel, Karabekir ve Prof. Karal arasında geçen konuşmalar bir tutanakla saptanır[65].

Toplantılar, 30 Mart günü de sürer.

30 Mart 1945 günkü toplantıda Karabekir şu açıklamayı yapar:

«Ben ortada bir bolşeviklik temayülü görünce bunu yoketmek için M. Kemal Paşa'nın bir Bolşevik Partisi kurmasını ve bu surette bu teşebbüsü zararsız hale getirmesini teklif ettim. Kabul etti. Fakat ordu mümessili olarak partide bulunmamı istedi, reddettim. Çünkü ordunun bu işle meşgul olmamasını istiyordum.

Yine bu sıralarda Celâlettin Arif Erzurum'a geldi. Esas maksadının Erzurum'da bir kuvvet teşkil ederek Enver Paşa'yı çağırtmak olduğunu sonradan anladım. İsmet Paşa çok geç olarak M. Kemal Paşa ile Celâlettin Arif Bey'in aralarının açık olduğunu söyledi. Celâlettin Arif ve taraftarı kırk imzalı sahte bir telgraf ile M. Kemal Paşa'yı tehdit etmişler. Ben müdahale ettim. M. Kemal Paşa, Kâzım Dirik'e bu kırk kişinin ellerini bağla Ankara'ya sevk et demiş. Benim müdahalem ile mesele tavazzuh etti.

Mustafa Kemal'in durumu çok zayıflamıştı. Kendisine destek olacak bir kuvvet, Topal Osman'ı ve kuvvetlerini gönderdim»[66].

Bakan Yücel, General Karabekir ve Prof. Karal arasındaki görüşmeler, 2 Nisan 1945 günü de devam eder. Ka-

Levent Şahverdi Arşivi

rabekir, bu toplantıda da ileri sürdüğü savlarla ilgili açıklamalar yapar.

Karabekir, 9 Nisan günkü dördüncü toplantıda şu görüşü ileri sürer:

«Nutuk çok yanlış ve tarafgiranedir. Nutuk'ta daha ziyade teferruat üzerinde durulmuş ve esaslar kâmilen ihmal edilmiştir. Benim yakılan kırk kitabım içinde biri de Nutuk'un hata ve sevap cetveli adını taşımaktaydı. Bunda Nutuk'un yanlışları bir bir gösterilmişti.»

Nutuk'a Yanıt

1945 yılından, dilerseniz, kısa bir süre için ayrılalım ve 1927 yılına dönelim:

Atatürk, Nutuk'u, 1927 yılının 15-20 Ekim günleri arasında CHP Kurultayında okumuş; Nutuk, ilk kez 1927 yılında yayınlanmıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, Nutuk'un ilk baskısı üzerinde el yazıları ile notlar düşmüş ve **«Hakikat mihveri yahut hata-sevap cetveli»** başlığı ile Nutuk'a yanıtlar vermiştir.

«(Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş)..

sözü doğru değildir. Şarktaki ordu İran ve Kafkas Azerbeycan'ında birçok zaferler kazanarak oralara yerleşmiş bulunuyordu. Hatta Şimalî Kafkasya'ya bile hâkim olmaya başlamıştı. Mağlûp ve perişan olan Filistin'deki Yıldırım Ordusu idi. Az sonra Musul cenubundaki ordu perişan olmuştu.»

(Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta.)

Bu sözden, şarktaki, adına Onbeşinci Kolordu nami verilen Dokuzuncu Kolordu (4 fırkalı) müstesnadır. Ben silâh vermediğim gibi İstanbul dahilinde olduğu halde diğer kolorduların da elinden silâh ve cephaneleri alınmıyordu.»

(...)

(Beni İstanbul'dan neyf ve ted'ib maksadıyla Anadolu'ya gönderenler...)

Levent Şahverdi Arşivi

kaydında, bana Anadolu'ya geleceğini vaad ettiği halde neden önce Konya'daki ordu müfettişliğine (kendi harp ettiği ordu bakiyesi) tayin olunduğu halde, hastayım, terfi isterim diyerek kabul etmediğinin hakiki sebebini yazmıyor. Sebep, hâlâ İstanbul'da Harbiye Nazırlığını alarak kalmaya çalışması ve Padişah Vahdettin'e damat olmaya uğraşmasıdır. (...) Nitekim Konya'ya gitmeyi kabul etmeyince oraya yine Filistin'de ordu komutanı bulunan Mersinli Cemal Paşa gönderildi[67]. Bu vaziyette M. Kemal'in de benim mıntıkama gelmesini bazı arkadaşlarımız ısrarla kendilerinden rica ettiler. Hâlâ İstanbul'da Harbiye Nazırlığı ile uğraşmasını artık bütün muhiti ayıplıyordu. Gel dediği gibi şarka gelmek hususunda hâlâ ısrar ediyor idiyse zamanın rical ve Padişahı benim ikazıma uymayan M. Kemal'i zorla göndermiş oldukları anlaşılıyor ki, kendileri için elîm bir vaziyettir.»

(..). M. Kemal Paşa, İtilâf Devletleriyle başa çıkamayacağımızdan millî mücadeleye taraftar değildi. Benim **(tek dağ başı mezar oluncaya kadar ya istiklâl, ya ölüm)** teklifime delilik diyordu.»

(...)

14. sayfada millî teşkilât ve mitinglerin kendi tamimi ile yapıldığını anlatmak istiyor. Halbuki, kendileri Samsun'a çıktıkları 19 Mayıs'da bu tamimi yapmaları icap ederdi. On gün sonra tamim etmesinin sebebi ne olabilir? (Verdiğim talimat üzerine her yerde mitingler yapılmaya başlandı» diyorlar. Halbuki, Erzurum'daki mitingi 18 Mayıs'ta yani M. Kemal Paşa daha Samsun'a çıkmadan önce yaptırmıştım. Trabzon'a gelince burası M. Kemal'in tamiminden sonra da yapmamıştır (..) asabî mizaçlı olan halkın miting neticesinde Rumlara saldırması tehlikesinden korkulmuştur.»

Karabekir, Nutuk'a düştüğü notlarda Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın başında **«Amerikan mandası»** ve **«bolşeviklik ilânını»** çözüm olarak düşündüğünü de yazmış[68]

M. Kemal, Karabekir'in bu savlarına el yazıları ile tuttuğu notlarda şu yanıtları veriyor:

Levent Şahverdi Arşivi

Yıldırım Ordularının savaşta geri çekilmek zorunda kaldığı savına karşılık:

«S: 37'de 7. Ordu hakkındaki sözleri yalandır. Katma sırtlarındaki muharebeyi yapan 7. Ordu'dur. 2. Ordu oradan Adana havalisine nakil olunmamıştır.»

«S: 38 **(1 Eylül'de taarruz edecek düşman bulamayan İngilizler..»**

Yalan! İngilizler 7. Ordu tarafından mağlûp edildikleri için durduruldular. Aksi takdirde niçin Adana'ya karşı yürümeyeceklerdir?

Bolşeviklik ile ilgili savlara verdiği yanıt:

«S: 54.. Bolşeviklik... çok alçakça uydurmak istediği bir hikâye (bana yapıştırmak istiyor).

«S: 76.. **(Bu da Anadolu'da selâhiyet sahibi gibi görünen bir simanın bolşevikliğin ilânı ile mümkün olur...)** herzesiyle de beni murat ediyor.»

Anadolu'ya geçiş ile ilgili savları:

«S: 46-49 (11 Nisan cuma günü) beni ziyareti. Baştan yalan, sonradan uydurma ve bir tiyatro parçası.

İzmir'in işgali üzerine düzenlenen mitingler ile ilgili savları:

«İzmir'in işgali (15 Mayıs 335) için mitingler ben emir verdikten sonradır. O zamana kadar hatta ondan sonra da Trabzon yaptırmadı.

Prof. Karal: «Karabekir'in İddaları Dayanıksız»

Yeniden 1945 Nisan ayına dönüyoruz:

Millî Eğitim Bakanlığındaki bu tartışma ve değerlendirme toplantılarından sonra Prof. Karal, General Karabekir ve Bakan Hasan Ali Yücel'e görüşlerini bildirir.

Tutanağı olduğu gibi yayınlayalım:

Levent Şahverdi Arşivi

«Enver Ziya Karal'ın, General Kâzım Karabekir Paşa'ya cevapları

General Kâzım Karabekir'in tenkitlerinin özü.

General Kâzım Karabekir «Cumhuriyet Tarihi» tenkitlerini bitirdikten sonra sayın Bakan Enver Ziya Karal'a, tenkitler üzerindeki düşüncelerini söylemesi için izin verdi. Enver Ziya Karal da tenkitlere şöyle cevap verdi:

Sayın Generalin tenkitlerini dört ana düşünce etrafında toplamak mümkündür:

1 — Olayların psikolojik izahlarının hatalı oluşu.

2 — Olayların seyrinde iki tarihî simanın belirtilerek diğerlerinin silik gösterilmesi veya hiç gösterilmemiş olması.

3 — Olayların, gerçeğe hiç de uymıyan bir şekilde sistemli yapılmış bulunması, tarihî kritiğe hiç yer verilmemiş olması.

4 — Cumhuriyet tarihinin yazılmasında esas olan nutkun yanlışlar ile dolu olması ve esastan zlyade teferruatı ihtiva etmesi.

Bu düşüncelerden birincisini ele alalım.

Sayın General psikolojik izahtan bahsederken en çok şunu belirttiler: «Mustafa Kemal genel harbin sonunda orduları yenilmiş mağlûp bir generaldir. Padişaha barış yapılması için telgraf çekmiştir. Halbuki Anadolu'nun doğusundaki ordular ve komutanlar yenilmemiştir. Bu itibarla yenilmiş bir komutanda yok farzetmemiz gereken savaşmak istek ve heyecanı mağlûp olmıyan komutanda vardır.»

Sayın Generalin bu izahı gerçeğe uymaz. Çünkü mağlûp olan ordu, tek başına yaşayan mücerret bir ordu değildir. Bu ordu bir devletin ordusu. Böyle bir ordunun başında ve içinde bulunmıyan ve dolayısiyle yenilmeden kendisini sorumlu saymıyan komutanlar da müteessir olu.r Bu itibarla Anadolu'nun doğusunda bulunan ordu komutanlarının Mustafa Kemal'den daha az müteessir olma-

Levent Şahverdi Arşivi

ları güç kabul edilir. Kaldı ki bir ordu komutanı yalnız başında bulunduğu ordunun mukadderatı ile ilgili değildir. Komutan mensup olduğu milletin bütün ordulariyle yakından alâkalı olmak gerektir. Komutanlık ödevleri bunu emreder. Madem ki bu böyledir. Mustafa Kemal'in yenilen ordularının yarattığı yeni şartlar bütün ordu komutanlarına kabul edilir. Zaten bu şartların General Kâzım Karabekir tarafından kabul edildiği de aşikârdır. Çünkü Mondros Mütarekesi imzalanırken General, mütareke imzalanmasın diye bir itirazda bulunmuş değildir.

Mustafa Kemal'in padişaha sulh yapılması için çektiği telgraftan bir yıl önce Enver Paşa'ya verdiği bir raporda harbin kaybedildiği ve sulh yapılması gereğini müdafaa ettiğini de biliyoruz. Paşa imkânların Birinci Cihan Savaşı'na devam edemiyeceğimizi gördüğü anda sulh yapılmasını teklif etmesi tabiidir. Fakat onun kafasında ve yüreğinde bu sulh memleketin işgalini ve milletin esaretini tazammun etmez. Bu sebepledir ki Paşa, Mondros Mütarekesi'nin şartlarına itiraz etmiş ve milli mücadelenin başına geçmiştir. Eğer Mustafa Kemal'de savaşmak arzusu ve haksızlığa karşı isyan temayülü olmasaydı; bu yolda yaptıklarını izah etmek mümkün değildir.

Bu düşüncelere dayanarak General Kâzım Karabekir'in Cumhuriyet tarihinde psikolojik izah hatası diye ileri sürdüğü fikre iştirak edemiyoruz.

2 — Olayların seyrinde iki tarihî simanın belirtilmesi, diğerlerinin silik gösterilmesi veya hiç gösterilmemesi.

General Kâzım Karabekir, Cumhuriyet tarihinde olayların Atatürk ile İnönü etrafında toplandığına ve inkılâp tarihimizin seyrinde onlardan başka daha pek çok kimsenin emekleri olduğu halde bu cihetin işaret edilmediğine itiraz etmektedir.

Buna cevabımız şudur:

Yazılan tarih devlet tarihidir. Tarih olaylarının devlet bakanları etrafında toplanması bütün devlet tarihlerinde göze çarpan bir gerçektir. Bu aynı zamanda bir metod

Levent Şahverdi Arşivi

meselesidir. Klâsik bir ders kitabında bir olayın bütün kahramanlarını saymak imkânı yoktur. Bu imkânsızlık ders kitabının anonim olmasını gerektirir. Kaldı ki Türk inkılâbında Atatürk ile İnönü arasında mevcut ülkü ve işbirliği o kadar kuvvetli ve yapıcıdır ki bu hususta ısrar etmek tarih gerçeğini belirtmekten başka bir şey değildir.

3 — Olayların gerçeğe uymıyacak şekilde sistemli yapılması ve tarih kritiğine yer verilmemiş olması.

General Kâzım Karabekir'in bu hususta yaptığı itiraza cevabımız sudur: ders kitabının yazılmasında özel bir metod vardır. Bu tarih kritiğine yer vermez. Tarih ders kitabı olayları sistemleştirdiği takdirde ancak büyük bir devri kısaltarak alabilir. Zaten tarih ders kitabından maksat öğrencilere tarih hakikatlarını daha ziyade yapıcı cepheleri ile ve sonuçlariyle öğretmektir. Bu itibarla, tarih ders kitabında olay hercümercini kritiğe tâbi tutarak ve kısaltmıyarak yazmak, maksat ve metodu feda etmekten başka bir netice doğuramaz.

4 — Cumhuriyet tarihinin yazılmasında esas olarak alınan «Nutkun» hatalı ve yanlışlarla dolu olması.

General Kâzım Karabekir'in bu hususta ileri sürdüğü düşünceleri kabul etmemekte mazuruz. Çünkü hata ve yanlış olarak gösterdiği şeylerin gerçekten öyle olduklarını tevsik edecek delilleri yoktur. Her ne kadar M. Kemal'in manda fikrine taraftar olduğunu nutkun bazı satırlariyle isbat etmek istedilerse de, bu satırların gerçek mânâsı hiç bir tefsire tahammül edemiyecek kadar açıktır ve bu mânâdan da Generalin çıkarmak istediği netice çıkmamaktadır.»

Levent Şahverdi Arşivi

YİRMİ

Aziz Kardeşim Mahmut Esat Beyefendi;

5.4.934

İzmir Mebusu

31.3.1934 tarihli mektubunuzu büyük bir saygı ile aldım ve okudum. Erzurum'dan itibaren tuttuğum hatıra defterinden sualinize temas eden kısmı aşağıya aynen yazmakla emrinizi ifa etmiş oluyorum, zannındayım.

Hatıra defterimin o mevzua ait olarak kaydettiği satırlar şunlardır :

20 Temmuz 1335 (1919)

Bugün M. Kemal Paşa ile öğle yemeğinden sonra bazı meseleler hakkında müzakerelerde bulunduk. Kongrenin Temmuzun 23. günü açılmasını muhakkak sayıyoruz. Müzakerenin sona ermesinden sonra yine kafamdaki her vakitki sabit fikri harekete geçmiş olmalı ki, yine bir fırsatını getirerek :

— Paşam, muvaffak olacağınıza inanıyorum. Bu kanaatım katidir. Bunun için emriniz altında bulunuyorum. Refakatinizde sonuna kadar çalışmaya ve gereğinde ölmeye azim ve yemin etmiş bulunuyorum. Arkadaşlarım da bu inan ve imanı muhafaza ediyorlar.

Aramızda herşeyi görüştük. Görüşmeye de devam ediyoruz. Fakat, muvaffakiyet takdirinde,ki bundan şüphem yok, hükümet şekli ne olacak?

Diye bir kere daha sordum. Ve ilâve ettim :

— Muhakkak ki, mevcut şekli hükümet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kâfi gelmeyecektir. Başka bir hükümet şekli arayıp bulmamız lâzım geldiği kanaatındayım.

Paşa, devamlı bir şekilde benim bu nokta üzerinde dolaşmamdan usanmış olacak ki gülerek ve fakat kati ifadesini vererek :

— Açıkça söyleyim: Şekli hükümet zamanı gelince cumhuriyet olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dedi. Çok sevinçliyim. Nihayet, bütün katiyeti ve ciddiyeti ile Paşa'ya bunu söyletmiş bulunuyordum. Bu satırlarımı yazarken gözlerimden adetâ sevinç yaşları boşanıyor.

Mustafa Kemal'e inanıyorum; muvaffak olacağına inanıyorum, dediğini yapacağına inanıyorum ve ..ben şimdiden Cumhuriyet rejiminin başladığını kabul ediyorum. Üst tarafı resmî ve fiilî tatbikat ve nihayet zaman meselesi; Allah o günü bana göstersin.»

Muhterem Mahmut Esat Beyefendi;

Hatıratım arasından sualinize temas eden noktayı işte böylece size nakletmiş bulunuyorum.

Derslerinizde aziz gençliğe ve büyük milletime çok büyük hizmetlerde bulunduğunuza eminim. Muvaffakiyet ve himmetinizin devamını kalpden diler, hatıratımdan nakil ve arzettiğim vechile hükümetin Cumhuriyet olacağını 20 Temmuz 1335 günü Erzurum'da öğrenmiş bulunduğumu bildirerek gözlerinizden öperim. Mazhar Müfit»

Eski Adalet Bakanlarından Mahmut Esat Bey (Bozkurt) bir gün Atatürk'e başvurur:

— Paşam, Üniversite'de İnkılâp derslerinde okutmak üzere tarafınızdan (Cumhuriyet) **sözlerini ilk önce nerede, ne şekilde ve kimler arasında telâffuz buyurduğunuzu öğrenmek istiyorum.**

Atatürk, Mahmut Esat Bey'e şu yanıtı verir:

— Bunu Mazhar Müfit Bey'den öğreniniz. O, günü gününe bütün hadiseleri not etmiştir.

Mahmut Esat Bey de bu yanıt üzerine Mazhar Müfit Bey'e (Kansu) mektup yazarak Atatürk'ün Cumhuriyet sözcüğünü ilk kez nerede ve nasıl kullandığını sorar.

Mazhar Müfit Bey de o tuttuğu günlüğe bakar ve yanıtını verir:

20 Temmuz 1929 günü Erzurum'da![6]

Mazhar Müfit Bey, Bitlis valisi iken Damat Ferit hükümetince görevinden alınıp hakkında tutuklama kararı çıkartılmış; Mazhar Müfit Bey de Erzurum'a geçip M. Kemal ve arkadaşlarına katılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

O günden sonra hep Atatürk'ün yanında olmuş, gördüklerini, duyduklarını günü gününe saptayan günlük tutmuştu.

Mazhar Müfit Bey, M. Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmanın sonunda şu sözlere yer verdiğini yazar:

«En son olarak niyazim şudur ki, Cenâb-ı Vacibü'l-Âmal Hazretleri, Habib-i Ekrem'i hürmetine, bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyabeti celile-i Ahmediye'nin ilâyevnilkıyâme haris-i estakı olan millet-i necibemizi ve makam-ı saltanat ve hilâfet-i kübrâyı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvafık buyursun.»

Mazhar Müfit, bu konuşmayı yadırgayarak Paşa'ya niçin böyle bir konuşma yaptığını sorar.

«..Kongre akşamı Paşa'ya

— **Erzurum, nutkunuzun sonunu müftü efendinin duası gibi bitirdiniz.**

Dedim. Bu tarz konuşmamı hoş gördüğü için sadece güldü ve:

— Maksadını anlıyorum, anlıyorum amma şimdi vazifemiz halkı, vatanı ve esir padişahı kurtarmaya inandırmaktan ibarettir.

Cevabını verdi ve ilâve etti:

— Zamanında hiçbir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiçbir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek başlıca dikkatimizi teşkil etmelidir[70]..

Bu sözler, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda izlediği taktikleri anlatıyor.

Mustafa Kemal, bilge ozan Ceyhun Atuf Kansu'nun o ünlü deyişi ile **«Kurtuluş Savaşı ustası»**dır.

Lider, uluslararası delegeleri, iç ve dış koşulları, çelişkileri, askerî ve siyasal koşulları zamanında ve yerinde saptayan ve amacına adım adım ulaşan önder insan demektir.

M. Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın başında ilân etmeyi düşündüğü Cumhuriyeti bir **«ulusal giz gibi vicdanında»**

Levent Şahverdi Arşivi

saklamış ve düşüncelerini aşama aşama gerçekleştirmiştir.

Bugün çelişkili gibi görünen konuşmaları ve zaman zaman uyguladığı siyaseti böyle yorumlayabiliriz. M. Kemal Paşa, bu siyaseti bir ulusal giz gibi vicdanında saklamasaydı; bu amaca ulaşması güçtü. Belki de olanaksızdı.

Atatürk'ü, yakın silâh ve düşünce arkadaşlarından ayıran özellik, üstün liderlik yeteneği ve bu yetenekle oluşan taktikleriydi.

M. Kemal o günlerde iki suçlama ile karşı karşıyaydı: Bolşeviklik ve dinsizlik.

İşgalci emperyalist orduları ve İstanbul hükümeti, M. Kemal'e ve arkadaşlarına karşı bu iki silâhı kullanıyorlardı.

Damat Ferit Kuvayi Milliyecilere **«isyancılar»** adını takıyor; **«isyancıların bolşeviklerden yardım aldıklarını»** ileri sürüyor; Sultan Vahdettin de M. Kemal ve arkadaşlarının «bolşevikden başka birşey olmadıklarını» söylüyordu[71].

Batı basını da M. Kemal ve arkadaşlarının **«bolşevik»** oldukları kanısındaydı. The New York Times'in 11 Mart 1919 günlü yorumu şöyleydi:

«Türk milliyetçiliğinin tamamen ortadan kalkmakta olduğu günlerde şurada burada dağınık halde bulunan İttihatçıların tek umudu bolşevizmin ülkeye yayılmasıdır. Türkler, bolşevizmin iktisadî, sosyal ve siyasi doktrininden ve pratiğinden birşey anlamazlar. Fakat bolşevizmin doktriner yanını bir tarafa bırakarak onu yalnızca bir yağma katliam biçimi olarak kabul edersek bu işlerde yüzyılların tecrübesine sahip Türklerin bolşevizmi kolaylıkla benimsiyeceklerini söyleyebiliriz»[72].

ABD, Van ve Trabzon illerini de içine alan bir Ermenistan kurdurmaya çalışıyordu.. ABD ve İngiltere arasında Trabzon ve çevresinde bir Ermeni devleti kurulması dört ilde de Kürt devleti kurulması için anlaşma da yapılmıştı.. İngilizler, Karadeniz bölgesinde ayrıca bir Lâzistan devleti kurup, bu devleti de Ermeni mandasına bağlamak istiyorlardı[73].

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz gizli belgelerinde **«İstanbul'daki Kürt kulübü başkanı Said Abdülkadir ile Paris'deki Kürt delegesi Şerif Paşa'nın emirlerinde oldukları»** yazılmaktaydı[74]

Bu bolşeviklik ve dinsizlik suçlamalarına Açıksöz, Alemdar ve Peyam-ı Sabah gazetesi de katılıyordu. Peyam-ı Sabah gazetesinde Kürt Teali Cemiyeti'nin şu bildirisi yayınlanmaktaydı :

«Millici örgüte aldırmayın. Bunlar, bolşeviklerin kafasını taşıyan yurtsuz serserilerdir»[75].

Mustafa Kemal'in karşısında İngiliz gizli istihbarat örgünü, Amerikan hükümeti, Ermeni ve Kürt örgütleriyle Padişah, Hilâfet, dinsel bağnazlık, iç ayaklanmalar ve siyasal çekişmeler gibi engeller ve sorunlar vardı.

M. Kemal'i kaygılandıran bir başka gelişme de Enver Paşa'nın Sovyetler'le olan yakın ilişkisiydi. M. Kemal, Sakarya Savaşı'nda yenilse, Lenin, Enver Paşa'yı müslümanlardan oluşan bir **«kızılordu»** ile Anadolu'ya gönderecekti[76].

Halife ordusu, Kuvayi Milliyecilerin dinsiz olduklarını yayıyor; Düzce ve Hendek'te ayaklanan gericiler, şehit ettikleri Yarbay Mahmut Bey'in cenazesini «bolşeviktir» diye kıldırmıyorlar; aynı günlerde Bolu Mutasarrıfı Osman Kadri de M. Kemal ve arkadaşlarını **«devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış, şeriata karşı ve kanuna aykırı görüşe kapılan bolşevikler»** olarak suçluyordu[77].

Bu darboğaz, ancak M. Kemal gibi bir lider ile aşılabilirdi.

Liderleri koşullar yaratır.

O koşullarda ulusal kurtuluş yolu ancak birleştirici bir komutan ve siyasal lider tarafından çizilebilirdi.

Bu lider de M. Kemal'di.

Hilâfet orduları, İngiliz gizli servisinin Kürt aşiretleri ile giriştikleri komplolar, iç ayaklanmalar, emperyalist devletlerin Türkiye üzerindeki oyunları, Ulusal Kurtuluşun ancak M. Kemal çapında bir lider tarafından yönetilmesini gerektirmekteydi.

Bu savaşın yürütülmesinde de elbette siyasal taktikler uygulanacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemal ve arkadaşları İstanbul hükümetince **«dinsizlik»** ve **«bolşeviklik»** ile suçlanıyorlardı. M. Kemal, bu propagandalara karşı önlemlerini almak zorundaydı.

Şu sözler M. Kemal Paşa'nın karşıtlarından Rauf Orbay'ındır:

«M. Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batı'da, Doğu'da ve Güneydoğu'da başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf fiilî mukavemet hareketleri, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi»[78].

Atatürk, Söylev'de yakın çalışma arkadaşlarıyla sonradan yollarının niçin ayrıldığını şöyle anlatır:

«Ulusal savaşa birlikte başlayan yolculardan kimileri, ulusal yaşamın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet yasalarına değin uzanan gelişmelerinde kendi düşünce ve ruh yapıları kavrama sınırı bittikçe bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır. (..)

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse diyebilirim ki, ben, ulusun vicdanında ve geleceğinde sevdiğim büyük gelişme yeteneğini, bir ulusal giz gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün toplumumuza uygulatmak zorundaydım.»

Sanıyorum ki, Atatürk'ün bu sözleri M. Kemal - Karabekir çatışmasını yeterince açıklıyor.

Karabekir, yaşamının her döneminde irticaya, dinsel geriliciğe hep karşı çıkmış; 31 Mart gerici ayaklanmasının bastırılmasında etkin rol üstlenmiştir. Karabekir, 1933 yılında toplatılıp yakılan **«İstiklâl Harbimizin Esasları»** adlı kitabında irticayı «ulusal tarihimizi lekeleyen ve millî bünyemize acı veren olaylar» olarak tanımlamış, panislâmizm ve pantürkizme hep karşı çıkmıştır[79].

Kâzım Karabekir, ilk TBMM'nin açılışında yapılan dinsel törenleri de şöyle eleştirir:

«Tarihimizde bu kadar koyu bir taassupla, dinî merasimle hiçbir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtifaller acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü? Ne olursa olsun, inançla taassubu Millî Meclis'in başlangıç gününde

Levent Şahverdi Arşivi

ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne cuma gününü seçmeye ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Güzel bir dua iyi tesir yapabilirdi. Gösterilen bu taassubun devamı mümkün olmayacağından aksi tesiri daha tehlikeli olabilir»[80].

Bu inançdaki bir insan **«şeriatçı, padişahçı, dinci»** olabilir mi?

İhtilâl evlâtlarını yer!

Bu değişmez kuraldır. Mustafa Kemal - Karabekir çatışmasının nedenlerini bu ihtilâl yasasında aramak doğru olur.

Ulusal kurtuluştan sonra iki komutanın yolları ayrılır.

M. Kemal köktenci yöntemlere başvuran devrimci; Karabekir ise devrimleri demokratik yollarla benimsetmek isteyen bir evrimcidir!

Devrimciler köktenci olurlar, devrimlerin sarsıcı toplumsal etkilerinden çekinen evrimciler de demokrat görünürler.

Devrimciler ve evrimcilerin yolları bir yerde çatışır, bir yerde birleşir.

Evrimciler, bu toplumsal çatışmalarda zaman zaman karşı devrimcilerin kurdukları tuzaklara da düşebilirler.

Her devrim karşı devrimcisini de yaratır. Atatürk döneminde de karşı devrimciler, Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı destekledikleri gibi Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Fethi Bey'in kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı da desteklemişler, devrimlere karşı, bu siyasal partilerin çevresinde toplanmayı uygun görmüşlerdi[81].

Devrimci-evrimci çatışması ihtilâlini o kızgın ortamında ve devrimin ilk coşkulu yıllarındadır; birleşme de devrimlerin yerleşmesinden sonraki aşamalarda olur.

Zora, şiddete, tepeden inme yöntemlere dayanan devrim, bir süreç içinde ilk yıllarındaki gücünü, hızını ve coşkusunu yitirerek zamanla evrime dönüşür.

İnsanlık, bugünkü ışıklı kilometre taşlarını ihtilâllere borçludur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün 1789 devrimi olmasaydı; insanlık çağdaş demokrasiye ulaşamazdı. 1917 devrimi yaşanmasaydı, insanlık bugün sosyalizme ve sosyal demokrasiye de geçemezdi.

İhtilâller, uygarlığın kaçınılmaz depremleridir. Bu dipten gelen dalgalara karşı durulamaz. Bu dalgalar, tahtları, taçları yıkar geçer.

Bugün 21. yüzyılın eşiğinde insanlık ve uygarlık ne 1789 devriminin yinelenmesini ister, ne Sovyet Devriminin. Çünkü bu her iki devrimde zamanla birer evrime dönüşerek insanlığa mal olmuştur.

Atatürk devrimleri de bir evrim aşaması içinde demokratik devrimlere, evrime dönüşmüştür. Bu yüzden Atatürk döneminde uygulanan tek parti yöntemlerinin bugün de uygulanması düşünülemez.

Toplumda Devrim, o koşullarda, elbette zora dayanarak yapılmıştır. O gün için başkaca çözüm yolu da görünmüyordu.

Karabekir'in anıları, ulusal kurtuluşçu yurtsever bir komutanın kaygı ve düşüncelerini yansıttığı kadar Atatürk'ün liderlik yeteneğini, o koşullarda ne gibi dar boğazlardan geçildiğini, bu dar boğazlarda niçin Mustafa Kemal çapında bir lidere gerek duyulduğunu, M. Kemal'in bu taktiklere niçin başvurduğunu da anlatıyor.

Bir kez daha anlaşılıyor ki, Atatürk'ün tuttuğu yol o günler için gerçekçi, haklı ve sağlıklıydı. Bugün, çağdaş uygarlık adına elde ne varsa, bunlar, Atatürk'ün o gün için geçerli olan, bugün ise yadırganan yöntemleriyle benimsetilmiştir.

M. Kemal - Karabekir çatışmasının kökeninde bu köktenci yöntemler yatar. M. Kemal **«devrim yasaları bütün yasaların üstünde»** görür, Karabekir ise İstiklâl Mahkemeleri ile esenlik olmayacağını savunur.

Karabekir, cumhuriyetçidir; hilâfetin de Musul sorunu çözüldükten sonra kaldırılmasından yanadır. Doğu Cephesi komutanının bütün kaygısı İngiliz emperyalizminin Türkiye üzerindeki olası oyunlarıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulusal kurtuluş savaşlarında bu savaşın komutanları arasında böyle görüş ayrılıklarının olması doğaldır.

Her devrim, taşkın sular gibi bir süre sonra durulur ve doğal yatakları içinde tarihsel akışını sürdürür. İhtilâllerin ve devrimlerin o kızgın günlerinde ihtilâlciler birbirlerini darağaçlarına da gönderirler. Fransız İhtilâli ve Sovyet Devrimi kanlı örneklerle doludur.

Türk devrimine bu açıdan bakarsanız - İzmir suikastı dışında - ihtilâlciler arasında bir kanlı çatışma da olmadığı görülür.

Devrim, sarsıcı değişimlerden sonra evrim içinde yürür ve kök salar.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yurt dışına sürdürdüğü «150'likleri» bile bağışlamıştır[82].

Bu da devrimin 20. yüzyılın öteki devrimlerine ve iktidar değişikliklerine kıyasla çok daha yumuşak olduğunu gösteriyor.

M. Kemal - Karabekir çatışması çok daha dramatik biçimde sonuçlanabilirdi.

Devrimci ve evrimci düşünceler aynı denize akan nehirler gibidir.

Bu devrim-evrim buluşması, Karabekir'i de devrim döneminin başbakanının Cumhurbaşkanlığı günlerinde ,laik Cumhuriyetin TBMM başkanlığına da getirmiş, böylece geçmişin kırgınlıkları unutturulmak istenmiştir.

Kâzım Karabekir'in Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan siyasal yaşamında dinsel gericiliğe destek olucu ya da laikliğe aykırı bir tavrı hiç olmamıştır. M. Kemal - Karabekir çatışması, ideolojik olmaktan çok kişisel ve duygusal nedenlere dayanmıştır[83].

Dinsel gericilik, Atatürk'ün son başbakanı Celâl Bayar'ın cumhurbaşkanlığı günlerinde siyasal iktidarca desteklenmiş ve 12 Eylül döneminde de MGK döneminde etkileri bugünlere kadar uzanan devlet desteği sağlanmıştır!

Gericilik ve bu gericiliğe tanınan devlet destekleri, irticaya karşı genç yaşlarından başlayarak örgütlenen 31 Mart Gerici ayaklanmasını bastıran ve Emperyalist ordulara, Hilâfet ordusuna ve Halife fermanlarına karşı sava-

Levent Şahverdi Arşivi

şan Kurtuluş Savaşı Paşalarında değil Cumhuriyet tarihimizin çok daha sonraki yıllarındaki oluşumlarda aranmalıdır.

M. Kemal - Karabekir çelişkisi Ulusal Kurtuluş kavgası ve devrim süresi içindeki kaçınılmaz çatışmalardır. Daha sonraki yıllarda başlayıp, 1990'larda doruk noktalara ulaşan gericilik ve bu gericiliğe verilen ödünler de karşıdevrim sürecinin azgın dalgalarıdır.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın ve devrimlerin önderi Gazi Mustafa Kemal ile Kurtuluş Savaşımızın Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'i bugün yeniden saygıyla anıyoruz.

M. Kemal ve Kâzım Karabekir, ulusal kurtuluşun değişik yöntemler savunan ve bu yöntemlerini kişisel ve duygusal nedenlerle karşı karşıya getirdiği iki yurtsever komutanıdır.

Başta Atatürk olmak üzere Kurtuluş Savaşımızın bütün komutanları **«Tam bağımsız»** bir devlet ve **«laik cumhuriyet»** kurulması aşamalarında birbirleriyle zaman zaman çatışsalar da tarih içinde birbirlerini tamamlamış önderlerdir.

Bu komutanlar ve önderler, devrim ve evrim süreçlerinin kaçınılmaz buluşma noktalarında bugün yine beraberdirler.

Evet, biz gazeteci olarak görevimizi yapmaya çalıştık; şimdi söz artık tarihçilerindir!

Levent Şahverdi Arşivi

not (1)

1) K.K.B. Paşanın eserleri başlığı altında, (10) numarada «İktisadi esaslarımız 1923 de İzmirde basıldı.» eseri kendisinin değildir, benimsemeğe hakkı var mıdır.

2) (13) numaradaki de böyle, «Sanayi Projeleri».

3) «Bir ihtiyaç» eserimden iki parça başlığı altındaki manzumeleri de neşri istidaf ediyor.

4) Başlangıç (sayfa 21 son iki satır ve 22 de ki notlar.

5) 36 ıcı sayfaya kadar Doktorun notları (A)

6) S. 37 de 7 inci ordu hakkında söylenen yalandır. Katma sırtlarındaki muharebeyi yapan 7 inci ordudur. II inci ordu Adana havalisine nakil olunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

7) s. 38 « 21 eylülde, taarruz edecek düşman bulamıyan ingilizler -- » yalan! ingilizler 7 inci ordu tarafından maglup edildikleri için durdurlar, aksi takdirde niçin Adanaya kadar yürümiyeceklerdi ?!

8) 142 inci s. İsmet Paşaya söylediğini idda ettiği düşünceleri baştan başa beyinsizcedir. « » içine alınacak.

9) 43 s. İzzet Paş. ile mülakat tarihi 1 Kan. evel 334 diyor Bende görüştüm. tarihin tetkiki.

s. 44

10) 6 Kan. evel 334. te padişahla görüşmüş, genç kumandanları Anadoluya ordulari başına gönder demiş -- zaten genç kumandanlar Anadoluda idi.

Levent Şahverdi Arşivi

(3)

11) Tekirdağ Kol ordusunun (s. 44)
Balıkesir'e nakil, cephane teslimi hazırlığı.

12) s. 45. Benim Ahmet Muz. B. ile Nazım arasındaki Kabinede vazife. İsmet Pş. söylemiş —
Fevzi paşaya açmış — Ş[illegible] Pş.'yi ~~[illegible]~~ -miş (Kazım Paşadan) tahkik!

13) s. 46 (49) (11 nisan Cuma günü) [illegible]: Baştan yalan, sonradan uydurma bir tiyatro ~~piece~~ parçası.
+ İsmet Pş. ya söylediği tahkik (12 nisan 335 te İstanbuldan çıkmış -- 19 nisan 335 trabzon)

Levent Şahverdi Arşivi

(4)

14) s. 54 – Bolşevik ...
Çok alçakça uydurmak istediği bir hikaye (bana yakıştırmak isteyor).

15) 55 s. Amerika mandası hakkında ki yazılarını tetkik.

16) 60 s. Trabzon Heyetine — sözlerindeki mantıksızlık.
61 s. da Fransız Hikayesi çocukça.

17) 3 mayıs 335 te Erzuruma geliyor. Kumandanlara fikrini söylemiş (Osman Paşadan tahkik K. 9.)
Hoca Rauf efendile ... Necati B.

18) s. 63. Erzurum Kong. ben samsuna çıktığım zaman sordu; Halk milli mümessil teşkil edecek olan Kon. ile ...

Levent Şahverdi Arşivi

(5)

19) s. 63 sonunda, s. 64, 65, Ki Hazilik silah tevkifi Ben emir verdikten sora oldu.

20) İzmirin işgali (15 Mayıs 335) için Mitingler ben emir verdikten soradır. o zamana kadar Hatta ondan sorada Trab. yaptırmadı.

21) (3üçüncü esas) "Benim pilanın etrafında ilk evel kimler toplandı? anlaşılamadı

22) Kendisine geldiğimi / Samsun 21 Mayıs 335 te bildiriyorum.

Hanya 29 " " ümumi Direktif.

" 31 " " güya ermenilerin Harekatından telaş etmişim / s. 71

16 Hazıran " çağrıldığımı, kaldığımı, onu takdir ettiğimi. lüzum görüldü zaman teşrif --

Levent Şahverdi Arşivi

(6)

23) s. 73-te iki Fikir den Kendisininki tetkik edilecek bir ahmakliktir vesikalari bunu anlatir;

24) s. 75. R. F. din geldiklerini ve görüsüp söylezaten bence mukarrer.

25) s. 76. Ismet Ps nin ona mektunda söylediği çok doğru; o Hala onu anlamamiş.

26) s. 76. "Buda Anadoluda selahiyet sahibi gibi görülen bir simanin bolşeviklik ilânile mümkün olur...."
Herzesile beni mürat ediyor.
Rauf Beyin dikkatini celp etmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

(7)

27) s. 77. 21-22 de Musta K. P. (Sivas Kongresi) ne karar veriyor. Burada seri bir karara giderek millî varlığımızı tehlikeye düşürebilecek bir karara gidebilir mi? işte bu endişeler içinde iken aldığım 23 Haziran 335 şefrenin üçüncü maddesi, davayı millimizi hezimetten kurtarmış olduğunu gösterdi - - ! - " diyerek malum Balşevik meselesi - -

Halbuki bu 3° maddenin Sivas Kongrasile Alakası yok bu bask bir şey. Onun Mutalaası aranacak.

s. 78. Husrevin Mektubu da bask. Husrev =

Levent Şahverdi Arşivi

8

Beye yarımalı yazık olsun !

28, s. 82 son satırlar, Niçin ve nasıl? Bir Mektup üzerine aldanmış olsan dahi; mükarreratı aldığın ve işi daha soraşturmaya geldiğin zaman anlamadın mı ?

(x) işaretli yazılar saçma,

29/ s. 83 s. ilk yarısı: Sivas vaziyeti malum; benim Erzuruma gidişim Kongre için daha evvelden mukarrer. Yarıda şahsan gitmekte bir fayda yok., orada Kâfi Komandan var.

30/ s. 82 son yarısı Refet Paşa'nın şifresi tetkik olunacak --

31/ s. 86, 87 da çok yalan var. (85;)
9 Temmuzda beni Reis intihap ettiler, 10 t. bildirdiler.

32/ s. 88 yalan ve ayıp !

33/ s. 89, 90 saçma ve şantaj!

34/ s. 91. Tamim 94 - Benim emirlerimle karşılaştırılacak

Levent Şahverdi Arşivi

NOTLAR

1 TKP liderlerinden Mustafa Suphi ve 15 arkadaşı, 28-29 Ocak 1921 günü Trabzon'da Enver Paşa'nın yandaşlarından Yahya Kâhya tarafından öldürülmüşlerdi. Cinayetin kimin emriyle işlendiği konusunda çeşitli varsayımlar bugün de tartışılıyor. bkz. Hikmet Mayur, Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar, Belleten, sayı 140 Ekim 1971 s: 587 vd. Mustafa Suphi ve Yoldaşları, Brüksel 1975, İndo-Türk Ajansı; Tuncay Mete, Türkiye'de Sol Akımlar, Bilgi Yay. 1978. 3. bası. s: 218 vd.

2 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Cilt 1, s: 325 vd.

3 Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı, Menteş Kitabevi, 1967, s: 132-33.

4 Bekir Sami (Kunduh) Anadolu hükümetinin temsilcisi olarak Moskova'ya gönderilen kurulun başkanı. Sonradan Dışişleri Bakanlığı da yapan Bekir Sami Bey, Terakkiperver Fırka'nın kurucuları arasında yer aldı. Bekir Sami Bey, 1933 yılında öldü.

5 Sovyet hükümetinin o tarihteki Dışişleri komiseri.

6 Türkiye Komünist Fırkası İdare Heyetinde Fevzi Paşa (Çakmak), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet (Bele), İsmet (İnönü), Mahmut Celâl (Bayar), Dr. Adnan (Adıvar), Tevfik Rüştü (Aras), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt), Hakkı Behiç (Bahiç), Refik Koraltan, Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) gibi Mustafa Kemal'in yakınları yer almışlardı, Çerkes Ethem, bu «resmi» TKP'nin kurucuları arasında yer almış değildi.. bkz, Sayılgan Aclan, Solun 94 Yılı, Mars Matbaası, 1968, s: 145; Tuncay Mete, a.g.k. s: 163; Goloğlu Mahmut, Cumhuriyete Doğru, 1921-1922, Başnur Matbaası s. 11 vd; Kutay Cemal, Çerkes Ethem Dosyası, Boğaziçi Yay. s: 292, Çerkes Ethem. *«Resmî, hususî, âşikâr gizli bir teşkilât ve cemiyete dahil olmadık.»*

Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bu mektup Türk Tarih Kurumu arşivlerindedir.

7 Celâleddin Arif Bey: Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın

Levent Şahverdi Arşivi

Başkanı, ilk TBMM'inde Erzurum milletvekili ve TBMM İkinci Başkanı. 1921'de Roma Büyükelçiliğine atandı, bu tarihten sonra yurda dönmedi, 1930 yılında da öldü.

Hüseyin Avni Bey (Ulaş) ilk TBMM'sinde Erzurum Milletvekili. 1921 Anayasasını hazırlayan komisyonun sekreteri, «İkinci Grup» olarak bilinen muhalefet grubu liderlerinden. 1923'-de milletvekili seçilemeyerek siyaset dışında kaldı, 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi kurucuları arasına katıldı. 1948 yılında öldü.

8 Bu tartışmalar için bkz. Milliyet Gazetesi, 8-21. Mayıs 1933.

9 Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1933-1951, s: 190 vd.

10 Kandemir, Siyasi Dargınlıklar, cilt 5, Ekicigil Yay. 1955,

11 Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp
s: 73 vd.

12 Korgeneral Kâzım Dirik, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıktı. M. Kemal'in istifasına kadar 3. Ordu Kurmay Başkanı olarak görev yaptı. Daha sonra, Erzurum'da 15. Kolordu Komutan Vekilliği, TBMM Gürcistan temsilciliğinde bulundu. Bitlis ve İzmir valilikleri yaptı. 1941 yılında öldü.

13 Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimiz, s: 1137.

14 Cebesoy Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, Vatan Neşriyatı, 1953, s: 100.

15 Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. Söylev. Velidedeoğlu Hıfzı Veldet, Çağdaş Yay. s: 46.

16 Karabekir'in İttihat ve Terakki Anıları için bkz: Karabekir Kâzım, İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1896 - 1909, İst. 1982.

17 Türk İstiklâl Harbi, 6. cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919 - 1921) Gen. Kur. Yay. s. 60. Şeyh Eşref Ayaklanması, 26 Ekim-24 Aralık 1919.

18 Rawlinson. Alfred. Adventures in the near East, Andrew Melrose, London/New york, 1924, s: 180 - 181.. İngiliz yarbay, kitabında Karabekir ve Atatürk'ü övüyor.

19 Atatürk, Söylev'de Hoca Raif Efendi'nin bu girişimleri üzerine Karabekir'den Raif Efendi'nin uyarılmasını isteğini anlatır. Atatürk, Söylev, TDK Yay. s. 438.

20 İtilâf Devletlerince Londra'da 27 Şubat - 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan bu konferansda Ankara ve İstanbul hükümetleri ayrı ayrı temsil edildiler. Konferans bir sonuç vermedi; vermediği gibi Yunan saldırıları da konferans biter bitmez başladı...

Atatürk, Söylev s: 419, Lord Kinross, Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu, İst. 1978, s: 403.

Levent Şahverdi Arşivi

21 Kemalist, Kurtuluş Savaşı yıllarında ilk kez Amerikan basınıyla İngiliz gizli belgelerinde kullanılmıştır. bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Yay. s: 158.. Ulagay Osman, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, Yelken Matbaası, Ulubelen Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yay. s. 270.

Karabekir, M. Kemal Paşa'nın Bursa'ya gelen Fransız Kadın Yazarı Gaulis'e İstiklâl Harbimizi ve kendisini batı dünyasına tanıtmak için 15 bin lira verdiğini yazıyor.

22 Dr. Rıza Nur, 1879'da doğdu. 1913 yılında İttihat ve Terakki döneminde hapis yattı. Bir süre yurt dışında yaşadı. Bu sürede İttihat ve Terakki hükümetinden gizlice aylık aldı (Cemal Paşa, Hatıralar, Çağdaş Yay. s: 19). Son Osmanlı Meclis-i Mebusanına seçildi. İlk TBMM'ne katıldı. Millî Eğitim ve Sağlık Bakanlıkları yaptı. Lozan barış görüşmelerine katıldı. İzmir suikastından sonra yurt dışına kaçtı. Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye'ye döndü, 1942 yılında öldü. 1929-1935 yıllarında Fransa'da yazdığı anılarını 1960 yılında yayınlanmak üzere Brıtısh Museum'e verdi. Brıtısh Museum'da OR 12588 sayısında kayıtlı anılar, 1960 yılından sonra basılarak Türkiye'ye sokuldu.

Baştan aşağı Atatürk'ü karalayan Dr. Rıza Nur'un anıları, Suudi Arabistan'da basılıp dinci örgütlere parasız dağıtılıyor!

23 TBMM tutanakları, I: 129' 30.10.1338 (1922) c: 1, s: 354 ve c: 3, s: 280.

24 İlk Büyük Millet Meclisi'nde M. Kemal Paşa'nın liderliğindeki Müdafaa-i Hukuk grubuna karşı oluşan muhalefet grubu.

25 «Çolak Selâhattin» diye bilinen Mersin milletvekili ve 3. Kolordu komutanı, Kurmay Albay Selâhattin Köseoğlu.

26 Atatürk'ün 1 Kasım 1922 tarihli konuşması için bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yay. 1989, s: 287 vd.

M. Kemal Paşa, Vahdettin'in kaçması üzerine TBMM gizli oturumunda yaptığı konuşmada «..Türkiye devletinin ve halkının bu noktadaki vazifet-i diniye ve vicdaniyesi... (..) bütün kudreti ile, bütün kuvvetiyle (Hilâfetin)... kuvvetini, kudretini, şerefini, bütün âlem-i islâm nazarında ve gayr-i müslim nazarında masun bulundurmakdır» der. Gizli tutanaklar, 1: 140, 18.11.1338, c: 5, s: 1051.

27 Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1922 günü Topal Osman tarafından boğularak öldürüldü. Topal Osman yakalanarak öldürüldü ve cesedi de Ulus Meydanı'nda asıldı. Ali Şükrü cinayetinin Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldüren Yahya Kâhya'nın öldürülmesi olayını gündeme getirdiği sı-

Levent Şahverdi Arşivi

rada öldürülmesi çeşitli yorumlara yolaçtı. Atatürk'ün muhafız birliği komutanı olan Topal Osman'ın, Ali Şükrü Bey'i bir arazi uyuşmazlığı nedeniyle öldürdüğü de ileri sürüldü.. Kandemir, Feridun, Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler, Ekicigil Tarih yay. 1955, İst. s: 44. Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, Sinan yay. s: 108, ayrıca bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, 29.3.1923, c: 28, s: 227.

28 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1959, s: 98 vd. İnan, ı, Gazi M. Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, TTK yay. s: 71 vd. Atatürk, islâm ülkelerinin (en felâketli anlarda... aleyhimize harp ettiklerini) söyleyerek hilâfetin (zaaf) getirdiğini bildiriyor. Aynı konuşmada Atatürk (ben hocaları sevmem), s: 72.

28 İzmir İktisat Kongresi için bkz: Ökçün, Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, SBF yay. 1968, Ank. Karabekir'in Kongreye Başkan Seçimi, s: 269 vd.

29 General İsmail Hakkı Tekçe, Tekçe'nin Anıları için bkz: Günaydın, 4 Aralık 1977.

30 Yahya Kâhya, 3 Temmuz 1922 günü Trabzon'da Soğuksu'da evine giderken üzerine sıkılan 40 kurşunla öldürüldü.

O günlerin Trabzon valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, cinayetin Bolşevikler tarafından işlendiğinin sanıldığını, sonradan kuşkuların Topal Osman üzerinde toplandığını, Kahyâ'nın kardeşinin de kışladaki askerlerden şüphe ettiğini yazdı (Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Çağdaş yay. 1982, s: 125).

General Tekçe, Günaydın Gazetesi'nde yayınlanan anılarında M. Suphi'yi öldüren Yahya Kâhya'nın, Topal Osman'ın iki adam ile birlikte kendisinin öldürdüğünü açıkladı.

31 Karabekir'in anlattığı tartışmayı M. Esat Bozkurt, Atatürk İhtilâli adlı kitabında şöyle doğrular :

«Dinle devlet işlerinin biribirlerine karışması Türk milletinin felâket sebebi olduğunu ileri sürmüştüm. (..) General Karabekir fikrime asabiyetle hücum etti». Bozkurt Mahmut, Esat, Atatürk İhtilâli, İ.Ü. İnkılâp Enst. yay. 1940, s: 439.

Karabekir, bu kitabın 213 ve 214. sayfalarında anlatılan Erzurum Kongresi ile ilgili olayların doğru olmadığını da yazmaktadır.

31/1 Fethi Okyar'ın anılarında bu tartışmadan söz edilmiyor.. Okyar, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, yayına hazırlayan Cemal Kutay, İst. 1980. s: 335.

32 Okyar, Rauf Bey kabinesinde İçişleri Bakanıydı. M. Esat Bozkurt, hem Rauf Bey, hem de Fethi Bey kabinelerinde İktisat Bakanı olarak görev yaptı. Kâzım Özalp her iki ka-

Levent Şahverdi Arşivi

binede de Millî Savunma Bakanıydı. Her iki hükümetin Dışişleri Bakanı da İsmet Paşa'ydı TBMM, Dönem 1, c: 21, s: 358-362; Dönem 2, c: 1, s: 60-62.

33 Lozan Barış Konferansı için bkz: Meray S.L., Lozan Barış Konferansı, Ank. S.B.F. yay. Parla Reha, Lozan Montrö, Lefkoşa 1987, s: 53.

34 Tengirşek, Yusuf Kemal (1878-1969), Dışişleri, İktisat ve Adalet bakanlıkları yaptı. Fransızlar ile yapılan Ankara Anlaşması'nı imzalayan diplomat, büyükelçi ve siyaset ve bilim adamı.

35 Atatürk ile İsmet İnönü'nün dostlukları hep sürdü. İnönü, ölümüne kadar Atatürk'e içten duygularla bağlı kaldı. Başkomutanlık-Atatürk arşivindeki şu iki mektup bu yakınlığı kanıtlıyor.

Atatürk'ten İnönü'ye 6.8.1933 :

«Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

İsmet; sen büyük adamsın. Hassas olduğun kadar his veren adamsın. Sen benim sözlerimi okurken gözlerin yaşarmış; ya ben seni okurken hıçkırıklarla ağladığımı söylersem, inanır mısın?

Bu duygularımı sonrada değil, kimsenin yanında değil, yatak odama çekildikten sonra mahremimde yazıyorum. Sen beni muhakkak çok seviyorsun. Ya ben seni!

Buna cevap istemez.

Gözlerinden öperim.»

İnönü'den Atatürk'e 5.10.1938 :

«Sevgili Atatürk; sevgili velinimetim;

Muhterem Celâl Bayar bana sizin selâmınızı getirdi. Çok sevindim. Bir soğuk algınlığından yatakta ızdırap çekerken sizden lütufkâr ve şefkatli bir haber bana ihya edici bir ilâç gibi geldi. Yüreğimin ta içinden bütün muhabbet hislerim sızladı. Bütün ömrümün en aziz hatırasını teşkil eden hadiseler hafızamda canlandı. Aziz varlığınız düşüncelerimin alicenap timsalidir. Sizin biran evvel afiyet bulmanız yegâne ve samimî dileğimdir. Sizi kudret ve sıhhatle ve şan ve şerefle aramızda görmek ümidi her zamankinden sağlamdır.

İki mübarek elinizden, sevgili ve can verici yüzünüzden doymadan binlerce öperim, sevgili Atatürk, büyük Atatürk, velinimetim Atatürk.

Tazim ile.

İsmet İnönü.»

Tarih araştırmacısı emekli Albay Kemal Tüfekçioğlu'nun arşivinden alınan bu iki mektup ilk kez 11 Kasım 1986 günü Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlandı (Mumcu Uğur, Atatürk ve İnönü).

Levent Şahverdi Arşivi

36 Damat Ferit Paşa tarafından Sivas Kongresi'ni basıp M. Kemal Paşa'yı tutuklamak ile görevlendirilen Harput Valisi.

Kurmay Albay Ali Galip, Malatya'da Bedirhani adı ile bilinen kürt aşiretinden Kâmuran, Celâlet, Halil ve Cemil Beyler ve İngiliz Binbaşı Noel ile Malatya'da buluşurlar. M. Kemal Paşa'nın da karşı önlemleri alması üzerine, Ali Galip, Binbaşı Noel ve Bedirhani aşireti temsilcileri kaçarlar.

Ali Galip, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Adapazarı Askeri Mahkemede yargılanmış ve aklanmıştır. 150'likler listesine konularak yurt dışına sürülmüş, 1932 yılında Romanya'da ölmüştür, Feyzioğlu, Feyzi Necmettin, İnkılâp Tarihi, c: 1, s: 105.

37 Halit Paşa (Karsıalan), *Deli Halit Paşa* diye bilinen Halit Paşa 3 Şubat 1925 günü TBMM'nde Ali Çetinkaya (Kel Ali) tarafından öldürüldü. (TBMM, Zabıt Ceridesi, c: 13, D: 2, İ: 2, B: 46, 3.2.1924, s: 121-122; ayrıca 50. Birleşim, s: 217 vd.; Kandemir, Feridun, Siyasi Cinayetler, 1955, s: 62; Kutay, Cemal, Halit Paşa - Ali Çetinkaya Vuruşması, İst. s: 53).

38 Rüştü Paşa, 1873 yılında doğdu. Kafkas tümeni ve 15. kolordu komutan vekilliği yaptı, ikinci meclise Erzurum milletvekili olarak girdi. 1926 yılında İzmir suikastına karıştığı gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi kararı ile idam edildi.

39 İhsan Bey (Eryavuz). *«Topçu İhsan Bey»* diye de bilinir. 1873'de doğdu. İstiklâl Mahkemesi başkanlığı ve Bahriye bakanlığı yaptı. Yavuz gemisiyle ilgili bir yolsuzluk nedeniyle mahkûm oldu. 1947 yılında öldü.

40 Çeşitli savaşlara katıldı. Kurtuluş Savaşı'nda Adana cephesi komutanlığı yaptı. Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulundu. 1961 yılında öldü.

41 M. Kemal, 17 Eylül 1924 günü İçişleri Bakanlığına gönderdiği gizli yazı ile Trabzon'da çıkan *«Kahkaha»* gazetesinin kapatılmasını istemiştir.

«Trabzon'da Kahkaha namında bir mizah gazetesini çıkaranlar bolşeviktir. Orada kimseye birşey demedim. Fakat bidare edenlerin gafletl... Uyku halindeler.

Alâkadar olunuz; tahkikat yapınız. Bu gazeteyi çıkaranları anlamakla beraber gazetenin çıkmamasını temin ediniz.»

Nazmi Nafi tarafından çıkarılan Kahkaha 9 Mart 1925 tarihinde hükümetçe kapatılmıştır.

Tuncay Mete, Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge yay. 1982, s: 346.

Kahkaha ile birlikte Trabzon'da, *«İstikbal»* ile İzmir'de çıkan *«Seda-yı Hak»* ve İstanbul'daki *«Press du Soir»* gazeteleri de kapatılmıştı. Yalman, Ahmet Emin, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c: 3, s: 164.

Levent Şahverdi Arşivi

42 Atatürk, Söylev, 2. cilt TDK yay. 1981, s: 586.

Fuat Bey (Bulca): Albay ve 2. ve 4. dönem milletvekili (1881-1962). Ruşen Eşref Ünaydın, Tasvir-i Evkar gazetesi yazarı. 2., 3. ve 4. dönem milletvekili (1892-1959).

43 Kemalettin Sami Paşa (Gökçen): Balkan, 1. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nda bulundu. Kafkas Tümen Komutanlığı ve Ankara komutanlığı görevlerinde bulundu. 1922'de ordudan ayrıldı. 1934 yılında Berlin büyükelçisiyken öldü.

44 Rauf Bey: 1881 yılında doğdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bahriye Nazırlığı yaptı. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. Bayındırlık Bakanlığı, TBMM ikinci başkanlığı ve başbakanlık yaptı. Lozan Anlaşması sonunda İsmet Paşa ile uyuşmazlığa düşerek bu görevinden istifa etti. 1924 yılında Karabekir ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. İzmir suikastından sonra yurt dışına kaçtı. Londra'da büyükelçilik yaptı. 1967 yılında öldü.

Refet Paşa (Bele): Refet Paşa, 1919'da M. Kemal ile Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı. Kurtuluş Savaşı'nda İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları ve Batı Cephesi'nin güney kesimi komutanlığını yaptı. 1922'de TBMM tarafından Trakya'yı teslim almakla görevlendirildi. 1926'da kendi isteği ile askerlikten ayrıldı. 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girdi. 1963'de öldü.

45 Dr. Adnan Bey (Adıvar): TBMM 2. başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı yaptı. Atatürk ile uyuşmazlığa düşerek 1926 yılında eşi Halide Edip Adıvar ile yurt dışına gitti. 1939'da yurda döndü. 1955 yılında da öldü.

46 Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Fırka da «irtica» nedeniyle kendi kendini fesih kararı alacaktır. Fethi Okyar, anılarında şunları yazar :

«Gazi, bu teşebbüsü başarılı olmaz ve muhtelif fırkalar memlekette fikir ve felsefelerini söylemek ve tatbik etmek için kanunların teminatı altında mücadele etmezlerse rejimin diktatörlük olacağını ve ölümünden sonra bir istibdat mücadelesi bırakmak istemediğini kaç defa söylemişti.»

Okyar, bu değerlendirmesinden sonra «*bugün hakikatleri teferruatı ile gelecek nesillerinin dikkat ve uyarısına tam olarak*» yansıtamadığını, bunun «elemi içinde olduğunu» da yazıyor. Üç Devirde Bir Adam, s: 529.

47 Tümgeneral Osman Nuri Koptagel, 1874'de doğdu, 1942 yılında öldü. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu ve Batı Cephelerinde Tümen komutanlıkları yaptı. 1927'de Genelkurmay Askeri Mahkemesi başkanlığına atandı. Askeri yargıtay üyesi de olduktan sonra 1934 yılında ordudan ayrıldı. Malatya milletvekili olarak TBMM'ye girdi.

Levent Şahverdi Arşivi

48 Eski yazıda (kuzu) ile (Fevzi) yazılışlarındaki benzerlikler ve Fevzi Paşa'nın uysallığı nedeniyle o günlerde karşıt gruplarca (Kuzu Paşa) diye de anılırmış.

49 Yunus Nadi tarafından çıkarılan Atatürk'ün düşüncelerini savunan gazete.

50 Karabekir, Takrir-i Sükun Yasası TBMM'de görüşülürken de aynı düşünceleri savunmuştur :

«İstiklâl Mahkemeleri.. İstiklâl Harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzımgelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh, bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i Âliniz için bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri, eğer İstiklâl Mahkemelerini ıslahat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.» TBMM, İ: 69, 4.3.1341 (1925), c: 2, s: 135.

51 İnönü anılarında Rauf Orbay'ın İzmir suikastına karışmadığını şöyle anlatır :

«Rauf Bey'in suikast hadisesini sezmiş olabileceğini kabul edebilirim, ama kendisinin böyle bir tertip içinde bulunduğunu hiçbir zaman kabul etmemişimdir. Onun hakkında zaten, bulunduğu zaman tekrar muhakeme edilmek üzere hüküm verilmişti. Sonra bunun artık hiçbir hükmü kalmadığını sorumluluğu üzerime alarak ilân edip bertaraf etmeye çalıştım.» İnönü, İsmet, Hatıralar, Bilgi yay. 2. kitap, s: 214.

İnönü, anılarında İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali'nin İzmir suikastı davasında yargılanıp aklanan Karabekir'e (İsmet Paşa'ya dua edin) dediğini, Karabekir'in de (en eski arkadaşım) yanıtını verdiğini de anlatıyor. s: 214.

52 Atatürk, Söylev'de Rauf Bey'in Karabekir'e (Cumhuriyetin İlânını önlersen büyük iş yapmış olursun) dediğini aktarıyor. Atatürk, Söylev, s: 611.

53 Atatürk, Söylev'de halifelik konusunda şu açıklamayı yapmıştır :

«Baylar, halifelik katının korunmasında dinsel ve siyasal yarar ve zorunluluk bulunduğu sanısında olan birtakım kişiler bilginize sunduğum kararların alındığı son dakikalarda halifelik görevini üzerime almamı önerdiler. (...). Baylar, açık ve kesin söyleyim ki, müslüman halkı bir halife korkuluğu ile uğraştırmayı ve kandırmayı sürdürmek çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak müslümanların ve Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilgisizlik ve aymazlık belirtisi olabilir.» Atatürk, Söylev, s: 621.

53 Kürkçüoğlu Ömer, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ank. SBD yay. s: 287.

54 Süryani papazlarından Nastorisun tarafından kurduğu Nastur mezhebine bağlı hristiyanlar.. Musul sorunu görüşülür-

Levent Şahverdi Arşivi

ken başlayan ve 12-28 Eylül 1924 tarihleri arasında süren Nasturi ayaklanması 7. kolordu komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın komutasındaki birlikler tarafından bastırılmıştır.

55 Şeyh Sait, hilâfetin kaldırılmasından sonra, *«islâmın Kürtler ile Türkler arasında tek bağ olduğu»* biçiminde konuştuğu İngiliz Dışişleri Bakanlığının 24 Şubat 1925 tarihli ve 154 sayılı gizli belgesinde yazılıdır. Bkz: Şimşir Bilâl, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, Dışişleri Bakanlığı yay. 1975, s: 21; Şeyh Sait isyanı hakkında ayrıca bkz: Cemal Behçet, Şeyh Sait İsyanı, Sel yay. 1955; Toker Metin, Şeyh Sait İsyanı, Akis yay. 1968.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nce 1972 yılında yayınlanan *«Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)»* başlıklı kitap Genelkurmay Başkanlığı tarafından toplattırıldığından bu konuda bu kitaba herhangi bir yollama yapamadık. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bu bölümünü okumak yasaktır!.

56 Cafer Tayyar Eğilmez, 1878-1958 yılları arasında yaşadı. Kurtuluş Savaşı'nda Trakya cephesindeki birliklere kumanda etti. 1920'de Yunanlılara esir düştü. 7. Kolordu komutanı olarak Diyarbakır'da görev yaptı. 1 ve 2. dönem TBMM'sinde Edirne milletvekili.. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da kurucularındandır. İzmir suikastı nedeniyle de İstiklâl Mahkemesince yargılanan General Eğilmez, Karabekir'in en yakın dostlarındandı.

57 Atatürk, Söylev, 2 TDK, 650 vd.

58 Cevat Çobanlı. 1870'de doğdu, 1938 yılında öldü. Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Akademisi Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığı yaptı. 1920'de İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü, yurda dönünce Elcezire Cephesi komutanı oldu. 1924'de 3. Ordu müfettişliğini bırakarak TBMM üyeliğini yeğledi, iki ay sonra TBMM üyeliğinden ayrılarak Askeri Şûra üyeliğine getirildi. Musul sorunu ile ilgili görüşmelerde askeri müşavir olarak görev yaptı. 1926'da İstanbul Generaller Mahkemesi Başkanlığına atandı. 1935 yılında yaş dolumu nedeniyle emekli oldu (Türk İstiklâl Harbi'ne katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri - Genelkurmay Başkanlığı, 1989, s: 21).

59 Tuncay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Yurt yay. s: 99 vd; Gologlu Mahmut, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), s: 63 vd.

60 Karabekir, anılarında şöyle yakınır :

«Kürt isyanını tahrik etmişiz. Şehzade Selim Efendi ile muhabere etmişim.. Bunların yalan olduğu tesbit edilince İzmir suikastı vesilesi ile İstiklâl Mahkemesine verildim. Buradan da

Levent Şahverdi Arşivi

temize çıkmakla küçülmedim. Millet ve tarih huzurunda manen büyüdüm. Gerçi maddi olarak uzun yıllar çok tazyik olundum.»

Karabekir, 1938 yılına kadar sürekli polis izlemesi altındaydı. İstanbul Valisi namına rıza imzalı 3.7.1933 gün ve 9040 sayılı rapor şöyle :

«Müstemiiren takip ve tarassut edilen 7 şahsın 2.7.933 sabahından 3.7.933 sabahına kadar geçen 24 saat zarfındaki hareketlerine dair alınan rapor hülâsaları aşağıya yazılmıştır :

1 — Kâzım Karabekir Paşa, gündüz ve gece dışarı çıkmamıştır. Saat 13'de yalnız refikası ve bir çocuğu ile beraber köşkten çıkmış ve tren ve vapurla İstanbul cihetine giderek paşanın biraderi olup Fatih'de Sinan Ağa Mahallesi, İbadethane Sokağı'nda 1/6 numaralı hanede oturan Hamdi Bey'in hanesine gitmiştir. Burada üç saat kadar kalan mezbure 18.50'de aynı vesaitle köşke dönmüştür. Öğleden sonra Erenköy'e gazeteci Feridun Bey gelmiş ise de Paşa'nın ikametgâhına uğramaksızın tekrar trenle İstanbul'a dönmüş ve köşke hariçten başka bir kimse de gelmemiştir.»

Aynı raporda Cafer Tayyar ve Refet Paşa ile ilgili izleme notları da bulunmaktadır.

61 Yedigün, On İkinci Kanun 1939.

62 Hayat Karabekir Feyzioğlu, İstanbul Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Feyzi Necmettin Feyzioğlu'nun eşi. Prof. Feyzioğlu, 12 Eylül 1980 sonrasında kurulan Danışma Meclisine üye oldu. 1982 yılında uçak kazasında öldü. Hayat Karabekir'in ikiz kardeşi Emel Feyvioğlu, Prof. Faruk Özerengin ile evlendi. Emel Karabekir Özerengin, geçtiğimiz yıllarda öldü. Kâzım Karabekir'in küçük kızı Timsal Karabekir, babasının arkadaşı Nevzat Ayazbeyoğlu'nun oğlu ile evlenip ayrılmış. Timsal Karabekir İstanbul'da yaşıyor.

63 Ziya Hurşit ve arkadaşlarınca 17 Haziran 1926 günü İzmir'de düzenlenen suikast daha önce haber alınmış ve suikastçılar, İzmir'de silâhlarıyla yakalanmışlardı. Bu suikast girişimi, M. Suphi'nin Yahya Kâhya, Trabzon milletvekili Ali Şükrü'nün Topal Osman tarafından öldürülmesi; Topal Osman'ın Ankara'daki çatışmadan sonra ölü olarak ele geçirilip asılması ve Yahya Kâhya'nın da Muhafız Alayı komutanlarından İ. Hakkı Tekçe tarafından öldürülmesi olayları ile bağlantılı gören tarihçiler de vardır (Gologlu Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, s: 191).

«Kel Ali» diye bilinen Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesi, 15 kişi hakkında ölüm cezası verdi. Bunlardan Rüştü Paşa, İsmail Canpolat ve Halis Turgut, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularındandı. Aynı davada yargılanan

Levent Şahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Rafet ve Mersinli Cemal Paşalar aklandılar.

İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali, «*İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*»nda Başbakan İsmet Paşa'nın İstiklâl Mahkemesi kararı ile tutuklanan Karabekir'i Ankara'da serbest bıraktırması üzerine İsmet Paşa hakkında da tutuklama kararı aldıklarını, araya M. Kemal Paşa'nın girmesi üzerine İsmet Paşa'nın İzmir'e gidip, mahkeme üyeleri ile görüştüğünü ve bu görüşmeden sonra da mahkemeyi destekleyen bir açıklama yaptığını yazıyor (s: 45-46).

Karabekir, İstiklâl Mahkemesi'nde yaptığı savunmada şunları söylemişti :

«Her devrimde olduğu gibi ilk zamanlarda beraber çalışanlar sonradan amaca vardıktan sonra, araya giren bu tufeyliler yüzünden parçalanırlar. Lozan Barışı'na kadar elele çalışan arkadaşlar arasında o tarihten sonra bir çatışma başladı. İlk uyuşmazlık Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında oldu. İçimize öyle kişiler karıştı ki, ne Gazi, ne İsmet Paşalar yanında bu eski arkadaşları eski yola yöneltmek olanağı kalmadı. Her gün üzerimize saldırıldı. Sanki biz cahil kafalı yobazlardan da daha bağnazmışız. Gazetelerde yazılmadık saçma bırakmadılar» (Kılıç Ali, s: 68).

Mahkeme başkanı Ali Çetinkaya, Karabekir'e niçin parti kurduğunu sorar. Ve şu yorumu yapar: «Bence memleketin böyle partilere tahammülü yoktur». Karabekir, mahkemede şu yanıtı verir: «Ben ters düşüncedeyim. Memleket demokrasiye lâyıktır. Millet anlayışlıdır» (Goloğlu, s: 204; Cebesoy Ali Fuat'ın Siyasi Hatıraları, 1957, c: 2, s: 222 vd.).

64 Karabekir Kâzım, İttihat ve Terakki Cemiyeti, s: 71.

Bugün askeri okullardaki yasakları görünce insan acı acı düşünüyor!

65 Bu tutanakları Hasan Ali Yücel'in kızı sayın Canan Eronat'dan aldım. Kendisine bir kez daha teşekkür ediyorum.

66 M. Suphi - Yahya Kâhya - Ali Şükrü - Topal Osman ilişkileri ile bu cinayetler arasındaki ilişkileri ilginçtir.

Karabekir, M. Suphi olayı ile ilgili olarak «Benim bu işten haberim olmadığını ve kahpece adam öldürmek fıtratında olmadığımı ve bunun içindir ki Kâhya'yı resmen derdestle mahkemeye gönderdiğimi anlattım... Katiller Ankara'dan gelmiş, Osman Ağa'nın adamlarıymış diye yazıyor (İstiklâl Harbimiz, s: 1092).

67 Korgeneral Cemal Mersinli (1873-1941), Yıldırım Orduları Komutanlığı yaptı. Konya'da 12. Ordu Müfettişi iken İstanbul'da Ali Rıza Paşa hükümetinde Harbiye Nazırlığı'na getirildi. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın feshi üzerine İngilizler ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rafından Malta'ya sürüldü. Yurda dönüşte TBMM 1 ve 4. devre milletvekilliği yaptı (Özerdim Sami, Açıklamalı Söylev Sözlüğü, TDK yay. s: 24; Kurtuluş Baki, Tarihsel Olaylarla Söylev, Kurtuluş yay. s: 340; Şimşir Bilâl, Malta Sürgünleri, Bilgi yay. s: 22 vd.).

68 7 Haziran 1336 Hâkimiyet-i Milliye :

M. Kemal Paşa'nın beyanatı :

(...) İngiltere ve müttefiklerinin bir millet sıfatıyla yaşayabilmek için lâzım olan şartları ve hududu bize verdikleri takdirde milliyetperverlerin harici bir kuvvete istinat etmeyeceklerini anlarlar zannediyorduk. İşte ondan dolayı biz bu vaziyeti muhafaza ettik. Aksi takdirde bolşeviklerden yardım almak bizim için kolaydı.

Türkiye'de Amerikan müzahareti hakkında ne düşündüğünü Paşa'ya sorduğum zaman dedi ki :

Biz, buna vaktiyle taraftardık. Fakat, vaziyet-i hazıra şerâiti ilerledikçe tabii bu imkân kalmadı. Milliyetperverlerin nokta-i nazarı şu idi :

Türkiye, Türkler içindir; ve Türkiye müstakil olmalıdır... (..) bu bir halk harekâtıdır. Ve âlem-i islâmın yardımına istinad ediyoruz. Türkler, en son müslüman milleti olduğu için müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriya İngiliz idaresindedir. Ve bizi mahvetmek isteyenler de İngilizlerdir. Biz bu salip harekâtının en son salvetine maruz bulunuyoruz. Fakat âlem-i islâm muhlik bir surette uyanmıştır.»

Sivas Kongresi'ndeki manda tartışmaları hakkında bkz: İğdemir, Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK yay. 1969, s: 50 vd.

Atatürk Söylev'de bu konuda şunları söyler :

«Birincisi İngiltere'nin koruyuculuğunu istemek; ikincisi Amerika'nın güdümünü istemek.

Bu iki türlü karara varmış olanlar, Osmanlı devletinin bir bütün olarak kalmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli devletler arasında paylaşılmasından ise bu ülkeyi bütün olarak bir devletin kanadı altında bulundurmayı yeğleyenlerdir.

(..).

Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak.

İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar bu karar olmuştur (Söylev, s: 9-10).

69 Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber, TTK yay. 1986, c: 1, s: 72-73.

Levent Şahverdi Arşivi

70 Kansu, s: 85.

71 Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s: 272-273.

72 Ulagay Osman, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, 1974, s: 44.

73 Ulubelen Erol, İngiliz Belgelerinde Türkiye, Çağdaş yay. s: 196 ve 217.

5 Nisan 1920. Mr. Lindsay'den Lord Curzon'a :

«Amerika senatosu Ermenistan'ın mandası işini görüştü. Beş yılda 757 milyon dolar verecekler. İlk başlangıçta 50.000 kişilik bir ordu yollanacak, daha sonra 200.000 kişiye çıkacak» s: 259.

74 Ulubelen, s: 257. 20 Mart 1920. belge no: 33, sayfa no: 49. Amiral Sir F. Robeck'ten Lord Curzon'a :

«Kürdistan, Türkiye'den ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Sait Abdülkafır ve Paris'deki kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir.»

75 Avcıoğlu Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, Tekin yay. 2 kitap, s: 656.

76 Cebesoy Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, s: 450.

«1. Cihan Harbi'nin siyasetini idare etmiş olan ve o sıralarda hariçte bulunan İttihat ve Terakki Fırkası erkânının Anadolu'daki millicilere haber vermeden bolşeviklerle birlikte emperyalizme karşı hazırlamaya çalıştıkları mukavemet yuvaları da garbın Türk istiklâline olan düşmanlığını şiddetlendirmişti.» Bkz: ayrıca Aydemir, Şevket Süreyya, Enver Paşa, Remzi Kitabevi, c: 3, s: 601 vd; Mumcu Uğur, 40'ların Cadı Kazanı, Tekin yay. 1990, s: 25-36.

77 Avcıoğlu, s: 661-662; İğdemir Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, s: 85-87; İğdemir Uluğ, Hey'et-i Temsiliye Tutanakları, s: 13, Rauf Bey :

«Aksi takdirde aleyhimizde İstanbul'da Padişah ve hilâfet aleyhtarlığı ve Cumhuriyet ve Bolşeviklik propagandaları yapılacaktır.»

78 Selek Sabahattin, Anadolu İhtilâli, Burçak yay, s: 143.

79 Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası ve Neşriyatevi 1933-1951, s: 24-25 ve 154.

80 Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Merk yay. 1988, s: 627.

81 «Esasen Fethi Bey, bu inkılâpların taraftarı ileri fikirli, irtica teşebbüslerinde hiçbir istida yok ve geçici menfaatler için vasıta olarak kullanılmaya da istida yok.» İnönü İsmet, Hatıralar, Bilgi yay. s: 230; Yetkin Çetin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan yay. s: 231. «S.C.F.'nın kapatılmasının

Levent Şahverdi Arşivi

gerçek ve tek nedeni budur, yani irtica tehlikesi»; Okyar, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, s: 499 vd.

82 Soysal İlhami, 150'likler, Gür yay. s: 142 vd.

83 Kandemir Feridun, Siyasî Dargınlıklar, Ekicigil yay. c: 1, s: 29, c: 3, s: 7, 31 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

İNDEKS

Levent Şahverdi Arşivi

— A —

Abalıoğlu, Yunus Nadi: 187.
Abbas, Cevat: 37, 79.
Abdülaziz: 116.
Abdülhamit: 160.
Abdülrahim Efendi: 64.
Adıvar, Adnan: 56, 187, 193.
Adıvar, Halide Edip: 193.
Adnan Bey: 114-115, 150.
Ahmet Rıza: 31-32.
Akgöl, Eyüp Sabri: 187.
Ali Fethi Bey: (88-92), 95, 97, 111, 114, (117-120), 126, 133-137, 140, 150, 175.
Ali Fuat Paşa: 66, 72, 103, 111. 114, 143, 146-147, 149-150, 154, 196.
Ali Galip: 105, 192.
Ali Hikmet Paşa: 148.
Ali Rıza: 136, 197.
Ali Şükrü Bey: 68, 78-79, 82, 106, 189, 190, 196, 197.
Aras, Tevfik Rüştü: 36, 99, 136, 187.
Arif, Celâlettin: 20-22, 103, 104, 162, 187.
Asım Bey: 106.
Atay, Falih Rıfkı: 20, 27.
Avcıoğlu, Doğan: 199.
Avni, Hüseyin: 11-12, 15-16, 20, 63.
Ayazbeyoğlu, Nevzat: 154, 196.
Aydemir, Şevket Süreyya: 156.

— B —

Bahiç, Hakkı Behiç: 187.
Bayar, Celâl: 177, 187, 191.
Bele, Rafet Paşa: 36, 51, 187, 193.
Bozkurt, Mahmut Esat: 86, 169-170.

Levent Şahverdi Arşivi

Bozok, Salih: 131-132.
Bulca, Fuat: 193.

— C —

Cankorel, İclal: 153.
Canpolat: 196.
Cebesoy, Ali Fuat: 38, 187, 188, 197, 199.
Cemal Paşa: 164, 189.
Cevat Paşa: 148-149.
Conker, Nuri: 27.

— Ç —

Çerkez Etem: 18, 187.
Çetinkaya, Ali: 155, 192, 196, 197.
Çiçerin: 17-18.
Çobanlı, Cevat: 195.

— D —

Damat Ferit: 43, 55, 126, 170, 172, 192.
Dirik, Kâzım: 20, 27, 37, 162, 188.
Düzgören, Seyfi: 154, 160.

— E —

Eğilmez, Cafer Tayyar: 28, 142, 146, 148-149, 154, 195, 197.
Enver Paşa: 7, 10, 16-18, 47, 99, 104, 127, 162, 167, 173, 187.
Erkmen, Rüştü: 154.
Eronat, Canan: 9, 195.
Eryavuz, İhsan: 192.

— F —

Fahrettin Paşa: 148.
Fehmi Bey: 28.
Fevzi Paşa: 11, 17, 32, 51-53, 65, 68, 71, 88-89, 91, 97, 104, 107, 109, 114, 121-123, 128-132, 135, 139, 140-142, 145, 147-148, 194.
Feyzi Bey: 66.
Feyzioğlu, Necmettin Feyzi: 192, 196.

Levent Şahverdi Arşivi

— G —

Gaulis: 189.
Gologlu, Mahmut: 187, 195, 197.
Gökçen, Kemalettin Sami: 111, 122-123, 126, 193.

— H —

Halife Abdülmecit: 115-116.
Halit Bey: 104, 106, 111, 192.
Henderson: 136.
Hilmi Bey: 105.
Hüseyin, Abbas: 68.
Hüsnü, Hüseyin: 19, 39.
Hüsrev Bey: 37.

— İ —

İclâl Hanım: 160.
İğdemir, Uluğ: 199.
İhsan Bey: 106, 120.
İnan, Arı: 10.
İnönü, İsmet: 28, 31, 35, 51-53, 61-65, 71, 78, 84, 91, 95-99, 102-104, 108-111, 114, 121-129, 135, 137, 139, 143, 150, 155-156, 160, 162, 168, 187, 190, 191, 197.
İnönü, Mevhibe: 156.
İzzettin Paşa: 148.

— J —

Jaeschke Gotthard: 189, 199.

— K —

Kandemir, Feridun: 196, 200.
Kansu, Atıf Ceyhun: 171.
Kansu, Mazhar Müfit: 26, 170-171, 198, 199.
Karabekir, Emel Özerengin: 152, 156, 160, 196.
Karabekir, Hayat Feyzioğlu: 8, 152-153, 155-157, 159-161, 196.
Karabekir, Timsal: 8, 152-153, 196.
Karal, Enver, Ziya: 161-162, 165-166.
Karl, Radek: 16, 18.
Kılıç Ali: 28, 194, 197.
Koptagel, Osman Nuri: 122, 192.

Levent Şahverdi Arşivi

Koraltan, Refik: 187.
Köseoğlu, Selâhattin: 63, 189.
Kunduh, Bekir Sami: 17-18, 187.
Kutay, Cemal: 187, 190.
Kürkçüoğlu, Ömer: 194.

— L —

Latife Hanım: 71, 78, 81, 97, 134.
Lenin: 16.
Lindsay: 199.
Lord Curzon: 41-42, 199
Layd George: 43.

— M —

Mac Donald: 136.
Mahmut Bey: 20; 72, 173.
Mayur, Hikmet: 187.
Mazhar Bey: 20.
Mecit Efendi: 53, 64.
Melrose, Andrew: 188.
Mersinli Cemal: 197.
Mete Tuncay: 187, 192, 195.
Müfit, Mazhar: 170, 198.
Münir, Hikmet: 9.

— N —

Nafi, Nazmi: 192.
Napolyon: 75.
Nur, Rıza: 54, 59, 62-63, 66, 189.

— O —

Okyar, Fethi: 86-87, 108, 190, 193.
Omur, Sinan: 27-28.
Orbay, Rauf: 24, 37, 56-57, 154, 174, 194.
Osman, Kadri: 173.

— Ö —

Ökçün, Gündüz: 190.

Levent Şahverdi Arşivi

Özalp, Kâzım: 51, 90, 123, 129, 130, 140, 188, 190.
Özerdim, Sami: 198.
Özerengin, Faruk: 8, 196.

— P —

Parla, Reha: 191.

— R —

Raif Efendi: 188.
Rauf Bey: 35, 47, 78, 88, 102, 112-113, 115, 123-124, 126-127, 143-144, 147, 150, 190, 193, 197.
Rawlinson: 41-44, 188.
Refet Paşa: 112-113, 146-147, 154, 196.
Ruşen Eşref: 94, 111.
Rüştü Paşa: 106, 192, 196.

— S —

Said, Abdülkadir: 173.
Saka, Hasan: 67.
Sayılgan, Aclan: 187.
Selâhattin, Adil: 107.
Selek, Selâhattin: 199.
Selim Efendi: 64.
Soysal, İlhami: 200.
Sultan Mahmut: 96.
Sultan Vahdettin: 53, 64, 115, 164, 172, 189.
Suphi, Mustafa: 12-13, 15-17, 187, 189.

— Ş —

Şehzade Selim: 195.
Şerif Paşa: 173.
Şevket Turgut Paşa: 19, 37, 39.
Şeyh Eşref: 188.
Şeyh Salt: 136, 195.
Şeyh Servet: 11, 15.
Şimşir, Bilâl: 195.
Şükrü, Naili Paşa: 120, 148.

Levent Şahverdi Arşivi

— T —

Talât Bey: 18.
Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 53, 94, 105, 190, 196, 197.
Tekçe, İsmail Hakkı: 79, 190, 196.
Tengirşek, Yusuf Kemal: 18, 99, 191.
Tepeyran, Ebubekir Hazım: 109, 190.
Tevfik Paşa: 54-55.
Toker, Metin: 195.
Topal Osman: 78-79, 106, 162, 189, 190, 196, 197.
Turgut, Halis: 196.
Tüfekçioğlu, Kemal: 191.

— U —

Ulugay, Osman: 189, 199.
Ulaş, Hüseyin Avni: 188.
Ulubelen, Erol: 189, 199.

— W —

Wilson: 42.

— V —

Vehbi Efendi: 93.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: 188.

— Y —

Yahya Kâhya: 190, 196, 197.
Yahya Kemal: 187, 189.
Yetkin, Çetin: 199.
Yiğit, Süreyya: 187.
Yücel, Hasan Ali: 9, 28, 161-162, 165, 197.

— Z —

Ziya, Hurşit: 196.

Levent Şahverdi Arşivi

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ile Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'in araları niçin açılmıştı?. Erzurum'da birleşen yollar, Ankara'da neden, nasıl ve niçin ayrılmıştı?. Karabekir'in günü gününe tuttuğu anılar, niçin yasaklanmıştı?. Atatürk'ün Kazım Karabekir'in 1933 yılında yayınladığı kitaba verdiği yanıtlarda neler yazılmıştı?. Atatürk Halife ve Sultan mı olmak istemişti?. Kurtuluş Savaşında Paşalar, birbirlerini niçin Bolşeviklikle suçlamışlardı?. Karabekir, Padişahçı ve şeriatçı mıydı?. M. Kemal, Musul'u alma plânından niçin vazgeçmişti?

Karabekir'in ilk kez yayınlanan günlüğünde Devrim Tarihimize ışık tutuluyor.

Uğur Mumcu'nun yayına hazırladığı Karabekir'in Devrim Anılarını okurken Kurtuluş Savaşının ve Devrim yıllarının havasını yaşayacaksınız.

ISBN 975-478-064-1

Levent Şahverdi Arşivi